

**T. C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**NİNNİLER, MASALLAR, MİTOS VE SÖYLENCERLE TÜRK
TOPLUMSAL HAFIZASINDA MUHALEFET**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Ayşe SERTDEMİR**

**Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Deniz ALCA**

Karabük

Eylül/2018

T. C.
KARABÜK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

NİNNİLER, MASALLAR, MİTOS VE SÖYLENCELERLE TÜRK
TOPLUMSAL HAFIZASINDA MUHALEFET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Ayşe SERTDEMİR

Tez Danışmanı
Dr. Öğretim Üyesi Deniz ALCA

Karabük

Eylül/2018

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
GİRİŞ	13
ARAŞTIRMANIN KONUSU	16
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	18
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	20
ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ.....	22
ARAŞTIRMANIN KAPSAMI.....	23
1. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE	25
1.1. Geleneksel Ve Politik Kültür	25
1.1.1. Geleneksel Kültür.....	29
1.1.2. Politik Kültür.....	35
1.2. Sözlü Ve Yazılı Kültür	44
1.2.1.Ninniler Ve Masallar.....	48

1.2.1.1. Masallar	50
1.2.2. Mitos Ve Söylenceler	52
1.2.2.1. Söylencebilim	54
1.2.3. Atasözleri Ve Deyimler	59
1.2.3.1. Deyimler	61
1.3. Toplumsal Hafıza Ve Muhalefet	62
1.3.1. Toplumsal Hafıza	64
1.3.2. Muhalefet	67
2. İKİNCİ BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFİZADA MUHALEFET	78
2.1. Toplumsal Hafızanın Şekillendirilmesi	78
2.1.1. Ninniler Ve Masallar	83
2.1.1.1. Masallar	84
2.1.2. Mitos Ve Söylenceler	87
2.1.3. Atasözleri Ve Deyimler	89
2.1.3.1. Deyimler	90
2.2. Geleneksel Politik Kültür Öğelerinde Muhalefet Örnekleri	91
2.2.1. Ninniler Ve Masallarda Muhalefet	92
2.2.1.1. Masallar	104
2.2.1.1.1. Tuz Masalı	108
2.2.2. Mitos Ve Söylencelerde Muhalefet	113
2.2.3. Atasözü Ve Deyimlerde Muhalefet	127
2.2.3.1. Deyimler	145

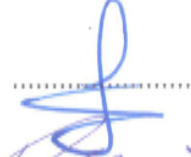

3. BÖLÜM: TÜRK TOPLUMSAL HAFIZASININ TÜRK SİYASAL HAYATINA TEZAHÜRÜ.....	150
3.1. İttihat Ve Terakki Cemiyeti	156
3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası.....	163
3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası	174
SONUÇ	181
KAYNAKÇA.....	191
ÖZGEÇMİŞ	200

TEZ ONAY SAYFASI

Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Ayşe Sertdemir'e ait "Ninniler, Masallar, Mitos ve Söylencelerle Türk Toplumsal Hafızasında Muhalefet" adlı bu tez çalışması Tez Kurulumuz tarafından Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans programı tezi olarak **oybirliği** / **oyçokluğu** ile kabul edilmiştir.

	Akademik Unvanı, Adı ve Soyadı	İmzası
Tez Kurulu Başkanı	:Doç. Dr. İlyas Söğütlü	
Danışman Üye	:Dr. Öğretim Üyesi Deniz Alca	
Üye	: Dr. Öğretim Üyesi Ezgi Ören	

Tez Sınavı Tarihi: 28/08/2018

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntılarım intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Ayşe Sertdemir

İmza :

ÖNSÖZ

Türk toplumunun geleneksel bir ifadesi sayılan ninniler, masallar, söylenceler, atasözleri ve deyimler gibi çeşitli kaynaklardan yapılan okumaların neticesinde ortaya çıkan bu ürün kapsamlı bir çalışmanın sonucudur. Tüm bu süreçte çalışma konuma olan inancımın pekişmesinde ve çalışmalarımnda katkıları bulunan çok değerli Hocam Doç. Dr. Ali Asker, tez danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Deniz Alca ve ailem başta olmak üzere yaşam çemberinde varlığıyla destek veren herkese tek tek ve ayrı ayrı çok teşekkür ederim.

ÖZ

'Ninniler, Masallar, Mitos ve Söylencelerle Türk Toplumsal Hafızasında Muhalefet' isimli bu çalışma, ninniler, masallar, mitoslar ve atasözleri gibi geleneksel politik kültür öğeleri tarafından şekillenen Türk toplumsal hafızasının muhalefete uzak olmasının neden ve sonuçlarını araştırmakta ve bu noktada Türk Siyasal Hayatı'ndaki yansımaları üzerinde durmaktadır.

Türk toplumunda muhalefet olgusu yüzyıllardır süregelen kadim bir geleneğin sonucu ortaya çıkan geleneksel politik kültür öğeleri tarafından şekillendirilerek toplumsal hafızadaki yerini almıştır. Kıssadan hisse mantığıyla inkişaf eden bu kadim gelenek çeşitli kaynaklardan beslenerek bugüne ulaşan ninniler, masallar, mitos ve söylenceler ile atasözleri ve deyimlerin bir araya gelmesi sonucu oluşmaktadır. Tüm bu öğeler neticesinde şekillenen Türk toplumsal hafızasında muhalefet olgusu toplum nezdinde temkinli olunması gereken hatta yer yer istenilmeyen bir durum arz etmektedir.

Bu kültürün taşıyıcısı ve bizzat icracısı olan Türk toplumu ise, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e yaşanan süreçte, belleğinde yer alan geleneksel politik kültür öğeleri doğrultusunda gerçekleştirdiği siyasal hayattaki katılımını muhalefete uzak bir çizide sürdürmüştür. Bu durumdan mütevellit, toplumda gerçek anlamda kök salamayan muhalefet kavramı Türk Siyasal Hayatı'nda da kendinden beklenen başarıyı gösterememiştir. Bunun sonucunda ise halihazırda toplumsal siyasal hafızası muhalefet olgusuna temkinli olan Türk toplumu her türlü muhalefetten imtina ile çekinen toplumsal bir yapıya bürünmüştür. Bu bağlamda çalışma, söz konusu toplumsal yapının muhalefet olgusuyla arasındaki mesafenin toplumsal eğitim ve hoşgörünün baz alındığı, toplumsal bir özgüvenin toplumun tüm bileşenleri tarafından benimsenmesi sonucu olumsuzlanabileceğini öngörmektedir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza; Muhalefet; Geleneksel-Politik Kültür; Eğitim.

ABSTRACT

This study called 'Opposition To Turkish Social Memory With Lullaby, Tales, Myths And Legends' Turkish social memory, shaped by traditional political cultural elements such as lullaby, tales, myths and Proverbs, explores the causes and consequences of being far from the opposition and focuses on the reflections of Turkish political life at this point.

The phenomenon of opposition in Turkish society has been shaped by traditional political cultural elements that have emerged as a result of an ancient tradition that has been perpetuated for centuries and has taken its place in social memory. This ancient tradition, which has developed from the logic of shares, has been fed from various sources and is the result of the gathering of lullabies, tales, myths and legends and proverbs and idioms. As a result of all these elements, the phenomenon of opposition in Turkish social memory is a situation where the society needs to be cautious and not even desired to take place.

The Turkish society, which is the bearer of this culture and the performer himself, has maintained its participation in political life in the process from Tanzimat to the Republic in line with the traditional political culture in its memory. The concept of opposition, which did not root in the society in the real sense, was not able to demonstrate the expected success in the Turkish political life. As a result of this, the Turkish society, whose social political memory is already cautious about the phenomenon of opposition, has taken on a social structure which has withdrawn from all kinds of opposition. In this context, the study predicts that the distance between the phenomenon of opposition and the social self-confidence in which social education and tolerance are based can be affirmed by the adoption of all components of society.

Keywords: Social Memory; Opposition; Traditional-Political Culture; Education.

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Ninniler, Masallar, Mitos ve Söylencelerle Türk Toplumsal Hafızasında Muhalefet
Tezin Yazarı	Ayşe Sertdemir
Tezin Danışmanı	Dr. Öğretim Üyesi Deniz Alca
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	17.09.2018
Tezin Alanı	Sosyal Bilimler
Tezin Yeri	Karabük Üniversitesi
Tezin Sayfa Sayısı	200
Anahtar Kelimeler	Toplumsal Hafıza; Muhalefet; Geleneksel-Politik Kültür; Eğitim.

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of theThesis	Opposition To Turkish Social Memory With Lullaby, Tales, Myths And Legends
Author of theThesis	Ayşe Sertdemir
Advisor of theThesis	Dr. Öğretim Üyesi Deniz Alca
Status of theThesis	Master Degree
Date of theThesis	17.09.2018
Field of theThesis	Social Sciences
Place of theThesis	Karabuk University
Total PageNumber	200
Keywords	Social Memory; Opposition; Traditional-Political Culture; Education.

KISALTMALAR

CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası

DP: Demokrat Parti

İTC: İttihat ve Terakki Cemiyeti

KK: Kemalist Kadro

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TC: Türkiye Cumhuriyeti

TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

TSH: Türk Siyasal Hayatı

TTH: Türk Toplumsal Hafızası

TTT: Türk Tarih Tezi

TTY: Türk Toplumsal Yapısı

GİRİŞ

Çalışma geleneksel politik kültür öğeleri tarafından şekillenen Türk toplumsal hafızasının muhalefete uzak olmasının nedenlerini araştırarak toplumsal kültürün siyasal kültürü etkilemesi noktasında Türk Siyasal hayatındaki yansımaları konusu üzerinde durmaktadır. Bu anlamda herhangi bir toplumun muhalefet olgusuna eğilmeden önce onun muhalefet geleneğini belirleyen ve toplumsal hafızasını şekillendiren tarihsel arka planına bakmakta büyük fayda görülmektedir.

Buna göre toplumsal hafıza ilk olarak ninniler, masallar, söylenceler gibi geleneksel ve politik kültür öğeleri ile tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden oluşurken bunun bir sonucu olarak toplum söz konusu geleneksel politik kültür öğelerinden öğrendikleri bağlamında siyasal hayatta kendini gerçekleştirmektedir.

Türk toplumunda muhalefet olgusu her şeyden önce yüzyıllardır süregelen kadim bir geleneğin sonucu ortaya çıkan geleneksel politik kültür öğeleri tarafından kendiliğinden şekillenme yoluyla toplumsal hafızadaki yerini almıştır. Kıssadan hisse mantığına uygun olarak işleyen bu kadim gelenek çeşitli kaynaklardan beslenerek günümüze ulaşan ninniler, masallar, mitos ve söylenceler ile atasözleri ve deyimlerin bir araya gelmesi sonucu inkişaf etmektedir. Tüm bu öğeler neticesinde şekillenen Türk toplumsal hafızasında muhalefet olgusu toplum nezdinde temkinli olunması gereken bir durum olarak içselleştirilmiştir. Bu sonuç onun geleneksel kültür etrafında şekillenen toplumsal belleğinde yer alan siyaset sözcüğüne verdiği anlamdan rahatlıkla çıkartılabilmektedir. Eski resmî dilde siyaset, “devlet nedenleri yüzünden verilen ölüm kararı” anlamına gelmektedir ki bu bilgiden yola çıkarak gerçekleştirilen bir araştırmaya göre, köylüler için siyaset sözcüğünün taşıdığı anlamlardan birinin hâlâ bu olduğunu sonucu ortaya koyulmuştur. Bu nedenle Tanzimattan Cumhuriyete toplumda gerçek anlamda kök salamayan muhalefet olgusu bu tarihten itibaren de Türk siyasal hayatındaki tezahüründe kendinden beklenen başarıyı gösterememiştir.

İster geleneksel usulle isterse de modern şekliyle olmuş olsun toplumsal hafızaların şekillenmesinde ‘insan payı’ her zaman olagelmıştır. İnsan, tarih boyunca korku ve hayranlık duyduğu olayları sözlü gelenek ile asırlar sonrasına taşıma eğiliminde olmuştur. Bu gelenek, onun yaşamında doğumundan ölümüne değin

kulağına çalınan sözlerin toplumsal hafızadaki yerini almasıyla günümüze kadar devam etmiştir. Toplumsal hafıza, toplumu oluşturan bireylerin tümünün geçmiş yaşam deneyimlerinin ortak bilgisidir ve kendiliğinden ve insan yordamıyla olmak üzere iki şekilde teşekkül etmektedir. Kendiliğinden olan hayli zaman isterken; insan yordamıyla olan Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde olduğu gibi belli bir zümre tarafından üstenci bir tavırla hayata geçirilebilmektedir. Toplumsal hafıza bir ulusun ortak belleği anlamına da gelmektedir. Bu bellek süreç içerisinde ve kolektif bir çabanın ürünü olarak dolmaktadır. Siyasal hafıza ise toplumsal hafızanın içerdiği bir alt öge niteliğindedir. Buna göre toplumsal hafızada yer alan tüm siyasal bilgilerin siyasal hafıza adı altında anılmasında hiçbir sakınca yoktur. Toplumsal siyasal hafızanın bir unsuru olan kolektif tasavvurlar hikaye, masal, efsane gibi sözlü gelenek ürünlerinin toplumun tam bir birlik ile hareket etmesi noktasında kullanılan unsurlardır. Bu unsurlar Ziya Gökalp’e göre mefkure kavramının içeriğini dolduran ürünlerdir. Bu ürünlerden ninniler, masallar, mitolojik söylenceler, atasözü ve deyimler toplumun tarihsel süreci içerisinde toplumsal hafızanın şekillenmesinde kendiliğinden etkin rol oynayan politik kültür öğeleridir.

Bu anlamda geleneksel ve sözlü kültür öğelerinden olan ninniler, toplumu oluşturan bireylerin daha bilincinin açık olmadığı bir dönemde [bebekliklerinde] genellikle anneleri tarafından söylenilegelen ezgili sözlerdir. Türk toplumsal geleneğine göre dünyaya gelen bebeğe 40. günü dolduğunda ‘Bebek Beşiği’ adı verilen bir mevlüt okutulur. Bu olay bebeğin bir halka şeklini almış kişilerce elden ele dolaştırılırken kulağına topluca ninni okunması esasına dayanır. İnanışa göre bu ritüeli gerçekleştirilen bebek ninnide kulağına çalınan güzel temenniler ile büyür. Bebek farkında olmasa da bu dönemde dinlediği ninniler onun ileriki yaşamında bireysel hafızasındaki yerini alarak geleneksel politik düşünce kalıplarına dönüşecek ve toplumsal hafızadaki yerini alacaktır. Aynı durum masallar için de söz konusudur. Masallar sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aşamasında ortaya çıkan ve yüksek sesle okunmak üzere yazıldığı bilinen eserlerdir. Birey masalları da bilincinin tam açık sayılamayacağı çocukluk dönemlerinde ya okur ya da dinler. Ancak eylem farkı gözetmeksizin masalların da toplumsal hafızadaki işlevi ninnilerle eşdeğerdir. Buna göre önce bireysel hafızadaki yerini alan masallar ilerleyen dönemlerde toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde gördüğü işlevi belli edecektir. Söylenceler ise daha yazılı geleneğin teşekkül etmediği ve akıl ile bilimin topluma yön vermediği

dönemlerde insanların toplu acılarını ve sevinçlerini konu alan, varlıkta ve yokluktaki birlik ve beraberliklerini olağanüstü unsurlar çerçevesinde beyan ettikleri anlatı türüdür. Toplumsal hafızanın doldurulması noktasında söylenceler ulusal bir bilinç üstlenmektedir. Buna göre ninni ve masallara nazaran bireyin daha yetişkin dönemlerine denk gelen mitolojik bilgilerden olan efsaneler, mitos veya söylenceler daha uzun ve manzum eserler olmakla birlikte konuları bakımından da diğerlerinden ayrılmaktadır. Bir ulusun kurtulması, helak olması veya ortaya çıkması gibi çeşitli konuların işlendiği mitos ve söylencelerde toplumun dikkat etmesi gereken niteliklerin altı açıkça çizilmektedir. Bundan sonraki aşamada gelen atasözleri ise yaşanan herhangi bir tecrübenin bir ders verdiği düşüncesiyle çıkartılan sonucun kısaca dile getirilmesi amacıyla söylenilmiş olan sözlerdir. Sözlü geleneğin bir ürünü olan atasözlerinde topluma yol gösterici olmak ve nasihat vermek en temel kullanım amaçlarındandır. Deyimler de atasözleri gibi sözlü politik kültür öğeleridir fakat onlar da kesin bir yargıda bulunma gibi bir özellik yoktur. Bunun yerine günlük hayatta çokça kullanılan söylenişi kolay söz öbekleri olan deyimler atasözleri gibi emir vermezler, hükümde bulunmazlar ve yargılama yapmazlar.

Türk toplumsal hafızası ninni ve masal geleneğini kullanma noktasında etkin bir görünüm arz ederken bu durum mitolojik söylenceler için geçerliliğini koruyamamaktadır. Toplumda yaşanan herhangi bir olayla ilgili bir masalın halk içinde örnek verilme sıklığı mitolojik bir efsaneyle bir değildir. Bu durumun nedeni Türk toplumsal hafızasının mitolojik anlatılar yönünden zengin bir kaynağa sahip olmasına rağmen bu bilgiyi kullanma noktasında zayıf bir görünüm arz etmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu durum atasözleri ve deyimler de geçerli değildir. Türk toplumsal hafızasında diğer geleneksel politik kültür öğelerine nazaran daha dar bir muhtevaya sahip atasözlerinin kullanımı oldukça yaygındır. Bu bakımdan Türk toplumu toplumsal veya siyasal herhangi bir olayla ilgili bir örneklendirmeye gideceği noktada yararlandığı ilk kaynak diğer tüm geleneksel kültür öğelerinin bir sonucu niteliğini taşıyan atasözleri veya deyimlerdir.

Toplumsal hafızada geleneksel kültür ile bağlayıcılığı olan bir diğer kavram olan muhalefet kavramı ise üstünde önemle durulması gereken bir konudur. Kavramın toplumsal hafızadaki düşünsel arka planı araştırıldığında islam siyasi düşüncesindeki tanımlamasına göre birebir mualefet kelimesi geçmemekle birlikte onun yerine

kullanılan mu'arada kelimesi söz konusudur. Buna göre mu'arada da tıpkı türkçedeki muhalefet gibi bir duruma ve ya bir kişiye karşı olma anlamlarını içermektedir. Ancak iki kavram arasındaki kesin farklılık, karşıt fikirde bulunulurken buna ek olarak alternatif fikirler sunabilme yetisinde yatmaktadır. Bu bağlamda muhalefetin kavramsal çerçevesinin belirlenmesi de yine üstünde özenle durulması gereken noktalar arasındadır. Zira muhalefet konusuna geçmeden önce değinilen her geleneksel kültür ögesi muhalefetin bizzat toplumsal hafızadaki ihtivasını doğrudan etkiler bir nitelik taşımaktadır. Bu açıdan anadolu insanının mevcut siyasi kültürünün muhalefe olgusuna bakış açısının genelde hoşgörüsüz ve tahammülsüz bir ihtivaya sahip olmasının altında çeşitli sosyo-ekonomik ve psikolojik etkenler barınmaktadır. Bu duruma örnek olarak en eski Türk hikayelerinden olan Dedekorkut hikayelerinde çocuğu olmayanların sevilmediği bir geleneğin izlerini belleğinde taşıyan olumsuzlanmanın etkin olduğu Türk toplumunda genel itibariyle kendini beğenmişlik, kibir gibi hasletler hoş görülmezken buna rağmen eleştiriye tahammülsüzlük ve yeniliğe açık olmamak gibi özellikler de baskındır. Bu özelliklere sahip Türk insanın muhalefete karşı olması aslında onun böyle yaparken bir nevi kendisinin de muhalefet etmesi durumunu doğurmakta ve bu durumda onun eğitimsizliğinden kaynaklanan bir sonuç izlenimi vermektedir.

Araştırmanın Konusu

Çalışmanın temel konusunu esas itibariyle Türk toplumsal hafızasının muhalefet olgusuna uzak olmasının nedenleri ve sonuçları oluşturmaktadır. Buna göre ilk olarak geleneksel sözlü politik kültür öğeleriyle kendiliğinden tevarüs eden Türk toplumsal hafızasının muhalefet olgusuna olan uzaklığı ve bu durumun muhalefet bağlamında Türk siyasal hayatındaki izdüşümü incelenmiştir.

Toplumsal hafızası dolmuş ve/ya doldurulmuş olan toplumlar siyaset alanında aslında çok da farkında olmadan toplumsal hafızanın şekillenme sürecinde kendilerine öğretilenlerin dışına çıkmadan hareket etme eğiliminde olmaktadır. Bunun farkında olmayan toplumlar siyasal alanda kendilerini özgür olarak düşünebilirler ancak

durumun farkına varmışlar için kendilerine tanınan alanın darlığı hemen göze çarpmaktadır.

Bu anlamda siyaset olgusu kapsamında iktidar ne kadar önemli bir kavram ise muhalefet de doğru anlaşıldığında o derece önemli bir kavramdır. Hatta İslam'da dahil olmak üzere tüm kadim dinlerde Tanrı'nın yeryüzündeki elçisi olarak gördükleri yöneticilere karşı toplumsal düzenin iyileştirilmesi amacıyla söz söyleme ve direnme hakkı tanınmıştır. Ancak Türk siyasal hayatında muhalefet kavramı, süreç içerisinde meydana gelen olay ve olgular nedeniyle suistimal edilmeye oldukça açık bir hal almıştır. Bundan dolayı toplum, belleğinde yer alan ve politik kültür öğelerinden kendine öğretilmiş olan her türlü muhalefete karşı temkinli olma hali ile onu eğitimsizliği ve modern dünyanın gerisinde kalmak gibi nedenlerle itham eden seçkin aydınlar sınıfının kendini ötekileştirmesi sonucu muhalefete tahammülsüz bir yapıyı benimsemek durumuyla karşı karşıya bırakılmıştır.

Üç bölümden oluşan çalışmanın ilk bölümünde teze kavramsal bir çerçeve çizilerek işe başlandıktan sonra ikinci bölümde konu ilgili örnekler en genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise ikinci bölümün hem bir sonucu hem de Türk toplumsal hafızasının görünen yüzü niteliğindeki Türk Siyasal Hayatında Muhalefet konusu irdelenmektedir.

Türk toplumsal hafızası, temelde anadolu insanının hayata bakış açısı üzerine kurulmuş bir yapı arz etmektedir. Bu yapının temel belirleyicilerini ise Türk insanının yaşam çizgisinde beşikten mezara kadar sürekli etkileşim halinde olduğu geleneksel kültür öğeleri oluşturmaktadır. Söz konusu bu geleneksel kültür öğeleri, bireyin politik tutum ve davranışlarını etkilediği noktada artık politik kültürün ayrılmaz birer parçası niteliğini de bünyesinde barındırmaktadır. Bu anlamda sözlü kültürün bir parçası olan ve bireyin daha bebekliğinden kulağına çalınarak başlayan bu geleneksel sözlü politik kültür öğeleri ninnilerden masallara, masallardan, mitos ve söylencelere ve son olarak da bunların tümünden çıkartılan derslerin genel bir sonucu niteliğindeki kısa ve özlü sözler olan atasözleri ve deyimlere dönüşmektedirler. Buna göre toplumsal hafızanın politik kültür öğelerinin nesilden nesile aktarılmasında ve Türk toplumsal hafızasının bir taşıyıcısı olan her birey ninnilerle başlayıp atasözleri ve deyimlerle biten bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır denilebilir. Keza içinde bulunduğu toplumun üyesi olduğu gerçeği bu durumun yadsınamaz bir sonucudur.

Tezin genelinde hakim olan düşünceye göre geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin genel itibariyle içerdiği anlam, kimseye muhtaç olmadan bir hayat sürdürmek, zararı kendine dokunmadıkça tehlikeli görülen kişi ve olaylar karşısında susmak, Allah'tan geldiği düşünülerek başa gelen çeşitli musibetlere ses çıkartmadan kabullenmek ve sebat etmek üzerine kuruludur.

Toplumsal hafızası, geleneksel sözlü anlatımla aktarılan ninni, masal, söylence ve atasözlerinin içerdiği yoğun anlamın etkisiyle muhalefet olgusuna uzak bir anlayış esasına göre şekillenen Türk toplumsal yapısı bu durumun bilfiil yansımalarını Türk siyasi hayatında da gözler önüne sermiştir. Çalışmanın kapsamı itibariyle Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet döneminde vuku bulan muhalef girişimlerinin gerek siyasi anlamda gerekse halk nezdinde başarılı bir sonuca ulaşamamış olması bu durumun bir göstergesi niteliğindedir.

Araştırmanın Amacı Ve Önemi

Çalışmanın yapılmasındaki amaç ise genel olarak muhalefet olgusuna uzak hatta belli noktalarda tahammülsüz bir hal içinde olan Türk toplumsal hafızasının bu durumuna neden olan unsurlar üzerinde durarak; bu durumun toplumsal hafızadaki nedenleri ile Türk siyasi hayatındaki sonuçlarını anlamaya çalışmaktır.

Bu bağlamda tarihsel süreçte meydana gelmiş olan Türk toplumsal hafızasını şekillendiren çeşitli geleneksel sözlü politik kültür öğelerini bireyin yaşamında yer ettiği dönemler itibariyle sırasıyla ele almak ve tüm bu öğelerin politik kültür kapsamında işlenmesi ile ortaya çıkan toplumsal hafızanın kendiliğinden nasıl şekillendiğinin belirlenmesi çalışmanın öncelikli amacını oluşturmaktadır. Nitekim Platon'da Devlet adlı eserinde, devlete layığıyla sadık bireylerin yetiştirilmesi noktasında toplumu oluşturan yurttaşlara bebekliklerinden itibaren o toplumun geleneksel kültür öğelerinden olan ninni ve masal anlatan kadınların denetlenerek kontrol altında tutulmaları hatta gerekirse anaların ve dadıların bu uğurda kandırılarak devlete hizmet etmelerinin sağlanması gerektiğinin önemi üstünde durmuştur.

Bununla birlikte toplumsal hafızası geleneksel usullerle kendiliğinden şekillenmiş Türk toplumunun Tanzimatla başlayıp Cumhuriyetle devam eden Türk

siyasal hayatındaki yansımalarına ve bu sayede demokratikleşmeyle birlikte ortaya çıkan toplumsal dönüşüm politikalarının olumlu ve olumsuz yönlerinin belirlenmesi de çalışmanın bir diğer amacıdır. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Bürokratik Seçkinler tarafından Pozitivizm esasına göre yeni bir kolektif bellek yaratmak amacıyla hayata geçirilen Türk Tarih Tezi çalışmanın önemli argümanları arasındadır. Bu bağlamda Memalik-i Şahane'den Vatan'a isimli kitabın yazarı Sezgi Durgun'a göre Türk Tarih Tezi, Türklük anlatısına ivme vermek amacıyla Uyuyan Güzel Masalı misali cevherini “öpüp uyandırmak üzere” bir üst anlatı ile “kolektif bellek” oluşturmayı hedeflemiştir.

Toplum, ortak bir tarihsel sürece sahip olmakla birlikte aynı toprak parçası üzerinde ortak bir amaç için bir araya gelmiş olan bireylerin bütünüdür. Toplumsal hafıza ise bu toplumun ortak belleğidir. Bu çalışmanın yapılmasındaki öncelikli amaç genel itibariyle muhalefet olgusuna uzak hatta belli noktalarda tahammülsüz bir hal içinde olan Türk toplumsal hafızasının bu durumuna neden olan unsurlar üzerinde durarak; bu durumun toplumsal hafızadaki nedenleri ile Türk siyasal hayatındaki sonuçlarını derinden anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda tarihsel süreçte meydana gelmiş olan Türk toplumsal hafızasını şekillendiren çeşitli geleneksel sözlü politik kültür öğelerini bireyin yaşamında yer ettiği dönemler itibariyle sırasıyla ele almak ve tüm bu öğelerin politik kültür kapsamında işlenmesi ile ortaya çıkan toplumsal hafızanın kendiliğinden nasıl şekillendiğinin belirlenmesi noktası çalışmanın öncelikli amacıdır

Tüm kadim geleneklerde esas olan bir anlayışa göre “önce söz vardı.” Bu anlayışa göre söz, insan olup yüzyıllardır aramızda yaşadı. İşte bu söz, tüm insanlığın en eski kültürün en köklü parçasıdır. Bundan dolayı söze ait olan kültürün diğer adı olan şifahi kültür asırlardır sözlü anlatımın eşliğinde çabasız bir varoluş ile toplum içinde kendiliğinden yaşamaktadır. Şifahi kültür denilen bu anlayış, geleneksel Türk kültüründe Türk ninnilerinden, masallarına, mitolojik efsanelerinden çeşitli atasözü ve deyimleriyle zengin geleneğin sonunda kendiliğinden şekillenen toplumsal hafızanın diğer adıdır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada kullanılan yöntem esas itibariyle eleştirel söylem analizi olmakla beraber metodolojik olarak çalışmanın ana konusunu oluşturan muhalefet olgusuna atıfta bulunan geleneksel politik kültür öğelerinden Türk toplumsal hafızasını şekillendiren niniler, masallar, mitos ve söylenceler ile atasözleri ve deyimlerden yapılan kapsamlı okumalar neticesinde verilen örnekler çalışma içerisinde ele alınmıştır. Bu anlamda ilk bölümünde kavramsal bir çerçeve çizilerek geleneksel politik kültür ile onun bir eklememesi olan sözlü ve yazılı kültürü ve son olarak da toplumsal hafıza ve siyasal muhalefet kavramları üstünde durulmuştur.

İkinci bölümde ise öncelikle birinci bölümde kavramsal çerçevesi belirlenen geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin toplumsal hafızayı şekillendirme işlevi hakkında bilgi verilmiştir. Geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden muhalefet olgusuyla ilgili görülen Türk toplumsal hafızasını şekillendirdiği varsayılan örnekler, toplumsal hafızanın bir üyesi olan her bireyin yaşamında beşikten mezara bu öğelerle tanışma sırasına göre ninnilerden başlayarak masallar, söylenceler ve son olarak atasözleri ve deyimler şeklinde sıralanmıştır. Bu doğrultuda Anonim Türk ninnilerinden Seçmeler, Naki Tezel'in derlemiş olduğu Anadolu Türk Masalları, Binbir Gece Masalları, Pertev Naili Boratav'ın Az Gittik Uz Gittik Masalları, Yaşar Kemal'in yorumlamış olduğu Köroğlu Efsanesi ve Ahmet Vefik Paşa'nın Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal kitapları çalışmada yararlanılan kaynaklardan bazılarıdır.

Konuyla ilgili çeşitli yazılı kaynaklarda yer alan ninni, masal, efsane, atasözü ve deyimlerden 'bir duruma muhalefet olma', 'bir şeye muhalefet etme' veya herhangi bir duruma 'ses çıkarmama', 'durumu olduğu gibi kabullenme' 'sineye çekme' 'başta gelen duruma sebat etme' 'mevcut ata-erki düzeni koruma' gibi anlamlara gelenler çalışmanın ilgili bölümlerinde alfabetik olarak sunulmuştur. Türk Toplumsal Yapısı, muhalefet konusunda geleneksel sözlü politik kültür öğelerinde genel itibariyle temkinli olmanın ve çok konuşarak başa iş açmanın sakıncaları üzerinde durmaktadır. Bu anlayışta toplumun genelinde egemen olan düşünce yapısına göre susmanın değeri hiçbir şeyle ölçülemezken; toplumda çok konuşan haklı bile olsa önünde sonunda başı ağrıyacak olandır. Bu nedenle doğru bile olsa bildiğini kendine saklamak birey için hem en doğru olan davranış şekli hem de aynı zamanda başını ağrıtmayacak olan

güvenli bir seçimdir. Kemal karpat'a göre demokrasinin iki yüzü vardır. Buna göre demokrasinin görünen yüzünü siyasi partiler, muhalefet ve seçilmiş temsilcileri gerçekleştirir. Bu bir anlamda demokrasinin ifade şeklidir. Ancak gerçek demokrasi is tüm insanları eşit gören ve kimsenin üstün yaratılmadığını temel ilke edinen bir düşünce şekli ve bir kültürdür ki bu da bizim halkımız arasında geleneksel bir şekilde mevcuttur. Türkiye'de asıl sorun halkta var olan yani "alt kültürler"de yaşayan bu felsefeyi "üst kültür" temsilcileri olan elitlere kabul ettirmektir. Zira Türkiye'deki hakim güçlerin anlayışı her zaman tepeden inme ve devleti araç olarak kullanarak soyut bir medeniyet yaratmak istemektedir ki bu durum kitle ile mesafenin açılmasına ve gerçek bir demokrasinin tesis edilememesine ve halka söz söyleyecek bir alan bırakılmamasına neden olmaktadır.

Toplumsal kültürün siyasal kültüre etkisinin tartışıldığı çalışma temel anlamda geleneksel kültür öğeleri ile şekillendiği varsayılan Türk toplumsal hafızasının Türk Siyasal Hayatındaki izdüşümünü araştırmak amacıyla konuyla ilgili çeşitli dökümanların incelenmesine tabi tutulmuştur. Metodolojik olarak çalışmanın ana konusunu oluşturan muhalefet olgusuna atıfta bulunan geleneksel politik kültür öğelerinden Türk toplumsal hafızasını şekillendiren niniler, masallar, mitos ve söylenceler ile atasözleri ve deyimlerden verilen örneklemelerden çalışmanın ilgili bölümlerinde yararlanılmıştır. Bu anlamda esas itibariyle eleştirel bir dille ortaya konulan çalışmanın ilk bölümünde bir kavramsal çerçeve çizilerek geleneksel politik kültür ile onun bir eklememesi olan sözlü ve yazılı kültürü ve son olarak da toplumsal hafıza ve muhalefet kavramlarını ele alınmaktadır. Bu bölümde bilhassa politik kültür, toplumsal hafıza ve muhalefet kavramları özenle üstünde durulan konular arasındadır. Keza çalışmanın üzerine oturtulacağı birinci bölümde yer alan geleneksel politik kültür, toplumsal hafıza ve muhalefet ana başlıkları çerçevesindeki varsayımların kavramsal olarak sağlam temeller üzerine oturmuş olması durumuna çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde verilecek örnekler kapsamında güçlü bir ışık tutacak nitelikte olması bakımından özen gösterilmiştir.

'Toplumsal Hafızada Muhalefet' adını taşıyan ikinci bölümde ise öncelikle birinci bölümde kavramsal çerçevesi belirlenen geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin toplumsal hafızayı şekillendirme işlevi üzerinde durulmaktadır. Geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden muhalefet olgusuyla ilgili görülen Türk toplumsal

hafızasını şekillendiren örnekler, toplumsal hafızanın bir üyesi olan her bireyin yaşamında bu öğelerle tanışma sırasına göre ninnilerden başlayarak masallar, mitos ve söylenceler ve son olarak atasözleri ve deyimler şeklinde verilmektedir. Bu bağlamda konuyla ilgili çeşitli kaynaklarda yer alan ninni, masal, efsane, atasözü ve deyimlerden ‘bir duruma muhalefet olma’, ‘bir şeye muhalefet etme’ veya herhangi bir duruma ‘ses çıkarmama’, ‘durumu olduğu gibi kabullenme’, ‘sineye çekme’, ‘mevcut (ata-erkil) düzeni koruma’, ‘başa gelen duruma sebat etme’ gibi anlamlara gelenler tezin ilgili bölümlerinde alfabetik olarak ele alınmaktadır.

Bu aşamanın ardından ise Toplumsal Hafızanın Türk Siyasal Hayatındaki Tezahürü isimli üçüncü bölümse geleneksel sözlü politik kültür kaynakları vasıtasıyla şekillenen Türk toplumsal hafızasının siyasal alana tezahürü sonucu seçmiş olduğu Türk siyasal hayatındaki siyasi muhalefet hakkında bilgiler sunulmaktadır. Buna göre öncelikli olarak çalışmaya hayata geçirilen muhalefet deneyimleri bağlamında Osmanlı’nın Tanzimat döneminden Erken Cumhuriyet Dönemi’ni kapsamak üzere bir sınır çizilmiştir. Buna göre çeşitli deneyimlerle beraber en bilinen üç siyasal muhalefet deneyimleri sırasıyla verilmiştir. İlk olarak Osmanlı’nın son döneminde ortaya çıkan İttihat ve Terakki Fırkası ele alınmış firkanın kurulduğu dönem itibariyle siyasi hayat sunulmuştur. Bunun ardından cumhuriyete geçişle beraber kendini gösteren demokratikleşme hareketlerinin bir yansıması da olan muhalefet deneyimleri yavaş yavaş kendini göstermeye başlayarak yeni kurulan devletin ilk resmi muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ele alınmıştır. Son olarak ise Türk siyasal hayatındaki adını “güdümlü muhalefet” olarak alan ömrü de adı gibi parlak bir muhtevaya sahip olmayan Serbest Cumhuriyet Fırkası ele alınmıştır.

Araştırmanın Problemi

Çalışmanın temel problemini ninniler, masallar, mitoslar ve söylenceler şeklinde ifade edilen geleneksel sözlü politik kültür öğeleri çerçevesinde şekillenen Türk toplumsal hafızasının, muhalefet olgusuna uzak bir yapı arz etmesi durumunun bir sonucu olarak, Türk siyasal hayatındaki muhalefetin de benzeşir bir hal ihtiva etmesi durumu oluşturmaktadır.

Bu sorun kapsamında çalışmada, toplumsal ve siyasal hafıza kaynakları olarak bireyin daha bebekliğinden itibaren belleğinde alan tutmaya başlayan politik kültür öğelerinden ninni, masal, mitos, söylence, atasözü ve deyimleri sırasıyla incelenerek buradan hareketle toplumun siyasal hafızasının bireylerin sahip olduğu sözlü politik kültür öğelerine ait bilgiler ışığında oluştuğu sonucu ile Türk toplumsal hafızasının muhalefet olgusuna uzak olmasının nedenleri araştırılmaktadır.

Toplumsal hafıza, toplumun kendisini ilgilendiren her konuda belleğinde yer etmiş bilgilerin tümü anlamına geldiğinden ilk olarak toplumsal hafızanın şekillendirilmesi aşamalarını belirledikten sonra geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin bu konudaki toplumsal hafızayı şekillendirmedeki rolü ve ardından sırasıyla incelemenin konusu itibariyle toplumun üyeleri olan bireylerin toplumsal hafızaya entegre ettikleri kişisel hafızalarını şekillendirmede kullanılan ninniler, masallar, mitos ve söylenceler son olarak ise atasözleri ve deyimler örnekleriyle ele alınmaktadır. Son olarak ifade edilen unsurlar etrafında şekillendirilen Türk toplumsal hafızasının seçim usulüyle iradi olarak belirlemiş olduğu tarihsel arka plandaki muhalefetin Türk Siyasal hayatındaki izdüşümü verilmektedir.

Araştırmanın Kapsamı

Çalışmanın kapsamında genel anlamda ata erkil düzenin yüceltiildiği bir zemin üzerine oturtulmuş olan geleneksel politik kültür öğeleri nitelikleri itibariyle gerçek demokrasinin toplumda gelişerek kök salamamasına neden olmuştur. Bu anlamda Ele alınan geleneksel politik kültür öğeleri birbirine benzerlikleriyle dikkat çekmekte iken hepsinde verilen mesaj genel itibariyle hemen hemen aynıdır. Özellikle ninniler ve atasözlerinde görülen benzerlik dikkat çekicidir.

Toplumda bilinirliği açısından masallar atasözleriyle karşılaştırıldığında verilmek istenen mesajın toplumsal hafızaya yerleşmesi bakımından atasözleri birinci sırada gelmektedir. Buna karşın geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden toplumsal hafızaya etkisi diğerlerine nazaran daha az denilebilecek olan mitolojik efsanelerin kadim niteliği diğerlerinden yüksektir. Tüm bu bilgiler ışığında geleneksel politik kültür öğelerinden zengin bir alt yapıya sahip olan Türk toplumsal hafızası muhalefet

olgusu bağlamında bu zenginliği değerlendirme noktasında demokrasi namına olumsuz bir takım genellemeden öteye gidememiştir.

Türk toplumsal hafızasında muhalefet etkilerinin incelendiği bu çalışma, esas olarak geleneksel Türk kültürünü meydana getiren temel bileşenlerden olan niniler, masallar, mitos ve söylenceler ile son olarak atasözü ve deyimleri kapsamaktadır. Geleneksel kültürün toplumsal kültürü şekillendirmesi ile ortaya çıkan politik kültür etkileri söz konusu öğelerin incelenmesinin ardından ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Türk toplumsal hafızası nini, masal, mitos ve söylenceler ile atasözü ve deyimler yönünden sözlü ve yazılı kaynak olarak oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Yüzyıllardır köklü bir geleneğin ürünü olan söz konusu geleneksel kültür öğeleri işlevleri itibariyle politik unsurlar arasına girmektedirler. Bu öğeler, zamanla toplumsal hafızada kendiliğinde işlenerek genel anlamda toplumun muhalefet olgusunun şekillenmesine neden olmaktadır.

Çalışma göstermiştir ki toplumsal hafıza ister süreç içerisinde kendiliğinden geleneksel sözlü politik kültür öğeleri vasıtasıyla şekillenmiş olsun eğitimin tesis olunmadığı bir toplumda muhalefet olgusuna gerçek anlamda ihtiyaç duyulduğunu idrak edebilen bireyler söz konusu olamamaktadır. Zira gerçekte muhalefet denilen olgu toplumun öncelikle kendi yararına olduğu noktasında mutabık olması gereken bir konudur. Muhalefetin işlevselliğinin olmadığı bir devlet yapılanmasında toplum gerçek anlamda bir ilerlemeden mahrum kalacak demektir.

1. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Geleneksel ve Politik Kültür

Geleneksel ve politik kültür, toplumsal hafızanın işlenmesinde temel rol oynayan iki alandır. Tarihsellik de doğru orantılı olacak şekilde önce geleneksel kültür toplumların hayatlarını etkilemede devreye girmekte ardından politik kültürün etkisi görülmektedir. Buna göre her toplum geçmişten gelen alışkanlıklarının belirleştiği temel bir takım örf, adet, gelenek, görenek bağlamında toplumsal hayata katılımı sağlamakta ve kültürel anlamda kendini ortaya koymaktadır. Bundan sonra toplumun geleneksel kültür unsurlarından ziyade siyasal toplumsallaşmasında etkili olan unsurlar politik kültürün belirleyicisi olduğu alanın ortaya çıkmasıyla kendini göstermektedir. Bu da, toplumun siyasal katılma, siyasal tercihler gibi toplumun genel olarak siyaset alanında sahip olduğu kültürel değerlerin ifadesi şeklindedir. Bu iki alanında temel noktası kültür öğelerinin toplumun geleneksel ve politik alanlarda kendini göstermesi sonucu ortaya çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle kültür olgusu toplumsal hafızanın analizinde başlı başına ayrı bir önem arz etmektedir.

Kültür, etimolojik olarak latince ‘ekin’ anlamını taşıyan ‘colere’ sözcüğünden gelmektedir. Fransızca ‘cultura’ kelimesi ise ‘toprağı ekip biçmek, işlemek’ gibi anlamlarda kullanılan ‘cult’ ve ‘tura’ kelimelerinin birleşmesi ile ‘culture’ kelimesinin oluşumu sonucu ‘yetiştirip, terbiye etmek’ anlamlarını taşımaktadır. Ancak kelime zaman içinde Batı’da ‘yüksek umumi bilgi’ anlamına gelecek şekilde ‘culture’ kelimesine dönüşmüştür.¹ Nitekim kültür kelime olarak, Türkçe’deki yerini de bu ikinci anlamıyla almıştır. Buna göre Türkçe kültür kelimesi, bir toplumun tarihsel gelişim süreci içerisinde edindiği değerler bütünü ifade etmektedir. Bu açıdan denilebilir ki kültür çok yönlü ve çeşitli bir birikimin sonucudur. “Kültür, anlamsız hareketi reddederken anlamlı hareketin ana şifresini oluşturan kodesktir.* Sistemli kurgucu yaklaşımda zarurete istinad eden anlamlar nizamı (kültür) subjektif

¹ Fatih Aman, *Bronislaw Malinowski'nin Kültür Teorisi*, (Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı:1, 2012, s. 135-151), 137.

*Şifre dokusu.

yaklaşımında iradeye göre oluşmaktadır.”² Yani kültür kavramı, toplumun ortaklaşa hareket etmesi sonucu ortaya çıkan bir olgu olduğundan toplumda yer alan her birey iradi olarak kültüre katkı sağlarken yine kendisi de bu ortak kültürden faydalanabilmektedir. Dolayısıyla dünya üzerinde herhangi bir coğrafyada yaşayan ve o coğrafyada yer alan toplumun kendine has ve bağları geçmişe dayanan düşünüş ve yaşayış şekilleri kültürü oluşturmaktadır. Bu düşünüş ve yaşayış şekilleri o toplumun özelde siyasal kültürünü oluştururken genel anlamda ise geleneksel kültürünü meydana getirmektedir. Aristoteles’e göre kültür, bilinçli veya gayri ihtiyari sahip olunan bilgilerin alışkanlık haline alması sonucu hafızada yer etmesi ile oluşmaktadır.³ Bu doğrultuda kültür için toplumun her üyesinin bünyesinde barındırdığı alışkanlıkların çeşitli şekillerde kendinden sonraki kuşaklara aktarılmış olan bilgiler bütünüdür denilebilir. Aile olgusu ise yaşama şekli itibariyle söz konusu bu alışkanlıkların toplumda bir nesilden diğerine aktarmada en aktif kültür taşıyıcısıdır. Bir toplumun sahip olduğu toplumsal kültür, kaynağını geçmişten ve gelenekten alan geleneksel kültür ile bu kültürün özelde siyasi alandaki yansımaları olan politik kültürden oluşmaktadır. Geleneksel siyasal kültür, toplumun ortak politik tutum ve davranışlarını temel alan toplumsal kültürü bireysel kültürden üstün tutan ve ortak değerlerin ortak politik sonuçlara neden olduğunu ifade eden bir olgudur. Bu anlamda geleneksel-toplumsal kültür toplumların geçmişlerinden bugünlerine taşıdıkları ve yarınlarını belirleme noktasında bir argüman niteliğinde kullandıkları bir özün yansımasıdır. Karşılaştırmalı siyasetin gelişmesiyle birlikte kavramsal olarak siyasal kültür 1950’lerde toplumun siyasal tutumlarını ve bu konudaki ortak kanaatlerini ifade etmek için ortaya çıkmıştır.⁴ Siyasal kültür, geleneksel toplumsal kültürün bir eklemlenmesi olarak toplumun, kökleri geçmişe ait olan gelenek ve görenekleri doğrultusunda şekillendirilmiş mevcut siyasal değer yargılarının tümünü ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu bakımdan dünya üzerindeki tüm toplumları kapsayacak bir siyasal kültür tanımının yapılması mümkün değilken; genel siyasal kültür parametrelerinin belirlenmesinde kullanılacak yöntemlerin üzerinde uygulanacak olan her toplum yapısı için geçerli olduğu söylenebilir. Buna göre toplumların siyasal sistemi ile geleneksel kültürleri arasındaki yakınlık arttıkça siyasal yapının işleyişi o

² Jeffrey C. Alexander, *Kültür ve Siyaset*, Çeviren: Selahattin Ayaz, (Pinar Yayınları, 1. Basım, Aralık 1999), 10.

³ Metin Bobaroğlu, “*Kültür ve Uygarlık*” *Üzerine*, (Anadolu Aydınlanma Vakfı, Kasım 2012), 1.

⁴ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, (Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Mart 2009), 10.

denli düzenli bir hal ihtiva ederken; uyumsuzluğun baskın olduğu durumlarda ise siyasal-toplumsal bir değişimin vücuda gelmesi oldukça zor görünmektedir. Bu bağlamda bir toplumu bir arada tutan ve ortak siyasal kültürünün oluşmasında büyük rol oynayan bazı toplumsal ve siyasal kültür öğeleri söz konusudur. Bunlar dil, eğitim, ideoloji gibi toplumu oluşturan bireylerin toplumsal ve siyasal kültürünü belirleyen önemli parametrelerdir. Bu parametreler hem toplumun ortak değerlerini dışa vurmada hem de bireylerin politik kimliklerini belirleme noktasında kullandığı önemli öğelerdir. Teknolojinin insan yaşamındaki yerine almasıyla birlikte medya ise bu parametrelerin belirlediği politik kültürü kitlelere aktarmada kullanılmaktadır. 1950’li yıllarda teknolojik gelişmeyle kendini göstermeye başlayan televizyon yayınları, zamanla bireylerin siyasal olarak toplumsallaşmasında etkili bir hal almıştır. Bu bağlamda bireylerin ‘siyasal toplumsallaşması’nın ilk aşamaları aile ve içinde buldukları toplumsal sınıfta gerçekleşmektedir. Bu da bireylerin politik kültürde etkileşimini sağlayan kitle iletişim araçlarının güçlü manipülasyon aygıtları olarak etki alanını her geçen gün sağlamlaştırmasına ve genişletmesine neden olmakta ve sonuç itibarıyla bireyin toplumsallaşmasında kitle iletişim araçlarında kullanılan politik sembol ve işaretler, politik söylem ve mitlerin ideolojik bir boyut kazanarak kitlelerin toplumsal hafızasında derin izler bırakmasında azımsanamayacak bir etkiye sahip olmaktadır. Bununla beraber, söz konusu kitle iletişim araçları aynı yöntemlerle kitlelerin hafızasını tamamen temizleme ve yeniden şekillendirme noktasında da önemli rol üstlenmektedir. “Kitle iletişim araçları dolaşıma soktukları herhangi bir politik söylem, değer veya inancın (textin) beraberinde bunları anlamlı, mantıklı ve bildik/tanıdık kılacak bir bağlam (context) de sunmaya çalışırlar.”⁵ Toplumun geneli tarafından takip edilen kitle iletişim araçlarının yapmış oldukları yayınlar toplum tarafından çoğu durumda doğru olarak kabul görmektedir. Bu duruma kitle iletişim araçlarının toplumsal hafızayı şekillendirme ya da bir başka deyişle yönlendirici gücü denilmektedir.

Kitle iletişim araçlarının politik kültüre etkileri temel olarak iki yaklaşım etrafında açıklanmaya çalışılmıştır. Çoğulcu/işlevselci liberal yaklaşım savunucuları, toplumdaki grupların çıkarlarının her an birbiriyle rekabet halinde olduğunu ancak hiçbir zaman birbirlerine üstünlük sağlayamadıklarını, bu noktada kitle iletişim

⁵ Hanifi Kurt, *Politik Kültür ve İletişim, Siyaset Bilimi*, (Editör: Halis Çetin, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012.), 290.

araçlarının her iki kesime eşit ölçüde durduğu görüşündedirler. Bu yaklaşıma göre toplum farklılıklarıyla bir bütün halinde çoğulcu bir yapıya sahiptir. Kitle iletişim araçlarının görevi ise bu çoğulcu yapının ruhuna uygun olarak toplumun her kesimine eşit mesafede durmaktır. Herkes kitle iletişim araçlarından eşit ölçüde yararlanabilme hakkına sahiptir. Liberal yaklaşım ise, bireylerin siyasal hayata aktif olarak, katılımcı bir politik kültüre sahip olmalarını sağlayan, demokrasiye hizmet eden, eşitlikçi bir zeminde var olmaktadır. Burada kontrol kitle iletişim araçlarının yönetici üst sınıfına mensup seçkinlerin elindedir. Toplumdaki demokrasi anlayışı kitle iletişim araçlarıyla pekiştirilebilir. Özellikle Batı toplumlarındaki demokrasi kavramı kitle iletişim araçları aracılığıyla önemli bir yol katetmiştir. Bu görevi ifa ederken, toplumun bir kesimini diğerinden üstün tutma hakkına sahip değildir ve yayınlarını objektiflik doğrultusunda yapmakla yükümlüdürler. Aksi takdirde içinde buldukları toplumun aynası olma niteliğini taşıyamazlar. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, tek başına medya siyaseti yönlendirme yetkinliğine sahip değildir ancak hiçbir etkisi de yoktur demek doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Buna karşın özellikle 1970’li yıllarda kitle iletişim araçlarının ve sermayeyi elinde bulunduran grupların iradeleri doğrultusunda çalıştığını iddia eden, liberal yaklaşımla taban tabana zıt olan eleştirel yaklaşıma göre, kitle iletişim araçları egemen sınıfın ideolojisini toplumsal sınıflara iletmede kullandığı bir kurumdur. Bu yaklaşımda gündem topluma, sermaye sahiplerinin ve medya patronlarının arzu ettiği biçimde sunulmaktadır. Topluma seçme şansı bırakmayan bu yaklaşımla, çarpıtılan gerçekler toplumun hafızasına yerleştirilmek istenmektedir.

“Egemen sınıflar, kitle iletişim araçlarını kendi iktidarlarının devamını sağlamak, ideolojilerini meşrulaştırmak, kültürel değerlerini benimsetmek, kendi dünya görüşlerini yaymak için kullanırlar. Kitle iletişim araçları, yönetici sınıfların düşüncelerini topluma genelleştiren ve bu görüşleri kuvvetlendiren “çığırkan” olarak görülür. Sürekli bir biçimde egemen sınıfın ilgileri ile uyumlu olan mesajlar aktararak, bu sınıfın görüşleri ile oluşturulan bir zihinsel çerçeve oluşturulur. Kapitalist toplumlardaki kitlelere bu zihinsel çerçevenin sınırları içerisinde hareket etme özgürlüğü tanınarak, bir “özgürlük yanılsaması” yaratırlar. Çizilen ideolojik çerçevenin sınırlarını aşan her birey, her değer, her söylem, sistem dışına itilir, “öteki” veya “düşman” olarak nitelendirilir.”⁶

Günümüzde Neo-Marksistlerce savunulan bir başka görüşte, bu görüşün aksine olarak kitle iletişim araçlarının bir kısmı belli boyutlarda tarafsız yayın yapmakta ve zaten toplumdaki yansımaları da çok güçlü bir etkide bulunmamaktadır.

⁶ Hanifi Kurt, *Politik Kültür ve İletişim, Siyaset Bilimi*, (Editör: Halis Çetin, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012.), 293.

1.1.1. Geleneksel Kültür

Geleneksel kültür, toplumun politik kültür öğelerini de içerisinde barındıran kapsamlı bir yapıya sahiptir. Toplumun kaynağını gelenekten alan mevcut kültür öğelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkan ve köklü bir geçmişe sahip olan geleneksel kültür kavramı, toplumun büyesinde barındırdığı siyasal, sosyal ve ekonomik değer ve tutumların toplamını ifade etmektedir. Buna göre Bindley, toplumsal geleneksel kültürün, bir toplumu meydana getiren bireyler tarafından öğrenilerek zamanla düşünce ve davranış sistemine oturturulmuş olan her türlü sosyal, siyasal ve entelektüel bilginin bir ürünü olduğunu belirtmektedir.⁷ Bireylerin politik kültürünü, o toplumun ulus olma sürecinde bünyesinde barındırdığı gelenek ve göreneklerin, alışkanlıkların, tutum ve davranışların toplamı oluşturmaktadır. Politik kültür öğeleri vasıtasıyla maddi politik sistem, toplum eliyle şekillendirilirken söz konusu öğelerin çoğu herhangi bir resmi bağlayıcılığı bulunmayan ancak toplumun hafızasında büyük bir hakimiyet kurmuş olan genel-geçer verilerden oluşmaktadır. Bunun amacı, siyasal ideolojinin toplumdaki hakim kültürle tam bir uyum içinde çalışmasını sağlamaktır.

Toplumların geleneksel kültürlerinin belirlenmesi noktasında politik kültürlerinin kavramlaştırılmasında, ‘Nesnel, Öznel (Psikolojik), Bulgusal ve İçlemsel’ olmak üzere dört farklı tanımlama yoluna gidilmiştir.⁸ Buna göre ilk olarak 1965 yılında David Easton tarafından ortaya atılan ve mevcut politik sistemin politik kültürle arasındaki işleyişin uyumlu mu yoksa uyumsuz mu olduğunun incelenmesi temeline dayanan ‘Nesnel Kavramlaştırma’ tanımı yapılmıştır. Bu tanımlamada toplumu oluşturan bireylerin politik kültüre doğrudan bir etkisi söz konusu değilken, sahip oldukları toplumsal kültürün siyasal sisteme entegrasyonu noktasında etkilidir. Toplumun herhangi bir üyesinin kendini, bireysel olarak ‘nesnel politik kültür’ kavramından soyutlaması ve toplumda genel kabul görmüş inanç ve değerler sisteminin dışında tutması beklenemez. Bu anlamda politik kültürün, toplumda hakim siyasal sistemle olan uyumu nesnel politik kültürün etkisinin bir kanıtı niteliğindedir. Gabriel Almond, Barry B. Powell ve Sidney Verba’nın birbirinden farklı ülkelerde

⁷ Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, (Kültür Bakanlığı: 730, Kültür Eserleri Dizisi/ 71, Ankara, 1990), 4.

⁸ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, (Everest Yayınları, 1. Basım: Mart 2008), 77.

yapmış oldukları çeşitli araştırmalar sonucu politik kültürün, bireylerin içinde buldukları psikolojik veya öznel durumlarının bir sonucu olarak kavramlaştığı yönündeki ‘Psikolojik/Öznel Kavramlaştırma’ adı verilen tanımlamaya göre ise, elde edilen veriler politik kültürün ‘nesnel kavramlaştırılma’sının tersi bir durumu ortaya sermektedir. Burada, teker teker bireylerin düşünce kalıpları, toplumun tümünün politik kültürünün temelini oluşturmaktadır. Politik kültürün kavramlaştırılması noktasında Uzakdoğu toplumlarının politik kültürlerini inceleyen Lucian W. Pye, hem D. Easton’un yapmış olduğu ‘nesnel politik kültür’ ün hem de G. Almond ve arkadaşlarının yapmış olduğu ‘psikolojik/öznel kavramlaştırma’ yönteminin birlikte kullanılmasını ve bunun da ancak elde edilecek bulgularla olacağını savunmaktadır.⁹ Pye, ‘Bulgusal Kavramlaştırma’ adını verdiği çalışmasında bir toplumun yurttaşlarından liderlerine dek görgül araştırma verileri vasıtasıyla elde edilen sonuçların politik kültürün en doğru tanımını vereceğini iddia etmektedir. Bu konuda ortaya atılan son tanımlama ise Richard R. Fagen ve Robert C. Tucker’in birlikte geliştirmiş olduğu politik kültürün toplumu oluşturan bireylerin zihin yapıları ve davranış şekilleri sonucu ortaya çıktığını savunan ‘İçlemsel Politik Kültür Kavramlaştırması’dır.¹⁰ Söz konusu kavramlaştırma yöntemleri, bireyin politik kültür vasıtasıyla siyasal toplumsallaşmasının bir sonucu niteliğindedir.

Siyasal toplumsallaşma, bireyin geleneksel toplumun politik kültürüne tabi olması bakımından önemli bir konudur. Birey bu süreçte kendisinin politik yönelim ve tercihlerini gözlemlene şansı yakalamaktadır. Siyasal toplumsallaşma formel/birincil ve informel/ikincil bilgi aktarımları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu doğrultuda ilk sırada resmi kurumların bulunduğu okullar gibi eğitim kurumları bulunurken, ikinci sırada bireyin ailesi ve yakın çevresi bulunmaktadır. Bireyler, siyasal karar verme sürecinde duygusal, bilişsel ve yargısal yönlerden etki altına girebilmektedir. Bu bağlamda sahip oldukları siyasal formasyon doğrultusunda karar veren bireyler, özellikle yakın çevreleri tarafından duygusal ve yargısal etki altına alınmak istenmektedirler. Siyasal bir ideolojiye veya aktöre karşı yoğun bir sempati veya antipati duyan bir birey, aslında söz konusu siyasal ideolojinin ya da siyasal aktörün zihninde yer alan ifadesiyle karar vermektedir. Bir başka deyişle birey, bir üyesi olduğu siyasal topluluğun sahip olduğu hakim siyasal kültürün kendisine sundukları

⁹ a.g.e., 79.

¹⁰ a.g.e., 80.

ölçüsünde bir karara varmaktadır. Bu noktada toplumun siyasal yapının muhtevasına göre ‘Kulluk kültürü’ veya ‘Yurttaşlık kültürü’nden birini tercih etmektedir.¹¹ Neticede, bireyin siyasal katılımına etki eden kararının kesinlik kazanmasında söz konusu etkenlerin payı ortaktır. Bireyin, siyasal aktörlere veya ideolojilere bilişsel olarak yüklediği anlamlar, ister bağımsız yani içinden geldiği gibi olsun, isterse de çağrışımsal yani kendi benliği ile ilintili bulduğu kavramlara zihinsel olarak yaptığı atıflar olarak olsun *politik inanç sisteminin* ayrılmaz birer parçasıdır. Bu anlamda duygusal boyutu güçlü, bilişsel boyutu kapalı bir bireyin politik inancı sabitken; duygusal boyutu güçlü, bilişsel boyutu açık bir bireyin politik inancı sağlam bir çizgide ilerlemektedir. Ancak duygusal boyutun zayıf olduğu hallerde bireyin bilişsel boyutu kapalıyken esnek olmayan bir politik inanç sistemi ortaya çıkarken; açık olduğu durumlarda ise değişken bir hal arz etmektedir. Buna karşın “(...) aktör, politik bir inanç sistemi dahilinde bir sembole yönelik olarak kapalı bir bilişe, fakat güçlü bir duyguya sahipse, konumu itibariyle ideolojiktir.”¹² Buradan anlaşılacağı üzere, siyasal aktör olarak bireylerin sahip olduğu tüm bilgiler, onun politik inanç sistemi içerisinde bir noktadan sonra ideolojikleşmektedir. Bireyin siyasal sistem ile ilgili varolan güçlü duygularının yanında yer alan zayıf biliş düzeyi onun körü körüne inandığı düşünce kalıplarına dönüşürken; tersi bir durumda ise siyasal sistemin işleyişiyle ilgili bilgi edinmeye hazır ancak duygusal olarak bağlılığının zayıf olduğu bireylerin karar verme noktasında, siyasal sistemin fayda ve zarar mekanizmasını devreye soktuğu bilinmektedir. Bunun en çok kullanıldığı ülke kültürü ise pragmatikliği ile ünlü Amerikan politik kültürü olarak bilinmektedir.

Politik kültür o denli hassas bir dengenin ürünüdür ki toplumsal tutumların yönetimi etkilediği ölçüde, yönetimde toplumsal değer ve kanaatleri yönlendirebilme gücüne sahiptir. Bu minvalde, meşruluk bildik latince deyişiyle politik kültürün ‘conditio sine qua non’ yani ‘olmazsa olmazı’dır. Ortaçağ’da Krallar yönetme yetkisini Tanrı’dan aldıklarına dair kilise tarafından onaylanma usulüne tabi tutulduktan sonra egemenliği eline alabilmekteydi. Toplumun, ilahi bir güç tarafından belirlendiğine inandığı biri aracılığıyla yönetilmesi durumu yönetime olan bağlılıklarını ve sadakatlerini pekiştirmekteydi. Buna karşın, halkın nazarında saygınlığı olmayan bir

¹¹ M. Akif Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset*, (Çizgi Kitabevi, Konya, İkinci Basım, Konya, Ocak 2002), 32.

¹² Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, (Everest Yayınları, 1. Basım: Mart 2008), 90.

Kral, meşruluğunu ilan edememiş anlamına gelmekteydi. Bu bağlamda bireyler sahip oldukları siyasal inançlar doğrultusunda siyasal sistemin işleyişi hakkında onun meşru olup olmadığına karar verebilmektedirler. Siyasal iktidarın devamlı ve güvenli bir zemine oturmasının ilk şartı ise onun, toplum tarafından meşruluğunun kabul edilmesini sağlayan haklı bir neden, bir yasa ya da bir ilkenin var olması gerekliliğidir. Ancak böyle haklı bir nedenin varlığı sayesinde siyasal iktidar meşruluğunu ilan edebilmektedir. Bu doğrultuda siyasal iktidarlar, yaptırım güçlerini yasalardan alırlar. Ancak bu yasa toplumsal rıza tarafından önceden onaylanmış bir yasa olmak zorundadır. Toplumsal rıza, rasyonel meşruiyet kaynaklarıyla sağlanabildiği gibi irasyonel meşruiyet kaynaklarıyla da sağlanabilmektedir. Halis Çetin'e göre klasik meşruiyet kaynakları olarak din, mitoloji, gelenek ve liderin karizmatik otoritesi sayılabilirken; modern politik kültürde ilk sırada toplum sözleşmeleri, ikinci sırada ideolojiler son olarak da bürokrasi modern meşruiyet kaynakları olarak dikkat çekmektedir.¹³ Bu konudaki araştırmalarıyla klasik meşruiyet kaynakları ve geleneksel kültür alanında kapsamlı bilgiler veren Ziya Gökalp Fransızca 'culture' kelimesini de incelemiş, kelimenin kökenine indiğinde onun kültür anlamının yanında bir de 'olgunluk' anlamını veren bir kelime olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna göre kültür yani 'hars ve olgunluk' bir diğer adıyla 'tehzib' anlamlarının ne demek istediği kavranabildiğinde Fransızca 'culture' terimi tam olarak elde edilebilmektedir. Bu açıdan Ziya Gökalp, Türkçe'deki kültür tanımının da bu şekilde anlaşılması gerektiğini düşünmektedir ancak onun farklı ve benzeşir yönlerini de belirlemekte yarar görmektedir. Buradan hareketle o, ilk olarak kültürün birinci anlamının demokratik, ikinci anlam olan olgunluğun ise aristokratik bir nitelik taşıdığını belirtmektedir. Şöyleki;

“Kültür ve olgunluk arasındaki farklardan birincisi, kültürün “demokratik”, olgunluğun ise “aristokratik” olmasıdır. Kültür halkın gelenekleri, alışkanlıkları, töreleri, sözlü yahut yazılı edebiyatı, dili, müziği, dini, ahlakı, estetiği ve ekonomisiyle ilgili ürünleridir. Bu güzelliklerin hazinesi ve müzesi halk olduğu için kültür demokratiktir. Olgunluk ise yalnız yüksek bir öğrenim görmüş, yüksek bir eğitim ile yetişmiş, gerçek aydınlara aittir. Matthew Arnold'un “tatlılık ve ışık mezhebi” sözleriyle anlattığı anlam, olgunluğun tanımı demektir. Olgunluğun esası, iyi bir eğitim görmüş olmak; akıl bilimlerini, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi, taassup karıştırmadan dini, gösterişsiz içten bir aşkla sevmektir. Görülüyor ki

¹³ Halis Çetin, *Siyaset Bilimi, Siyasal İktidarın Meşruiyet Kaynakları*, (Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012), 43.

olgunluk, özel bir eğitimle oluşturulmuş, özel bir duyuş, düşünüş ve yaşayış biçimidir.”¹⁴

Bunun haricinde, kültür ve olgunluk arasındaki ikinci fark, kültürün milli, olgunluğun ise milletler arası bir nitelik taşıması durumudur. Buna göre belli bir kültür çevresinde yetişmiş her insan kendi milli kültürünün etkisinde kalır ancak olgunluğa erişmiş olanları diğer milletlerin de kültürlerini kavrayabilme yetisine sahiptirler. Zaten, millet denilen kavram da aynı kültür seviyesindeki insanların oluşturduğu bir bütündür; ‘milletlerarası’ denilen durum ise farklı medeniyetlerden bir araya gelmiş kişilerin kendi kültürlerini lanse ettiği bir medeniyetler topluluğudur. Kültür alanında gösterilen olgunluğun fazlası da kozmopolitliğe dönüşebilmektedir. Ancak Ziya Gökalp’in de savunucusu olduğu Türkçülerin görüşleri millet ile de milletlerarasılıkla da uzlaşık bir durum arz ederken, “dünya benim vatanım, milletim ise tüm insanlık” diyen kozmopolitlerle bir ayrışma halinde bulunmaktadır. Çünkü esasında millet unsuru taşımayan bir sistem Türkçülük kavramının dışında kalmaktadır. Bu anlamda milletlerarasılık, onu meydana getiren tüm unsurlarının kendi kültürlerini temsil ettiği bir medeniyetler topluluğu iken, farklı milli kültürlerin ortak bir paydada buluşma noktasıdır. Her millet buradan kendi hoşuna giden medeniyet unsurunu kendi bünyesine dahil etmekte özgürdür.

Toplumsal hayatta bağlayıcılığı bulunan din, dil, ahlak, sanat, estetik, felsefe, iktisat gibi konuların toplamını oluşturan olguya kültür diyen Gökalp, bu konularda medeniyetle kültür arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunduğunu söylemektedir. Buna göre her millet kendine has bir kültüre sahipken, medeniyet denilen olgu milletlerarası bir sistemde teşekkül etmektedir. Farklı kültürlerden olan fakat aynı gelişmişlik düzeyinde bulunan milletler bir medeniyetin ortak paydaşları olabilirler. Kendi içinde her biri kendine ait kültürüne sahip çıkmak kaydıyla ortak bir medeniyetin kurucusudurlar. Gökalp buna örnek olarak Alman kültürü ve Fransız kültürlerinin birleşiminden oluşan Batı medeniyetini vermektedir. Bununla birlikte kültür, kendiliğinden meydana gelen doğal bir olguyken, medeniyet insanların, belli yöntemlerle ve iradi davranışları sonucu ortaya çıkan suni bir kavramdır. Bu konuda ise Osmanlıca ve Türkçe’yi örnek veren Gökalp, Osmanlıcanın Arapça, Farsça, ve

¹⁴ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Editör: Mehmet Celal Atgün, (Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Ağustos 2013), 82.

Türkçe gibi dillerin bir araya getirilmiş karma bir hali olduğunu bu nedenle bir medeniyetin parçası olduğunu ancak bir kültürün ürünü olmadığını, Türkçe'nin ise yüzyıllar boyu yaşamış olan halkın günlük hayatta kullanmış olduğu doğal bir kültürün sonucu olan bir dil olduğunu ifade etmektedir. Medeniyetin kültürden farklı olan yönüme bağlı olmaktan başka bir tarafı ise taklit yoluyla da hayata geçirilebilir olmasıdır. Ancak kültür denilen olgu ne taklit edilebilir ne de belli bir yöntemle hayata geçirilebilir. "Medeniyet yöntemle yapılan ve taklit yoluyla bir millettten diğerine geçen kavramların ve tekniklerin bütünüdür. Milli kültür ise hem yöntemle yapılamayan, hem de taklit yoluyla başka milletlerden alınamayan duygulardır."¹⁵ Bu bakımdan örneğin, Türk müziği bir kültürün ürünüken, Osmanlı müziği Bizanstan esinlenmeler olduğu için bir medeniyetin müziğidir. Medeniyetle kültür arasındaki bu konu, masallar, destanlar, maniler, türküler hatta ninnilere kadar uzanmaktadır. Eski Türk edebiyatının ürünleri olan masalın yerini Osmanlı edebiyatında hikaye almıştır. Masal anonim ve orijinalken, hikaye belli bir insan çabasıyla ve bir yöntemle kaleme alınmaktadır. Halk edebiyatı da denilen Eski Türk edebiyatı halkın içinden gelen yöntemsiz ve taklitten uzak eserlerken, özellikle Servest-i Fünun denilen Saray edebiyatı belli yöntemlerle kalıplaştırılmış ve başka akımlardan taklit edilmeye uğraşmış bir alanın adıdır. Halkın içinden çıkmış olan nükteci Nasreddin Hoca ile Osmanlı taşlamacısı Sururi arasındaki fark yine bu konuya iyi bir örnektir. Osmanlı'dakine benzer bir ayırım, günümüz modern toplumlarında toplumun üst tabakasını oluşturan seçkinlerle alt tabakasında yer alan halk kitlesi arasında yapılmaktadır. Buna göre kültür konusunda toplumun iki sınıfa ayrıldığını belirten Thomas S. Eliot'a göre bu sınıflardan biri halk kitlesini oluşturan sınıftan diğeri seçkinler sınıfıdır. Bunların arasında sürekli karşılıklı bir etkileşim ve birbirinin içine girme durumu söz konusudur. Bu iki sınıf birbirleriyle olan etkileşimlerini kültür vasıtasıyla kendinden sonraki nesillere aktarmaktadırlar. Ancak bu etkileşimin baskın tarafının eğitimli seçkinler olduğu bir toplumda, meydana gelecek sosyal değişmelerin toplumsal açıdan yeterli derecede dengeli olacağı şüphelidir.¹⁶

¹⁵ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, (Ötüken Neşriyat, 10.Basım, İstanbul, Nisan 2005), 32.

¹⁶ Aktaran, Selçuk Kantarcıoğlu, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, (Kültür Bakanlığı: 730, Kültür Eserleri Dizisi/71, Ankara, 1990), 9-10., T.S. Eliot, Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu, "The Three Senses of Culture", *Kültür Üzerine Düşünceler*, (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981), 36.

1.1.2. Politik Kültür

Politik kültür diğer bir adıyla siyasal kültür, yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve toplumun politik konulardaki ortak davranış kalıplarını etkileyen değerlerin tümünü inceleyen bir bilim dalıdır. Başka bir deyişle toplumun bünyesinde barındırdığı siyasal değerlerinin, o toplumun geçmişten aldığı gelenek ve göreneklerle şekillenen alışkanlıklarının siyasal sistemi sistematik bir şekilde etkilediğine inanılan bir görüştür. Politik kültür kavramını ilk kez kullanan ve 1950’lerde onun bir bilim dalı olarak literatüre girmesini sağlayan kişi Gabriel Almond’dur. Politik kültürü Eski Yunan’a kadar dayandıran Almond’a göre, kültür tanımını da veren Aristoteles bu dönemde kaleme aldığı eserlerinde kültürün yanında devlet biçimleri tanımlamaları ve siyasal kişilik tahlillerine de yer vererek politik kültür teriminin en eski dayanağına işaret etmektedir. Bu konuda Eski Yunan ve Roma şairlerinin çalışmalarını inceleyen Almond, eserlerde rastlamış olduğu ‘alt kültür’, ‘elit kültür’, ‘politik değişim’ gibi kavramları vurgulayan öğelerin politik kültür teorisini destekler nitelikte olduğunu ileri sürmektedir. Tam bu noktada Andrew Heywood’un yapmış olduğu politik kültür tanımlamasına göre ise, insanların yaşam biçimi olarak politik kültür, biyolojik miras yoluyla değil insanlar arası iletişim sonucunda ortaya çıkan öğrenme vasıtasıyla bir nesilden bir sonraki nesile geçen unsurların tümünü kapsamaktadır.¹⁷ Bu bağlamda politik kültür öğelerini belirlemede bireysel değerler, toplumsal değerlerin birer parçası niteliğindedir. Toplumun birer üyesi olan bireylerin, öznel tarihleri, kişisel değer ve yargıları, tutum ve davranışları o toplumun tümünün sahip olduğu tarihsel mirasın küçük birer parçasıdır. Siyaset bilimcilere göre “milli kimlik”, “siyasal psikoloji”, “siyasal gelenekler” gibi konuları kapsayan politik kültürde, toplumsal siyaseti anlamak için toplumun bir üyesi olan bireylerin siyasi kurum ve kuruluşlara karşı takındıkları tavırları anlamak oldukça önemli rol oynamaktadır. Bu noktada, yapılan siyasi alan araştırmalarının önemi büyüktür. Almond ve Verba’nın ortak kelime aldıkları ‘The Civic Culture’de bireyin tutum ve davranışları, psikolojisi yerine toplumun tutum ve davranışları psiko-kültürel açıdan incelenmektedir. Almond’un ‘klasik kültürü’ veya bir diğer adıyla ‘kurumsal kültür’ü sert bir şekilde eleştirmesinin sebebi, aydınlanma sonrasında modern hayatın getirmiş olduğu pozitivizmin bir

¹⁷ Hanifi Kurt, *Politik Kültür ve İletişim, Siyaset Bilimi*, (Editör: Halis Çetin, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012), 263.

sonucu olan, siyasal kurumların yalnızca gözlemlenebilir olgularından yola çıkarak elde edilen verilerin toplanması sonucunda toplumun siyasal, psikolojik ve kültürel unsurları devreye sokmamasıdır. Bu nedenle Almond'a göre siyasal kurum ve yapıların incelenmesi siyaset olgusunu anlamada tek başına yeterli olmadığından Almond'un politik kültürü entelektüel açıdan etkilediğini savunduğu, Weber, Durkeim gibi düşünürlerce şekillenen 'Avrupa sosyolojisi', sosyal tutumların biçimlenmesinde grup içindeki iletişimi ön planda tutan 'sosyal psikoloji', Freud, Malinowski, Benedict gibi düşünürlerin önderliğini yaptığı, toplumsallaşmanın çocukluk evrelerinde görülen bilinçsiz motivasyonunu ele alan, 'psiko-antropoloji' ve son olarak politik kültür çalışmalarına kolaylık sağlayan 'alan araştırmaları yöntemi' politik kültürü anlamada kullanılan çalışma metodları olarak geliştirilmiştir. 1950'li yıllarda siyaset ve kültür birbirinden farklı kulvarlarda incelenen kavramlarken, 'political cultur' adı altında birleştirilerek incelenen toplumun mevcut siyasal hayatından elde edilecek bilgi ve bulguların oluşturduğu değişken verilerin tamamını içermektedir. Politik kültürün kavramlaştırılmasının ardından, politik kültür tiplerini araştıran Gabriel Almond birbirinden farklı özellikleri olan bir politik kültür tipolojisini gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda 'yöresel politik kültür', 'tebaa politik kültürü' ve 'katılımcı politik kültür'¹⁸ olmak üzere üç kültür tipinden söz eden G. Almond ve B. Powell'e göre bireylerin siyasal kültür ile ilgisinin ulusal düzeye ulaşmadığı durumlarda 'yöresel/mahalli politik kültür', bireyin toplumun siyasal kültür bilgisinin tümüne hakim olduğu ancak pasifize bir rol oynadığı durumlarda 'tabiyet/uyruk politik kültür' ve topluma hakim olan mevcut siyasal kültürü iyi bilen ve bu bağlamda ulusal olarak da siyasal sistemi etkileyebileceğine inanan bireylerin oluşturduğu 'katılımcı politik kültür' tipinden söz edilmektedir. Bu bilgiler ışığında bireyin, bir ferdi olduğu toplumun siyasal kurumları ve kültürü hakkında sahip olduğu bilgi ve bulgularla, siyasi partilerin tüzükleri veya siyasi aktörlerin kimler olduğu gibi spesifik konularda kesin bir kanaate varabilmesi politik kültürün 'bilme, algılama ve inanma boyutu'nu oluşturmaktadır. Buna ilaveten, bireyin sahip olduğu bilgiler doğrultusunda, siyasal yapıya ve siyasi aktörlere karşı sempati veya antipati hali içinde olması politik kültürün 'duygusal boyutu'nu oluştururken; genel siyasal yapı hakkında oldukça kapsamlı bir kanaate sahip olması ise politik kültürün 'değerlendirme boyutu'nun bir

¹⁸ H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014), 29.

sonucudur. Politik kültürün kavramlaştırılmasında geleneksel politik kültürü savunanlar ve Post-modern politik kültürü savunanlar olarak iki grup ortaya çıkmıştır. Geleneksel politik kültür olgusunun eskiliğinden dem vuran ve olması gereken değişimleri bünyesine katmadan çağın ihtiyaçlarını karşılayamayacağını savunan ‘Liberal Gelişim Teoristleyenleri’, geleneksel politik kültürün rasyonelleşirken bir nebze modernleşme ve bireylerin politik kültürünün katılımcılığı noktasında etkin olmaya ihtiyacı olduğu görüşündedirler. Buna karşın, geleneklere bağlı olmanın modernitenin toplumda meydana getireceği çözümleri engelleyeceğine inanan muhafazakar düşünürlerce ise ‘Muhafazakar Kuram’ ortaya atılmıştır. Bu anlamda geleneksel politik kültür, toplumun ortak politik tutum ve davranışlarını temel alan, toplumsal kültürü bireysel kültürden üstün tutan ve ortak değerlerin ortak politik seçimlere neden olduğunu savunan görüştür. Post-modern politik kültür ise İkinci dünya savaşından sonra kendini göstermeye başlayan çevrecilik, ifade özgürlüğü, toplumsal cinsiyet ve feminizm, yeni kimliklerin inşası gibi kavramları içine alırken; 1960’lı yıllarla beraber daha çok demokratikleşme, özgürlüklerin talebi, politik haklar gibi konularda yoğunlaşmıştır. Yeni politik kültür yada bir diğer adıyla post-modern politik kültür 1970’e gelindiğinde aradan geçen on yıl sonunda çevreci politikadaki artış ile kendini göstermiştir. Bu noktada çevre politikası tartışmalarında yurttaşların genel ve özel çıkarlarından ve 1970’lerden sonra ortaya çıkan ‘*yurttaş inisiyatiflerinden*’ bahseden Reinhart Koselleck yeni politik kültür konusunda özellikle çevre ve ekosistemin korunması yönünde politikalar öneren ekolojik toplulukların varlığının önemine dikkat çekmektedir.¹⁹Bugün gelinen noktada solunan havanın, içilen suyun ve hayvanlar dünyasının, insanlığın binlerce yıllık tahribatı sonunda ümit kırıcı bir noktaya ulaştığını dile getiren Koselleck için bu doğal düzenin parçaları insanlık tarihi içinde oldukça mühim kültür öğeleri konumundadır. Teknolojinin ilerlemesi ve dünyanın küçük bir köy haline gelmesiyle birlikte kaçınılmaz olarak toplumların politik kültürlerinde de farklılıklar meydana gelmektedir. Bu da toplumlararası kültür alışverişlerinin yaşanmasına ve ortak politik sorunların ortaya çıkması ile insanları bir arada hareket etmeye itmektir. Dünyanın muhtelif yerlerinden bir araya gelen çevreciler gibi hak talep eden muhalif gruplar, dünyayı yönetenlerin çevreci politikalara önem vermesini isterlerken; toplumda ‘ikinci sınıf

¹⁹ Reinhart Koselleck, *Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çeviren: Atilla Dirim, *Kavramlar* (İletişim Yayınları, 2013), 539.

insan' muamelesi görmek istemeyen kadınlar da feminizm ışığında çıktıkları yolda hak ve özgürlükler noktasında siyasi aktörler tarafından dikkate alınmak istemektedirler. Bu anlamda politik kültürün orataya çıkmasında ve söz konusu muhalif seslerin yükselmesinde İkinci dünya savaşı önemli bir kırılma noktası olmuştur. Savaşın yıkıcılığı ve insanlara yaşam alanı bırakmaması, toplumda bu tarihten itibaren refah seviyesi yüksek ve barış dolu bir hayat isteyen bireylerin sayısının artmasına neden olmuştur. Roskin'e göre ise ikinci dünya savaşının belirleyici olduğu bir dönemde siyaset bilimciler, siyaseti anlama ve açıklamada kurumsal yaklaşımı yetersiz görerek yurttaşların siyasi tutumlarına eğilmeye başlamışlardır. Buna örnek olarak Almanya'yı veren Roskin, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanlar'ın yapmış olduğu Weimar Anayasası'nın kağıt üzerindeki başarısının, pratikte aynı yansımaları vermemesinin nedeni olarak Alman toplumunun çok küçük bir kesiminin demokrasiyi desteklemesine bağlamaktadır.²⁰

Politik kültürün belirlenmesi noktasında kullanılan bir takım parametreler söz konusudur. Bunlardan ilki bireyin yaşamında ve politik kültür öğelerinin belirlenmesinde etkin bir rol oynayan 'dil'dir. Nitekim, siyasal iktidarlar da siyasi sembollerini kullanma noktasında 'dil' vasıtasıyla toplumda kendilerine bir tür meşruiyet zemini hazırlama amacıyla hareket etmektedirler. Dili amacına uygun kullanarak iş başında bulunan siyasal iktidarlar, ideolojik söylemlerle toplumdan da kendi plan ve projelerine destek vermesini talep etmektedirler. Böylece toplumdan istedikleri desteği görebilirlerse 'dil' aracılığıyla siyasal toplumsallaşmanın yolunu açmış olmaktadır. Bu da yine politik kültür kavramının toplumdaki 'dil' aracılığıyla hayata geçirilmiş olması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda sırasıyla gidilmiş olduğunda, politik kültür kavramı bir toplumun tarihsel gelişiminden, geleneklerinden, ortak deneyim ve aklından bağımsız değildir ve tüm bu unsurlar toplumun ortak mirası şeklinde tanımlanabilir. Bu demek oluyor ki bir toplumun politik kültürü, o toplumun tarihinden ve siyasal toplumsallaşmasından etkilenmektedir ve toplumsallaşmanın bir gereği de diğer insanlarla iletişime geçmektir. Bu noktada insanların birbirleri arasında iletişimi sağlamak amacıyla seçeceği ilk obje ise kuşkusuz 'dil'dir. Bir olayın aktarılabilmesini sağlayan bilgiler bütünü ise dilin muhtevasında yer alan kelimeler tarafından oluşturulan 'kavram'lardır. "Dilin politik eylemden önce onun akışını etkileyecek olan

²⁰ Michael G. Roskin, *Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, *Çağdaş* (Adres Yayınları, Mart 2009), 10.

tecrübe cümlelerini kavramlaştırdığı tespiti, Herodot'un argümantasyon potansiyeli ile doğrudan onun cümlelerine dayanan öngörülerinin ortak imzasıdır."²¹ Yani, dil bir nevi siyasal toplumsallaşmanın öncülü niteliğindedir. Siyasal toplumsallaşmanın toplumdaki yansıması ise seçkinleri söz konusu siyasal yönlendirmesinde kitle üzerinde kullandığı dil ve kavramların amacına en uygun olacak şekilde icra edilmesiyle meydana gelmektedir. Bu noktada seçkinler politik kültür dili olarak kitle üzerinde etkili olabilecek ve kontrol mekanizmasını sağlamlaştıracak bir '*meta-dil*' bir diğer adıyla 'üst dil' yaratmış olmaktadır. Bu durum ise toplum tarafından kullanılan dilin bir nevi soylu amaç tarafından kullanılması anlamına gelmektedir. Onlar bu dili kullanarak, sembolize etme yöntemi ile kitlenin zihnine anlamlı mesajlar göndermekte ve onları istenilen mesaj etrafında toplayı amaçlamaktadırlar. Sonuç olarak ise kitleye mensup politik siyasal kültürü ve duygusal boyutu zayıf bilişsel boyutu açık bireyler seçkinler tarafından siyasal olarak kolaylıkla manipüle edilebilmektedirler.

Her toplumun siyasal kültüründe kendine has sembolleri olduğunu belirten H. Birsen Örs'e göre semboller bir tür zihinsel kurgulama işlevi görmektedirler. İnsan giyim,-kuşam, konuşma tarzı, hatta sergilemiş olduğu davranışları ile bile karşısındaki insanlara sahip olduğu siyasal, kültürel ve dinsel kimliği hakkında bilgiler vermektedir.²² Bireylerin bir araya gelmesi sonucu toplumsal politik kimliklerin belirlenmesi ile oluşan toplumun "*bilişsel yol haritaları*"²³ olan bu bilgiler ancak aynı toplumsal kültürü paylaşan bireylerce ve toplumun genel kanısı neticesinde anlamlı bilgiler olarak kabul görmektedir. Politik aktörler bilişsel yol haritaları dediğimiz bu semboller sayesinde topluma yön vermektedirler. Sembollerini iletme noktasında bu nedenle dile büyük bir işlev düşmektedir. Çünkü işaretler ve semboller insanlar arası iletişimde ancak dil aracılığıyla etkileşime geçebilmektedir. Politik işaretler, sembollerin alt kategorisinde yer alırken, dil her ikisini de toplumun tümüne aktarmada kullanılan bir araç niteliğindedir. İşte bu semboller ve işaretler dil aracılığıyla bilinçli olarak kullanıldığında 'meta dil' dil denilen olgu ortaya çıkmaktadır. Meta dilin

²¹ Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çeviren: Atilla Dirim, (İletişim Yayınları, 2013), 38.

²² H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014), 31.

²³ Ali Yaşar Sarıbay, *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, (Everest Yayınları, 1. Basım: Mart 2008), 85.

oluşturulmasındaki amaç ise ideolojik kaygılar doğrultusunda toplumun tümüne siyasal bir mesaj iletilmek istenmesi ve bu şekilde soylu amaca hizmet edilmesidir.

Politik kültürün son ögesi olan ideoloji kavramı ise Karl Marx'a göre, sermaye sahiplerinin işçi sınıfı üzerinde bir güç kaynağı iken; Antonio Gramsci ve Louis Althusser'in yapmış olduğu tanımlamada bireylerin birebir yaşamda pratik ettikleri değerlerin tümünü kapsamaktadır. Gramsci ideolojiyi tanımlarken üst sınıfların alt sınıflar üstündeki hegemonyasına atıf yapmaktadır.²⁴ Ancak Althusser, Gramsci'den farklı olarak devletin hükümet etme, bürokrasi, kolluk gibi yalnızca 'baskı aygıtları'ndan oluşmadığını bununla beraber eğitim, sanat, medya gibi 'ideolojik aygıtlar'dan da oluştuğunu savunmaktadır. Ancak burada hem Marx'ta hem Gramsci'de görülen anlamda ideoloji yalnızca üst sınıfın çıkarlarına hizmet ederken alt sınıfların varlığını göz ardı eden bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu sorunu aşmak isteyen yapısalcı dilbilimciler Claude Levi-Strauss ve Roland Barthes'e göre alt sınıflar da dil aracılığıyla ideolojilerini üst sınıfa duyurmaya çalıştıkları bir mücadelenin içine girmektedirler. Politik kültürün yaygınlaşmasında etkin rol oynayan 'Seçkinlerin dolaşımı teorisi' ile 'seçkinlere karşı seçkinler' kavramları bu açıdan önemlidir.

Toplumsal sınıflarda dil ve ideoloji her iki sınıf içinde eşit ve birbirleriyle etkileşim içinde işlemektedir. Ferdinand de Saussure'nin yapısalcı çalışmalarına atıf yapmak amacıyla antopolojiyi kuran Levi Strauss ideoloji ile dilin arasındaki ilişkiyi incelemek için mitlerden yola çıkmıştır. Ona göre mitler ideolojik mesajlar içeren metinlerdir. Roland Barthes ise daha basit bir bakış açısıyla insanların sosyalleştiği spor aktiviteleri, alışveriş merkezleri gibi alanlarda kültürel olarak kendilerini açıkça ifade ettikleri kanısındadır. Bu konuda Strauss'un pozitivist yaklaşımına karşın içinde Weber'in de bulunduğu klasik yaklaşımı benimseyenlerin iyi bir politik düzenin tesisi ile ilgili görüşlerini beyan ederken 'olanı' değil 'olması gereken'i ele aldıkları için uyguladıkları yöntem doğru gözükmemektedir. Çünkü, "Pozitivizm , bilimsel bilginin değerlerden ve değer yargılardan bağımsız ve etnik açıdan nötr olması nedeniyle en yüksek bilgi formu olduğunu öne süren görüşün adıdır."²⁵ Bu bağlamda Weber'e göre pul koleksiyonu yapan bir insan da hakikati arayan bir insan ölçüsünde iyi bir uğraş

²⁴ Nafiz Tok, *Siyaset Bilimi, Siyasal İdeolojiler*, (Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012), 118-119.

²⁵ Funda Günsoy Kaya, *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında Schmitt ve Strauss'ta Politik Olan*, (Paradigma Yayınları, İstanbul, Şubat 2010), 155-156.

içerisindedir. Bundan dolayı da bu konuda Weber'in görüşünde temel olan iki seçenek vardır. Bunlardan birinin adı 'tinsel dirilme' iken diğerinin adı ise 'mekanik taşlama'dır. Birincisine örnek olarak eski düşünce yapılarının en güçlü temsilcileri olan peygamberleri veren Weber ikincisinin temsilcilerine ise 'ruhsuz uzmanlar' dediği kalpsiz mekanik düşünürleri koymaktadır. Bu nedenle Weber politik kültürün modernleşmesini 'büyü bozumu' olarak da nitelendirmektedir.

"Toplumlar, bir yap-bozun parçaları gibi, iradi olarak biraraya getirilebilen ya da sökülebilen yapılar değildirler. İnsanın sosyal hayatı değerler, inançlar, kutsallar üzerine kuruludur. İnsanlar pratik hayatta bir inancın, bir değer, bir ideanın tarafı olarak var olurlar. Bu yüzden Strauss'a göre, "insan ideolojisiz yaşayamaz." Bir ideanın taraftarı olmayan insanın eylemde bulunmayan yalnızca hareket eden bir robottan farkı yoktur."²⁶

İnsan yaratılışı itibariyle bir grubun üyesi olarak iyi bir yaşamı arzular. İnsanın akli ve politik olanı hayatına çekmesi, ahlaki ve politik bir hayat sürmesinde temel belirleyicilerdir. Strauss, Weber gibi keskin hatlarla moderniteyi tanımlamasa da, modern yaşamın gerekliliğinin teolojik dönüşümün yanındaki felsefi geleneğin dönüşümü olarak tanımlamaktadır. Kadim geleneği takip eden düşünürlerce insani olan her şey aynı zamanda rahmanidir. Çünkü insan yaratılmışlar arasında en üstünüdür. Bu da ancak kendisinden bir parça olana bahşedilen bir ödüldür. Bu bağlamda Eski Ahit'te, felsefenin en büyük engeli olan ve Strauss'un 'Urchin Koşulsuz Otoritesi' adını verdiği durum ortaya çıkmaktadır. Buna göre, modern politik kültür filozofları, vahiye ön yargı ile yaklaşır. Modern filozoflar, kadim kültür gelenekçilerini ütopyacı hayalperestlikle suçlamaktadırlar. Strauss'a göre modernitenin ilk dalgasını veren filozof Machiavelli'dir. Onu Hobbes takip eder. Hobbes'u ise Spinoza. Modernitenin ikinci dalgası dediği süreçte ise Strauss'a göre, Locke, Rousseau ve Kant'ın fikirleri dikkat çekicidir. Üçüncü ve son dalga dediği dönemde ise Nietzsche'nin tarihsel sürecin rasyonel olmadığı görüşü baskınken, bu dönemin ikinci önemli düşünürü ise Heidegger'in felsefeyi dini bir perspektifte ele alması söz konusudur. Strauss'a göre bir teolog felsefeyi çürütmeye muktedir değilse, bir filozofta aynı şekilde vahyi çürütmeye muktedir değildir. Bununla beraber Goethe de Strauss gibi inançlılık ve inançsızlık karşıt formunun dünyanın tek sorunu olduğunu düşünmektedir. Goethe bu görüşlerini kaleme almış olduğu Faust isimli eserinde,

²⁶A.g.e., s. 160.

doktorasını yeni bitirmiş olan Faust'un inançları ile görünen dünya değerlerine karşılık şeytan Mefistofeles ile girdiği anlaşmayı konu edindiği eserin Sunuş'u "İyi ile kötü, bilimle büyü arasındaki insan Faust"²⁷ şeklindedir.

Politik olan konusunda Carl Schmitt ile de diyaloga geçen Strauss, uzlaştıkları tek konu olarak politik hayatın dayandığı yöneten-yönetilen ilişkisi olduğunu belirtmekte ve bu konuda Kutsal kitaplarla Grek felsefesini, Atina ile Kudüs'ü, vahiy[ilmi] ile felsefe bilimini, otorite ile itaati ve iman ile akılı karşıt formlar olarak işlemektedir. Ancak Hannah Arendt'e göre otorite, kuvvete başvurmadan, şiddetsiz ve ikna edilmeden kendiliğinden gerçekleşen özünde saygıya dayanan gönüllü itaattir. Strauss'a göre ise bu tanımlamaya uyan bir toplumdaki ilk otorite biçimi gelenektir. Burada hem fikir oldukları konu, geleneksel otorite modern üst akıl tarafından deforme olmaktadır. Nasıl ki politik kültürde en eski otorite gelenektir, moderniteden sonra ise bu yeni otoritenin kaynağı modern akıl sahibi birey yani insandır. Bunun için yapılması gereken geleneğe dönüşten kasıt, dine dönüş anlamına gelmez. Modern çağda geleneğe dönüş aynı zamanda otoriteye dönüşür.²⁸

Yapısalcı dilbilimcilere karşı olarak, 'post-yapısalcı söylem' ile ortaya çıkan Michel Foucault ise bu noktada çözümlenmesi gerekenin dil değil söylemin olması gerektiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda Saussure'in çalışmalarına dönülecek olursa; o, dilin iki şekilde kullanıldığını ve bireysel kullanımının sonucunun 'söz'ün, toplumsal kullanımının sonucu ise 'söylemi' ortaya çıkardığını savunmaktadır. Foucault ise, hem A. Gramsci ve L. Althusser'in Marksist görüşlerine hemde Levi Strauss ve Roland Barthes gibi yapısalcıların fikirlerine karşıt olarak, dil vasıtasıyla yaratılan anlamların, devlet tarafından üretilen kurumlar aracılığıyla toplumdaki bireyleri siyasal iktidara itaat eden '*uyusal özneler*' haline getirdiğini ileri sürmektedir. Buna göre kısaca ifade edilmesi gerekirse bir toplumda söylem kimin tarafından geliştiriliyorsa otorite sahibi odur.²⁹ Bu da demektir ki güçlü bir iktidar, etkin bir söylemle bireyleri itaat eden özneler haline getiren bir yapı arz etmektedir. İşlevselliği ve sürekliliği olmayan söylemlerin üretilmesi ve iktidarı gücünden ederek toplumun

²⁷ Bkz. J. W. Goethe, *Faust*, Çeviren: Yüksel Pazarkaya, (Dünya Klasikleri Dizisi: 62, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, Ağustos 1999)

²⁸ Funda Günsoy Kaya, *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında Schmitt ve Strauss'ta Politik Olan*, (Paradigma Yayınları, İstanbul, Şubat 2010), 292-294.

²⁹ H. Birsen Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014), 36.

zihninde iktidarda kalma etkisi yaratmayan söylem ise söylem niteliği taşımamaktadır. İdeoloji eleştirilerine, bir ideolojinin var olması için iktidarın öncelenmesi gerektiğini savunan Foucault'a göre birinin diğerini önceleyen bir durumu söz konusu olamaz, iktidar ve söylem aynı anda oluşmaktadır. Ritüeller ise toplumda hakim politik kültürün açıklanmasında sembollerden sonra bakılması gereken diğer bir etkidir.

Politik kültürün kavramlaştırılması konusunda orataya çıkan güçlükler de söz konusudur. Bu noktada yapılması gereken, kavramlaştırmanın yapılmasının ardından tek tek bireylerin siyasal sistemle olan bağının genel siyasayı nasıl etkilediğini anlama noktasında bir işlevselliğe sahip olan siyasal kültürün en temel unsuru ele alınan toplumun 'kültür' nüvelerine göz atmaktır. Bu nedenden ötürü çalışmanın başında kültürün bir tanımını veren Şaban Sitembölükbaşı'ya göre, içinde bulunulan şu anda yüzaltmışdört tanım olan kültür kavramının tek ve kapsayıcı bir tanım olmamakla birlikte yapılan her tanım onun yalnızca bir özelliğinin bilgisini vermektedir. Bu açıdan kültürü anlamak için, onun ne olduğu hakkında bilgi veren bazı özelliklere değinen yazar için insana özgü bir özellik olan kültür, bireylerin yaşamlarında müşterek belirleyici unsurlardan oluşur, bir nesilden diğerine aktarılır, semboller ile ilintilidir ve toplumun ortak bir ürünüdür. Bununla beraber teoride siyasal kültürün de üzerinde fikir birliğine varılmış bir tanım bulunmamaktadır. Bunun nedeni onu ele alan her teoristyenin konuyu kendi yöntemi ile açıklamaya çalışmasıdır. Bu nedenle marksist bir teoristyenle işlevci bir teoristyenin siyasal kültür tanımları birbirinden oldukça farklıdır. Siyasal kültür'ün toplumların geçmişi hakkında bilgi verirken geleceği hakkında da öngörülerde bulunmamızı sağlayan bir parametre olduğunu söyleyen Sitembölüşbaşı kavramın kendine has bir sürekliliğe sahip olduğunu ve bunun yanında onun eyleme dönük bir yüzünün de bulunduğunun altını çizmektedir. Konuyu somut bir biçimde anlayabilmek için David J. Elkins'ten bir örnek aktaran yazar insanların içinde buldukları siyasal hayatta varolan alternatiflere vurgu yapmaktadır.

"Kanada'da adaylar seçimi kaybettiklerinde onlar bazı tercihlerle karşı karşıya kalırlar: Yeniden sayım istemek, sonucu kabul eden bir konuşma yapmak, en iyi kişinin kazandığını kabul etmek, tekrar aday olmak vs. Kanada'da yenilen hiçbir aday rakip bir kimseye suikast yapmayı düşünmez. Yenilen hükümetlerde orduyu ve polisi hukuk dışı yollardan iktidarı ele geçirmeye davet etmez. Bununla birlikte bunlar düşünülebilir, mantıklı ihtimallerdir ve bazı kültürlerde sık sık ortaya çıkan tercihlerdir. Önceki ihtimallerin ortaya çıkması ve sonrakilerin akla bile gelmemesi

gerçeği Kanada ve İngiliz Kolombiya'sının siyasal kültürünün doğasını yansıtmaktadır.”³⁰

Bu doğrultuda siyasal kültürün kavramlaştırılması noktasında karşılaşılan görüş ayrılıkları genel olarak, davranış konusunda belirlenen görüş ayrılıkları, siyasal kültürün, kültürden bağımsızlığı konusundaki görüş ayrılıkları ve siyasal kültürün terkedilmesi gerektiği konusundaki görüş ayrılıkları olarak üçe ayrılmaktadır. Burada siyasal kültürün kavramlaştırılmasında ideoloji ve kültür politikası açısından siyasal kültürü ele almak da bir diğer önemli noktadır. İdeoloji ile siyasal kültür arasında doğrudan bir ilişki olduğu varsayıldığında bireyin çocukluktan itibaren kültürle iç içe bir hayat sürmesine rağmen ideolojinin daha akılcı bir sonucun ürünü olarak kalıcılığının kültürden daha az olduğu sonucuna varılmaktadır. Bireylerin genellikle yetişkinlik dönemlerinde sahip oldukları ideolojik bilgiler ve yaklaşımlar onlarda sahip oldukları kültürden daha az bir etki bırakmaktadır. Burada kültürün ideolojinin bir nevi belirleyici olduğunu söylenilebilir çünkü kültür ideolojiye nazaran daha uzun süreli ve değişime daha kapalı bir durum arz ederken; ideoloji değişken parametreleri içinde taşıyan ve insan yaşamında daha geç dönemlerde ortaya çıkan bir kavram durumundadır. Bu açıdan karar alınma noktasında mevcut mahalli kültürün etkisine göre şekillenen kültür politikasının hakim siyasal kültür öğeleri çerçevesinde belirlenen bir olgu olduğu da ifade edilebilir.

1.2. Sözlü ve Yazılı Kültür

İnsan türünün yerleşik bir topluluk halinde yaşamaya başlamasıyla öncelikle kendi arasında 'dil' yordamıyla geliştirdiği iletişim becerileri ve iş bölümünün zaman içinde alışkanlık haline gelmesiyle birlikte kalıplaşmış bir düşünce yapısı şeklini alması sonucu tarihte ilk kültür öğeleri ortaya çıkmıştır. En eski çağlarda yaşamış ilk insanların meskeni olan mağara duvarlarına çizdikleri çeşitli işaret ve semboller vasıtasıyla kendi aralarında geliştirdikleri iletişim kültürü sonraki dönemlere de aktararak devam etmiştir. Bu tür bir iletişim yordamının gelişmesi ve ilerlemesi ile

³⁰ Şaban Sitembölükbaşı, *Siyasal Kültür"ün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler*, (Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Güz Yıl: 1997 (s. 249-266)), 252-253.

birlikte yazılı kaynaklara kültürün aktarılması sonucu elde edilen önemli bilgiler bu alanda literatürdeki yerini almakta ve böylece tüm zamanlarda geçerli olan insanlararası maddi ve manevi bir üretimin sonucu olan kültür doğmuş olmaktadır.

“Kültür doğanın insanlaştırma biçimi, bu insanlaştırmaya özgü süreç ve resimdir. Kültür, insanın kendini kendi evinde duymasını sağlayacak bir dünya ortaya koymasıdır. Buna göre, kültür böylesi bir dünyanın anlama varlığına ilişkin tüm düşünülebilirlikleri içerir: insan varoluşunun nasıl ve ne olduğudur kültür. (...) İnsanlar arasındaki her çeşit karşılıklı etkileşmelere, her türlü yapıp yaratma alışkanlıklarına, bütün “manevi” ve “maddesel” yapıt ve ürünlere kültür denir.”³¹

Bu bağlamda 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında bir kültür ögesi olarak ortaya çıkan söylenebilim politik kültürü aktif olarak etkileyen önemli bir unsur niteliği taşımaktadır. Söylenebilim bir diğer adıyla mitolojinin yanında yazılı kültürden önce sözlü kültür öğeleri olarak yer alan ve bilhassa Antik Yunan ve Mısır medeniyetleri tarafından da yaygın bir şekilde kullanılagelen ninniler, masallar ve atalardan kalan sözler oldukça önemlidir. Söz konusu bu kültür öğeleri ortaya çıktıkları dönem itibariyle önceleri sözlü kültürün bir parçası iken insanlığın yazı ile tanışma serüveninin ardından yazılı kültür öğeleri arasındaki yerlerini almışlardır. Ancak yine de her ne kadar yazılı bir şekilde ortaya konsa da kültür öğeleri içinden çıktıkları toplumun ortak bir ürünü oldukları için anonim eserlerdir. Bu bağlamda doğal olarak önce sözlü kültür doğmuştur demek doğru bir yorumdur. Sözlü kültür öğeleri adından da anlaşılacağı üzere yazarı olmayan anonim eserlerdir ve herhangi bir metne tabi değildirler. Buna göre sözlü ve yazılı kültür üzerine araştırmalar yapan Walter Ong, sözlü kültürü kendi içinde birincil ve ikincil sözlü kültür olarak ikiye ayırırken; yazılı kültürün daima sözlü kültürden sonra geldiğini ve onun gibi gelenekten değil teknoloji gibi daha çok insan yordamına muhtaç bir yapıdan zuhur ettiğinin altını çizilmektedir.³² “W. Ong'un aktardığına göre, Platon, Phaedrus ve Yedinci Mektup adlı eserlerinde, Sokrates'in ağzından yazının insani olmadığını; gerçekte sadece insanın zihninde var olan düşüncüyü zihnin dışında kurmaya kalkıştığını söyler; yazı bir nesne imal edilmiş bir üründür.”³³ Buradan hareketle sözlü kültür zaman içinde değişebilir, çeşitlenebilir, sürekli akış ve dolaşım halinde bulunarak ağızdan ağıza aktarım yoluyla

³¹ Nermi Uygur, *Kültür Kuramı*, (Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, : Ağustos 1996), 17.

³² Walter J. Ong, *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözü'nün Teknolojileşmesi*, Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon, (Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 2014) 5-13.

³³ Özkul Çobanoğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Aşıkpaşazade'nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler*, (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 1996), 66.

günümüze kadar ulaşan bir çeşit sözlü ezbere dayanmaktadır yorumunu yapılabilir. Buna karşın sözlü olan bu ürün zamanla girilen bir çaba neticesinde zihinden süzülerek somutlaştırılmak istenmektedir. Toplumsal belleğe dayanan sözlü kültürün temel iki eyleyeni vardır. Bunların ismi, ‘ıracı’ ve ‘dinleyici’dir. İracı ve dinleyici arasındaki iletişim her daim canlıdır. Anlatılan hikayede dinleyicinin duygusal olarak olayla ve kahramanla özdeşleşmesi esastır bu nedenle sözlü kültürü canlı tutan ve hazzı yaratan da budur.³⁴ Sözlü kültürün, kişileri bireyleştirici bir özelliği olduğundan toplumsal bir niteliğe de sahiptir. Bu bakımdan kişileri daha az içine kapalı, dış dünyayla ve topluma açık kılmakta ve genel olarak somut bir duruma bağlamaktadır. Bunun yanında herhangi bir çözümlene veya irdelenmeye tabi değildir. Ancak yazılı kültürde bu saydığımız noktalar geçerliliğini hemen hemen farklı bir şekilde sağlamaktadır. Daha çok yazılı kültür ögesini ortaya koyan ürün sahibi tarafından belirlenen bir yapı söz konusudur. Şöyle denilebilir ki sözlü kültür genel olarak ‘anlatmak’ teması üzerine kurulmuşken; yazılı kültür ‘yazmak ve okumak’ teması üzerine kuruludur.

“Sözlü kültürde öğrenmek, bilmek, bilinenle bilen arasında yakın, duygudaş ve ortaklaşa bir özdeşleşmeye ulaşmak demektir. Toplumun tepkisi ve ruhunu yansıtan kalıpların kullanılması önemlidir. Sözlü kültürde soyları anlatan ozan, belleğinde yer alan her şeyi değil, dinleyicinin bilmek istediği geçmişi anlatır. Yazılı kültür ürünlerinin jest ve mimikleri de yazarın üslubuyla şekillenir. Sözlü kültürden beslenen yazarın eserini özgün kılan, yaratılan yeni malzemedeki değil, geleneksel malzemeleri her an ayrı bir ortama uydurabilmek ve okuyucuyu derinden etkilemektir. Bu yüzden okur veya yazar sözlü kültüre bağlı unsurları bu metinlerin içinde görmek ve bir bağ kurmak ister. Kahramanın anısının iyice yer etmesi için kahramanlar tipik özellikler gösterirler.”³⁵

Yazılı metinler yazı ile hayata geçtikleri için belirli bir yazara ait eserlerin oluşturduğu bir kültür kaynağıdır ve nesilden nesile yine aynı yolla ve okuma yordamıyla aktarılmaktadır. Bununla beraber zaman içerisinde okur değişse de metinde herhangi bir değişme meydana gelme söz konusu değilken; sözlü kültür gibi toplumsal değil bireysel belleğe dayalıdır. Okuyanı kendi iç dünyasıyla birleştirmesinden kaynaklı soyuttur ve çözümlene-irdeleme yöntemlerine tabidir. Raymond Willams’a göre yazı denilen olgu toplumsal ilişkileri belirleme noktasında karmaşık ancak buna rağmen oldukça önemli bir işlev görmüştür.

³⁴ Gonca Gökalp Alpaslan, *XIX.Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, (Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002)

³⁵ Aysun Dursun, *Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi ‘Toprağı Ekmek’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 12, s. 311-323, Ağustos 2017), 313.

“Bu alan, yazının süreklilik olanağı ve yeni erişim türlerinin devasa bir yayılımı ile algı yeteneğindeki kalıtsal özelleşmenin getirdiği köklü dezavantajların içinde yol alarak, bu dezavantajlarla savaşıyor ve onları yenerek, bu haliyle büyük avantajlar elde etmiştir. Sadece son yüzelli yıldır, her kültürde halkın büyük çoğunluğu ikibin yılı aşkın bir süredir devam eden ve insanlık kültürünün büyük bir parçasını bugüne taşımış olan bu tekniğin en ince erişim şekillerini bile kavradı. Bu uzun (ve bazı yerlerde devamlı) kültürel bölünmenin sonuçları çok büyük olmuştur; en azından genel olarak okuryazar hale gelen toplumlarda, bunun ötesindeki gelişmelerin karmaşıklığı hala fazlasıyla bize eşlik etmektedir.”³⁶

Yazılı kültür bünyesinde barındırdığı nitelikleri itibariyle politik kültür alanında sözlü kültürden sonra kitlelerin toplumsal belleğinin oluşmasında ikincil bir rol oynamaktadır. İkincil rol oynamasının nedeni ise insan doğasının bilginin özellikle sözlü olanını yazılı olana tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. İlber Ortaylı, insanın ve genel anlamda toplumun söz konusu olan bu sözlü kültürü yazılı kültüre tercih etmesi durumunun adını ‘Şifahi Kültür’ olarak tanımlamaktadır. Ve bu durumun gerekli oldukça okumayı, okuduğunun üstüne derin düşünmeyi ve temrini gerektirdiğini de eklemektedir. Toplumlar kolaylık sağladığı için dinlemeyi okumaya ve bir olayın veya durumun bilgisinin kendisine aktarılmasını tercih etmektedir. Bundan dolayı Ortaylı’nın kendi deyişiyle, “Yazarsın ama okumazlar; konuşman gerekir.”³⁷ Söz konusu bu şifahi kültürün beslediği gelenek ise sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte ve sonrasında yaşamın akışı içerisinde sürekli bir devingenlikle kendini geliştirerek devam ettirmektedir.

“Toplum tarafından benimsenen ve süreklilik gösteren gelenek, milletlerin, tarih sahnesinde görülmelerinden bu yana varlıklarını, bütünlüklerini ve farklılıklarını koruyan, ihtiyaçları her anlamda karşılayan düzenlerin her birini temsil eder. Bu geleneklerin her biri o milletin kültürüne ait birer yapı taşıdır. İnsanlar, yaşam için gerekli olan bilgi ve deneyimlerini sözlü kültür ortamı aracılığıyla gelecek nesillere aktarmış ve kendi yaşamı süresince de bu kültür ortamından faydalanmıştır. Sözlü kültür ortamı, yazılı kültür ortamı sonrası yaşadığı her çeşit dönüşüme rağmen varlığını sürdürmektedir. Genel olarak yazılı kültür ortamı geleneklerinin, zaman içinde, sözlü kültür ortamı geleneklerini azalttığı veya tamamen yok etmeye başladığı düşünülmese de bu ortamların her ikisi de yaşamın akışı içinde kendine bir yer olarak birbirlerinin tecrübelerinden yararlanmaktadırlar. Gelenekler, yapı bakımından donuk, statik, ortaya çıktıkları andan itibaren kendini tekrarlayan kalıplar değildir. Onlar, ait oldukları milletin ihtiyaçlarına uygun biçimde değişen, gelişen, ortadan kalkan veya parçalanarak yeni geleneklerin doğmasını sağlayan dinamik bir yapıya sahiptirler.”³⁸

³⁶ Raymond Willams, *Kültür*, Çeviren: Suavi Aydın, (İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1993), 93-94.

³⁷ Taha Akyol-İlber Ortaylı, *Tarihin Gölgesinde*, (Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2012), 63.

³⁸ Aysun Dursun, *Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi ‘Toprağı Ekmek’*, (Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 12, s. 311-323, Ağustos 2017), 313.

Sonuç itibariyle, geleneksel usul dediğimiz sözlü kültür yazılı kültüre oranla toplumda daha kapsayıcı bir alana hakimdir. Tarihte bu duruma emsal teşkil eden birçok topluluk ve yönetici gelip geçmiş ve kültürel anlamda hakim olan durum toplumların yönetimlerinde de etkili olmuştur. Yazılı tarih boyunca yöneticiler, pozitif denilen yani insan eliyle yazılmış yasalardan ziyade deneme yanılma yöntemiyle ortaya çıkmış geleneksel yasalara uymayı tercih etmiş ve etmektedirler. Keza İngiltere gibi günümüz modern monarşilerinde halen bu durum geçerliliğini korumaktadır. “Ahlak yasaları (görenekler) yapılmış (pozitif) yasadan hem daha bağlayıcıdır, hem de daha temel niteliktedir, dolayısıyla egemen olarak bir adam yazılı yasalardan (belki) daha az yanılabilir ama ahlak yasalarına oranla yanılmaya daha çok açıktır.”³⁹

1.2.1.Ninniler ve Masallar

Sözlü kültür öğelerinden olan ve halk kültürünün önemli bir parçasını bünyesinde barındıran ninniler, en basit tanımıyla bebeklerini daha kolay uyutmak amacıyla annelerin ağızlarından ezgi ile mırıldandıkları dizeler olarak bilinmektedir. Nitelikleri bakımından ninniler, bir efsanenin parçası olan ninniler, dini yanı olan ninniler, nasihat veren ninniler, dilek ve temennilerde bulunan ninniler, zenginlik ve fakirliğe atıf yapan ninniler,övgü ve yergiye yer veren ninniler ve tehdit ve korkutma unsurları içeren ninniler olarak sıralanmaktadır. Ninnilerin bilinen en eski kökeni Kaşgarlı Mahmut’un Divan-ı Lügat-ul Türk’üne dayanmaktadır.

“Ninniler, annelerin süt emen çocuklarını uyutmak için ezgi ile söyledikleri manzum veya mensur sözlerdir. Batı Türkçe’inde bu kelimeye bağlı olarak ‘nenni çalmak: ninni söylemek’ ve ‘uyku getirmek’ deyimleri doğmuştur. (...) Ninnilerin konusunu çocuk teşkil eder. Sağlıklı doğmadan gelen sevinç, fizik güzellik, soy-sop, iyi huy, sünnet, öğrenim, nişan, gelin olma, evlenme gibi, geleceğe ait dilekler; yalnızlık, gurbette kalan baba, koruyucu melekler, veliler, Hızır vb. madde, tema, motif ve merasimler ninnilerin muhtevasında belli-başlı unsurlardır. .. köy ve şehir hayatımızda canlı olarak yaşayan -arada bir erkeklerin de söylediği-ninnileri, maddi ve manevi kültür mirasımızı sinesinde muhafaza eden lirik mahsullerdir.”⁴⁰

³⁹ Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, Nisan 2014), 214.

⁴⁰ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), 271.

Ninnilerin ortaya çıkma amacı bebeği oyalamaktır. Bu işlem anne tarafından sevgi ile yapılan ‘pışpışleme’* ya da ‘pışpışlama’ denilen bir eylem vasıtasıyla hayata geçirilmekte olup, çocuğun uykuya dalmasını kolaylaştırmak için ezgi ile söylenegelen dörtlükler şeklinde tamamlanmaktadır. Bu dörtlükler genellikle bebeğin o an ki durumu veya geleceği hakkındaki iyi dilekler ve yorumlar şeklinde dile getirilmektedir. Bunun yanında annenin bebeği ile ilgili umutları, kaygıları, yaşamda kendini korumasını tavsiye ettiği durumlar, hayatın hengamesi içerisinde meydana gelebilecek olaylar hakkında bilgiler ve eş, dost, aile efradı ile ilgili tatlı-sert sözler de yine ninnilerde dile getirilen unsurlar arasındadır. Bu anlamda ninniler ait oldukları toplumların en küçük yapı birimi olan aile olgusunun bir parçası oldukları için o topluma ait her türlü örf, adet, gelenek, görenek ve inançları hakkında bilgiler vermektedir. Ve bu bilgiler yine toplumun içindeki ninni dinleyerek büyüyen bireyler aracılığıyla nesilden nesile aktarılma yoluyla bir gelenek halinde varlığını devam ettirmektedir. Bu gelenek bebeğin bireysel gelişiminde oynadığı etkin rolü toplumsal ve kültürel olarak da göstermektedir. Bu kültürün en önemli taşıyıcısı aile kurumunun temel taşı olan kadınlar yani anneler vasıtasıyla hayat bulmaktadır.

“Ninniler, sade bir dille ezgili olarak söylenen şiirlerdir. Söyleyeni belli olmayan bu ürünlerin neredeyse tamamı kadınlar tarafından üretilmiştir. Hem yaşanan önemli olaylar hem de annenin ninni söyleme anında fiziksel durumu ve buna bağlı duygusal durumu ninninin konusunu, işlevini ve yapısını belirlemektedir. Sözlü kültür ortamında ve geleneksel aile yapısı çerçevesinde yer alan kadının içinde bulunduğu sosyal ve fiziksel mekânlar, annenin söylediği ninnileri etkilemektedir. Sözlü gelenekte uzun yıllar içerisinde ortaya çıkan ve aktarılan ninniler, annenin kendi çevresini algıladığı şekilde biçimlenmektedir.”⁴¹

Ninniler, aktif bir bilinçle okunan sözlü eserler olduğu gibi aynı zamanda dinleyenin pasif ve bilinçsiz olduğu ancak verilmek istenen mesajın doğrudan belleğe yerleştirildiği eserlerdir. Bu bakımdan pasif bir şekilde ninni dinleyerek uyuyan bebekler, gerçekte anneleri tarafından verilmek istenen mesajın aktif olarak telkinine tabi tutulmaktadırlar. Bu durumda, bebek mesajı ‘pasif-alıcı’ konumundayken, anne ‘aktif verici’ konumundadır. Mesaj ise tekrar edildikçe konusu ne olursa olsun önce

* *Bebeği uyutmaya çalışmak*, Bkz. Efrasiyap Gemalmaz, Erzurum İli Ağızları, *İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, (Ankara: Türk Dil Kurumu, 3. Cilt, 1995)

⁴¹ Yücel Gelişli-Elçin Yazıcı, *Ninniler ve Çocuk eğitimindeki Önemi*, (Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 01, Sayı 01, 2016, Sayfa 1-7, 2011), 2.

bebeğin bilinçaltındaki yerini sonra ise toplumsal bellekteki yerini sağlamlaştırmaktadır.

1.2.1.1. Masallar

Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aşamasında ninnilerden sonra gelen masallar, kalabalıklar arasında yüksek sesle okunmak amacına hizmet etmek düşüncesiyle yazıya aktarılarak çoğaltılan eserler arasındadır. Bu bağlamda toplumun üyesi olan bireylerin bebekliklerinden itibaren tanışmaya başladığı ninnilerin ardından ikinci sırada masallar gelmektedir. Bebek büyüdükçe yine uyuması amacıyla ancak ninniden farklı olarak bu kez ezgi ile değil düz bir anlatımla aktarılan masallara geçiş yapılmaktadır. Masal kelimesi, ibrance aynı isimli ‘masal’ kelimesinden arapçaya ‘mesel’ olarak geçen ve Türkçe’de de tekrar ‘masal’ adını alan, anlam bakımından ise kimse tarafından kesin olarak bilinmeyen zamanlarda bilinmeyen kişilerin veya varlıkların başlarından geçen olayların anlatılması şeklinde açıklanmaktadır.

“Masallar, bir zaman içinde köklü geleneğe bağlı, kolektif karakter taşıyan hayali-gerçek, mücerrat-müşahhas, maddi-manevi, birtakım konu, macera, vak’a, problem, motif ve unsurlar nesir dili ile vakit geçirmek, insanları eğlendirirken terbiye etmek düşüncesinden hareketle, husisi bir üslupla anlatılır veya yazılırlar.”⁴²

Masallar genel olarak bilinmeyen bir zamana işaret ederken bu zamanda yaşanan olaylardan ilham alınarak geleceğin yorumlanmasında etkin olarak kullanılmak istenen toplumsal ürünlerdir. Hemen hemen her masalın girişinde söylenilegelen ‘*evvel zaman içinde kalbur saman içinde*’ sözünün anlamı bu düşünce yapısının bir örneği niteliğindedir. Tam olarak bilinmeyen bir zamanda ancak buna rağmen anda olagelen olaylar silsilesi dinleyiciyi içine çekerek kendince bir çıkarımda bulunulmasını sağlamaktadır. Bu çıkarımı yerine getiren dinleyici masal aracılığıyla gelecek hakkında bir öngörüye sahip olarak hayat adına kendine bir ders çıkarmış olmaktadır. Bu ders, masallar sözlü gelenek ürünleri olarak icra edildiklerinde birkaç dakikada çıkarılabilecekken; yazılı kültür ürünleri olarak icra edildiklerinde ise onlarca sayfayı bulabilmektedir. Bunun nedeni masalın büyümlü anlatımının hem anlatıcılığı hem

⁴² Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), 369.

dinleyeciyi sıkmadan meydana gelmesidir. Aynı masal yazılı şekliyle, masalda anlatılan her ayrıntının okuyucunun kolaylıkla anlayabilmesi açısından yazıya dökülmesi sonucu daha çok çaba gerektiren bir duruma dönüşebilmektedir. Masalların önemi, daha yazılı geleneğin gelişmediği dönemlerde sözlü kültür öğeleri vasıtasıyla hayata geçirilmesinden ve kendi içlerinden çıktıkları toplumlardaki hakim toplumsal hafızanın ipuçlarını vermesinden gelmektedir.

“Tarihsel açıdan bakıldığında, toplumların kurmaca bir gerçekliğin anlatısını oluşturma ve sürdürme gereksiniminden doğan ve gelişen ilk edebî türlerden biri olarak masallarla karşılaşılır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş aşamasında, masalların yazılı edebiyata kaynaklık ettikleri, matbaa aracılığıyla insanlara ulaşan ilk basılı eserler arasında masalların bulunduğu, bunun yanı sıra roman türünün ilk örneklerinin de tıpkı masallar gibi yüksek sesle okunmak üzere yazıldığı bilinmektedir.”⁴³

Bu anlamda masallar için denilebilir ki tıpkı ninniler gibi ürünü oldukları toplumların hafızalarının şekillenmesinde aktif olarak rol oynayan politik kültür öğeleridir. Toplumsal hafızanın, politik kültüre verilmek istenen mesajı en doğru şekilde alarak masalları işlevine uygun bir biçimde kullandığının bilinmesi durumu masalların Unesco tarafından toplumun sözlü kültür öğeleri olarak “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ne alınmasını sağlamıştır.

“Dünyanın giderek tek tipleşmesine ve kültürel çeşitliliklerin giderek azalmasına tepki niteliğinde ortaya çıkan Somut Olmayan Kültürel Miras Sözleşmesi de masallar vb. sözlü anlatıların kuşaklar arasındaki aktarımına katkı sağlamaktadır. UNESCO 17 Ekim 2003 tarihinde 32. genel konferansında “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ni imzalamıştır. Bu sözleşmeye göre sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler, gösteri sanatları, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği somut olmayan kültürel miras olarak tanımlanmıştır. Sözlü anlatımlar içerisinde yer alan ve korunması gereken türlerden birisi de masallardır.”⁴⁴

Masallarda önemli olan kahramanlarının başlarından geçen olaylardır. Masal kahramanları ise genellikle, insanlar arasından padişahlar, tüccarlar, halktan kimselerken; aslan, tilki, kuş gibi hayvanlar ve cin, peri gibi hayali karakterler de olabilmektedir. Bunun dışında masallarda ‘akıl sahibi olmak, güzellik, iyilik, kötülük’ gibi vurgulanan soyut yalın anlamlar da söz konusudur. Masallarda kapı, ayna,

⁴³ Atiye Nazlı, *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masalları Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011), 6-7.

⁴⁴ M. Öcal Oğuz, *Masallar*, (T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri, Ankara 2008), 6.

anahtar, sofa, sandık, taş, kalem, seccade gibi anlatılan eşyaların da olayın içerisindeki taşıdığı anlama göre bir önemi vardır. Masalda işlenen her konunun vermek istediği mesaj kendine özgüdür. Bir masal iyiliği överken, diğeri aynı mesajı kötülüğü yererek verebilmektedir. Masallardaki zıtlıkların mücadelesinde her zaman iyi kötüye, güzel çirkine, doğru ise yanlışla galebe gelmektedir. Bu nedenle masallar, dünya ve Türk edebiyat tarihinde oldukça önemli bir yer tutmaktadırlar. İlk Türk masal kitabı, Osmanlı Döneminde yazarı belli olmayan ve halk ağzından derleme yoluyla ortaya çıkan ‘Billur Köşk’ isimli kitaptır. Bunun dışında Türk Edebiyatında, aralarında Keloğlan masallarının da bulunduğu Naki Tezel’in Türk Masalları 1. Cilt ve 2. Cilt ile Pertev Nail Boratav’ın kaleme almış olduğu ‘Az Gittik Uz Gittik’ masalları da geleneksel Türk masallarının en çok bilinen örneklerini vermektedir. Dünya edebiyatında ise “*The Thousand and One Nights*” ya da “*The Arabian Nights is an Arabian*” adıyla bilinen ‘Binbir Gece Masalları’ zengin bir kültür birikiminin yansımalarını sunmaktadır.

1.2.2. Mitos ve Söylenceler

Mit, yunanca ‘mythos’ kelimesinden dilimize geçmiş olan bir kelime olup ‘söz, öykü, söylence’ anlamlarına gelmektedir. Mitoloji ise temelde mitleri inceleyen bir bilimdir. Mitoslar, ilk çağlarda ortaya çıkan özellikle çok tanrılı dinlerde tanrıların, kahramanların ya da insanüstü varlıkların inançlarını ve duygularını yansıtan yaşam hikayelerinin anlatıldığı anonim ürünlerdir. Mitlerin bir çoğu, günümüze çeşitli şekillerde süslü anlamlar ilave edilerek ve sözlü olarak ulaştığından, kendi zamanının toplumlari için kutsal bir değeri olduğuna inanılarak doğru kabul edilmiştir. Bu bakımdan mitler[mitoslar] mitolojinin temelini oluşturan önemli parçalardır. Bununla beraber, mitoloji’nin orijinal anlamı konuşma yani söylevken zamanla anlam genişlemesine uğramış ve efsane, öykü anlamlarında da kullanılmıştır.

“Mitoloji, tanrılar, doğaüstü yaratıklar veya bir halkın tarihinin ilk zamanlarında yaşamış olağanüstü güç ve yeteneklere sahip, yüceltilmiş kahraman atalarının, tanımlanmamış bir geçmiş zamanda geçen eylemlerinden oluşmakta, tabiat olaylarını, evren veya insanın yaratılışını, geleneklerin kökenini açıklamaya çalışmaktadır.”⁴⁵

⁴⁵ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, (Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009), 5.

Bu bakımdan mitolojik efsaneler şimdiki zaman insanına, atalarından kalma tecrübeler vasıtasıyla “Ben kimim, nereden gelip nereye gidiyorum, hayat amacım nedir?” sorularının cevaplarını vermektedir. İlk çağlarda ilkel insanın doğayı ve çevresini anlamlandırmak amacıyla kullandığı efsaneler zamanla şekil değiştirmişlerdir. Bu nedenle bazı efsaneler zaman içerisinde birtakım değişimlere uğrayarak masallaşmışlardır. Bununla beraber musevilik, hıristiyanlık, islam gibi tek tanrılı dinlerde de mitolojik öğeler bulmak mümkündür. Bu öğeler yaşam ve ölüm arasındaki zaman zarfını anlamaya çalışan kurgusal ve kimi zaman da gerçeküstü bilgileri içermektedirler. Herkesçe bilinen “Önce söz vardı”⁴⁶ deyişine göre, söylem yaratılıştan önce var olan bir durumun tezahürüdür. Kutsal kitapların çoğunda bu tümcenin doğruluğu kanıtlanmaktadır. Kuran’ı kerimde; “Kün fe yekun”, “Ol der ve olur!” şeklinde ifade edilen durumda ‘olma’ eyleminden önce ‘ol’ deme eyleminin gelmesi önce sözün yani söylemin varlığını kanıtlarken; yine benzer şekilde Eski Ahit’te, de “Başlangıçta söz vardı.” denilmektedir. Kutsal metinlerde kendini gösteren bu güçle *insan anlığı*⁴⁷ yaratılıştan önce varolan bir söylemin olabirliğine inarak gelişimini devam ettirmektedir. Tüm dinlerin temel çıkış noktasını atalara tapınma olarak ifade eden Herbert Spencer, insanlar içinde buldukları doğayı kültleştiririnin bir sonucu olarak kendinden üstün güçlere saygı duymaya başladıkları gerçeğini kabul etmelidir ifadesini kullanmaktadır. Doğadan beslenen insan, kendi kültürünün yapısal unsurlarını bir araya getirmede dinden beslendiği kadar sanat ve bilimden de beslenmektedir. Bu anlamda sezgisel bir dışa vurum olarak söylenebilim, diğer bilimlerle bir araya gelmesinin nedensel bir sonucu olarak değil, bir duygudaşlığın öncülü olarak ortaya çıkmaktadır.⁴⁸ Ernst Cassier’in bahsettiği bu toplumsal duygu birlikteliği David Hume’un ahlak felsefesinde de açıkça kendini göstermektedir. Buna göre adaletin tesisi için toplumu ortak bir fayda etrafında bir araya getiren Hume, insanları bir arada tutan duygu birliğine vurgu yapmaktadır. David Hume’a göre insan diğer insanlarla bir arada aynı toplumun üyesidir ve aralarındaki ilişki bir akıl ilişkisi değil ruh birliğinden gelen bir duygu ilişkisidir. Buna göre, duygudaşlık denilen olgu kişinin kendisini başkalarıyla benzer görmesi ve onlarla arasında duygusal bir bağ kurma yolunda ilerlemesi noktasında, toplumda ortaya çıkan sempati duygusunun ve

⁴⁶ “Başlangıçta söz vardı” Bkz. Alev Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler, Cilt 1, Kökler*, (Alfa Yayıncılık, 2010), 215.

⁴⁷ Bkz. John Locke’un 1690’da yazdığı ‘*İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*’

⁴⁸ Ernst Cassier, *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat, (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984), 50.

toplumsal adaletin de temelini oluşturmaktadır.⁴⁹ Söylencelerin varlığı tam da bu noktada önem kazanmaktadır. Kimi zaman toplumsal felaketlerden kurtulmanın yollarını gösteren söylenceler diğer bir adıyla mitler, kimi zaman da birlik ve beraberliğin gücüne atıf yapmaktadırlar. Bütüncül-mistik duygular söylencebilim sayesinde toplumun hizmetine sunulurken, duygunun anlatımı gerçekleştirilir ancak bu olay onun doğrudan ne olduğu ile ilgili değildir, basitçe imgeler yoluyla anlatılması olayıdır. İnsan türünü, duygularını ifade ederken hayvanlardan ayıran en önemli özellik simgesel anlatım tarzını kullanabilmeleri yeteneğine sahip olmalarıdır. Hoşa gitmeyen bir durum karşısında gergin bir ifadeye bürünen bir hayvanla insan arasında hiçbir fark yoktur ve fakat insan duyguyu ifade etme noktasında söylencesel anlatıma başvurabilir. Bundandır ki insanların, şiiri ve sanatı çokça kullanmaları özyapılarındaki çizgisel boyutun nesnelleştirilmesinin bir sonucudur. Ancak bu nesnelleştirme insanın bireysel tarihinin bir nesnelleştirilmesi değil, toplumsal olanın nesnelleştirilip aktarılması durumudur. Bu doğrultuda yapılan şu çıkarsama yerinde bir sonuçtur. Diyalektikten tamamen bağımsız bir söylencebilimi söz konusu değildir.

1.2.2.1. Söylencebilim

Mitoloji, Türk literatüründe 'söylencebilim' adıyla, bir halkın tanrılar üzerindeki öykülerinin bir bütünlük içinde toplanması ve bir budunun[kavim] söylencelerinin tümünün incelendiği bilimdalı olarak geçmektedir.⁵⁰ Farsça 'efsane' kelimesinin eşanlamlısı olan söylencebilim kelimesi bir terim olarak masal araştırmacısı Grimm Kardeşler tarafından, gerçekte var olmuş ya da hayalen var olan kişilerin, hayvanların, olayların ve yerlerin anlatıldığı kısa öyküler olarak da tanımlanmaktadır.⁵¹ Bir diğer tanıma göre ise Yunanca'da söz kelimesini karşılayan 'mythos' ile 'logos'un birleşiminden meydana gelmektedir. Mythos, söylenen veya duyulan söz anlamındayken; 'epos', belli bir düşünce ve ölçüye göre söylenen veya okunan söz demektir. Logos ise antik doğa bilginlerine göre gerçeğin insan gözüyle

⁴⁹ Melih Yürüşen, *David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi*, (Liberte Yayınları, Kasım 2013)

⁵⁰ T.C. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük, Tarih Terimleri Sözlüğü 1974

⁵¹ Haydar Gedikoğlu, *Doğu Karadeniz/Masallar, Öyküler Söylenceler Destanlar*, (Serander Yayınları, Ekim 2008)

dile gelmesi anlamını taşımaktadır. Bu bağlamda mitoloji kelimesi ise ‘mythos’ ile ‘logos’un birleşmesinden doğan ‘efsanebilim’ ya da ‘söylencebilim’ olarak ortaya çıkmıştır. Yine ilk çağda ‘mythologein’ kelimesinin ‘masal anlatmak’ eylemini gerçekleştiren anlamını taşıyan bir fiil olarak kullanıldığı da bilinmektedir⁵²

‘Mitin Tanımlama Problemi’ adıyla bir makale kaleme alan Turku Üniversitesi karşılaştırmalı din ve folklor profesörü Finli Folklorist Lauri Honko’ya göre mit ile ilgili bir tanımla yapmanın en güvenilir yolu mitleri, demitolojizasyon tipolojisi ile eski çağ açıklamaları ve mitin modern teorileri şeklinde ele almaktan geçmektedir.⁵³ Buna göre demitalizasyon tipolojisi kendi içinde farklı açılardan ele alınabilir. İlki, mit kavramının kullanımından kaçınılarak hikayenin aslı korunacak şekilde anlatılan terminolojik demitolojizasyondur. Bunun nedeni çoğunlukla dini-tarihi öğretileri mit adı altında işlemekten kaçınmadır. Mit’leri tamamen reddeden ve modern düşüncede yeri olmadığını savunan ikinci demitolojizasyon türünün adı ise ‘Bütünleştirici ve Telafi Edici’(Total and Compensatory)dir. Mitolojinin kültürel bağlarla ilişkisini göz ardı eden düşünürlerin aksine, onların argümanlarını çürütmek isteyen Auguste Comte ise bu konuda ‘Üç Hal Yasası’ni kaleme almıştır. Ona göre tarih mitolojik, metafizik ve pozitif aşamalardan oluşan bir süreçtir. Her şeyin doğaüstü güçler tarafından açıklandığı teolojik aşama birinci sıradayken, doğaüstü güçlere soyut kavramların eklendiği metafizik aşama ikinci sırada ve her şeyin bilimsel bilgi, olgu ve olaylarla açıklandığı pozitif aşama tarihin son sırasında yer almaktadır. Buna göre tarih teolojik, mitolojik ve pozitivist bir ilerlemesinin sonucudur kanısına varılabilir.

Mitolojik mitoslar ve söylenceler arasında bir kıyaslama yapıldığında mitosların söylencelere oranla uzun ve kadim tarihi bilgileri içerdiği görülürken; söylenceler çabasız bir gelişmeyle kendiliğinden toplumun dilinde ve kulağında yer eden öz bilgiler kapsamındaki eserler konumundadır. Bu doğrultuda söylenceler, evren ve yaratılışa dair söylenceler, tanrılara dair söylenceler ve son olarak kahramanlara dair söylenceler olmak üzere üç grupta incelenmektedirler. Kozmogonilerde[evrenin yaratılışı], *usturelerin* [mitoloji, efsane] iki rolü vardır: Bunlardan birisi, olayların açıklamasını sağlaması diğeri okunmasının ayin niteliği taşımasıdır. Bu kapsamda Türk toplumsal hafızasının şekillendirildiği en eski olgulardan biri olan *Türk Yaratılış*

⁵² Azra Erat, *Mitoloji Sözlüğü*, (Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2013), 5.

⁵³ Lauri Honko, *Halk Biliminde Kavramlar ve Yaklaşımlar 2, Miti Tanımlama Problemi*, Çeviren: Nezir Temür, (Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2010), 146.

Destan'i⁵⁴ oldukça ünlüdür. Bu kozmogoni, ak ve kara unsurunun Bay Ülgen ile Erlik Han'ın nasıl ortaya çıktığını gösterir. İlhanlık dini, bir il'in, diğer illeri ve soyları zorla, kendisine bağlaması ile başlar. Çünkü bu siyasi değişiklikten cemiyetler içinde egemen ve bağımlı, hür ve esir olmak üzere iki unsur meydana gelir. Egemen olan il Ak'tır. Kişileri ak kemikler toplumunu oluşturur. Bağımlı "budun"lar karadır. Bunlara kara ulus, gün, oymak da denilir. "İlini, ulusunu da aldı gitti, ele güne karşı il oymak" sözü buradan gelmektedir. Bu doğrultuda bir ilin, başka illere egemenliği ilhanlıktır denilebilir. İlhanlıkta, yalnız egemen olan İl'in kişileri vatandaşlık hakkına sahiptir. İşte ak ve kara kavramları bu teşkilattan sonradır ki, Türk toplumsal hafızasında uygulama alanı bulabilmiştir. Sonuç olarak egemen güç ve öteki güç kavramları eski Türkler de bu şekilde bir nizama sahip olmuştur. Yaratılış destanı gibi mitolojik hikayelerde akıl dışı ve olağanüstü unsurlar, öyküsel bir anlatımla insanların hayal gücünü etkin kılacak bir biçimde insanlar tarafından gerçekten olmuş gibi kabul edilmesi amacıyla genellikle kahramanlık teması etrafında işlenerek nesilden nesile aktarılmaktadır. Bilinen ilk mitler edebi formda olan Antik Yunan mitleridir. Antik Yunan düşünürlerinden Herodot'a göre Homeros ve Hesides ilk Yunan mit yaratıcılarıdır. Bu doğrultuda Eski Yunan'da siyasetin ne olduğu araştırılmadan önce doğanın ne olduğu bilmek istenmiş ve böylece filozoflar doğayı inceleyerek tarih yazmaya başlamışlardır. Doğa felsefesi erken dönem Yunan filozofları tarafından açıklanmaya çalışılırken, söylenebilimin insan anlığı tarafından içselleştirilmesi ne denli zor ve zaman alıcı bir eylemse bir defa öğrenildikten ve zihin tarafından pekiştirildikten sonra gücünü kaybetmesinin o denli güç olduğu keşfedilmiştir. Bu doğrultuda kendilerine çıkış yolu olarak evrenin oluşumunu seçen ilk Yunan filozofları evrenin başlangıcını temel bir nedene dayandırma yolunu seçmişler ve böylece evrenin başlangıcında bir mantık aramışlardır. Bu düşünürlerin aralarından Thales evrenin temel başlangıç maddesinin su olduğunu iddia ederken söyencesel atıf yapmayı tercih edenler ise tanrısal güçleri insanlara ve doğaya üstlendirme yolunu seçmişlerdir. Sofistler söyencelerin insan aklı tarafından eleştiriye tabi tutulmasının yanlış olmadığını aksine doğru bir eylem olduğunu belirtmişler ve bu eleştiriler sayesinde mitolojinin yani söylenebilimin hakikat kazandığını ileri sürmüşlerdir. Eski Yunan'da söyencenin gücü Sokrates'in ünlü 'kendini bilme' eylemini başarılı bir şekilde gerçekleştirmekten geçmektedir. Bu bağlamda Sokrates "Biz söyenceleri değil

⁵⁴ Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, (Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015), 71-73.

kendimizi araştırmalıyız.” diyerek yola devam etmiştir.⁵⁵ Tam bu noktada Platon’u Devleti yazmaya iten şey ise hocası Sokrates’in ona öğrettiği insanı anlamak olgusu olmuş ve Devlet’de insanlar için en doğru siyasal düzen nedir sorusuna cevap aramıştır.

Söylenceler veya bir başka deyişle mitler anonim eserler sınıfına girdiği için okur yazarlığın olmadığı dönemlerde büyük ilgi görmüştür. Geleneksel sözlü hikayeler de anonim eserler olduğu için mitin tanımı içinde verilebilmektedir. Bir hikayenin geleneksel hikaye adını alabilmesi ve zamanla mite dönüşebilmesi için nesilden nesile çekiciliğinin artarak aktarılması gerekir. Okur yazar olmayan toplumlarda [ki özellikle yazı öncesi var olmuş bu toplumlarda] geleneksel hikayeler, dini ve doğauştu bir nitelik arz etmektedir. Bu yüzden bu tür hikayeler ilahi bir önem taşımaktadır. Mitlerin veya diğer adıyla söylencelerin birden fazla tanımı yapılabilir. Daha önce de değinildiği gibi bu tanımlardan birine göre mitler, doğru olduğuna inanılan masallardır. Bu nedenle söylencelerde ‘şekil değiştirme motifi’ çokça karşılaşılan bir durumdur. Bir insanın cezalandırılarak ‘taş kesilmesi’ ya da kahramanca davranışlarından ötürü ödöl olarak büyük bir felaketten kurtarılarak yaşadığı yerde hakan ya da kral olması bu duruma örnek olarak verilebilir.⁵⁶ Bununla birlikte söylenceler bir yandan evrensel teoriler olarak yorumlanabilirken bir yandan da aynı toplum içinde bile farklı anlamlandırmalara yol açabilmektedir. Levi Strauss’a göre mitler bir toplumdaki genel yapıyı oluştururken, Bronislaw Malinowski’ye göre, bize sosyal gerçeklerin ve inançların tasdik ve şartlarını göstermektedir. Mircea Eliade’nin, Malinowski’den geliştirdiği kuramına göre mitlerin fonksiyonu, yaratıcı geçmişi geçici olarak eski haline geri döndürmek şeklinde yorumlanırken mitin yaratıcı düşünce kuramını ilk ortaya atan kişi Max Müller’dir. Ernst Cassirer’e göre ise mitler dünyadaki özel durumlara karşı ortaya çıkan heyecan verici hikayelerdir ve dünyanın zihnindeki karakteristik fantezilerin tümüdür. Bu nedenle mit, felsefe ve bilimin aksine dünyanın bilgisine ulaşmak için kendini zorlamamıştır. Sigmund Freud ise mitleri, rüyalar gibi bilinçsiz korkuların ve arzuların yansıması olarak tanımlayarak onların gerçek dünyada rüyalardan daha etkili unsurlar olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşın James Frazer,

⁵⁵ Bkz. Platon, *Sokrates’in Savunması*, Çeviren: Numan Özcan, (Metropol Yayınları, Ekim 2006)

⁵⁶ Metin Ergun, *Türk Efsanelerinde Değişme Motifi*, (TDK, Ankara, 1997)

mitin bir bütün olduğunu ve kesinlik kazanmış bir olgunun açıklanmalı anlatımı olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.⁵⁷

Mitlerdeki semboller özellikle Durkheim gibi Levi Strauss'ta da büyük önem arz etmektedir. Sembollerin çokça kullanıldığı ritüeller, mitlerin toplum tarafından daha kalıcı biçimde pekiştirilmesini sağlayan uygulamalardır.⁵⁸ “Mit-Ritüel Kavramı”nın kurucusu Lord Raglan'a göre, kültür ve sanat ilkel insanın, dini ayinlerdeki, ritüel törenlerinde yer alan davranışlarından, özellikle de kurban törenlerindeki kalıplaşmış hareketlerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca yine Raglan'a göre, mitlerin tarihsel bir olayla ilişkisi olsun olmasın, dini öneme sahip unsurları bünyelerinde barındırmaktadırlar ve ritüellerin tekrarlanmasının nedeni insani ihtiyaçlardır. Tüm bunlar mitlerin ortaya çıkmasında etkili olmuş olan unsurlardır. Bilinen ilk mitler, daha önce de örnekleri verildiği üzere ritüellerle desteklenen yaratılış mitleridir. Ritüel ve mitin birlikte geliştiğini savunan bir başka düşünür Edmund Leach, konuya yapısalcı bir açıdan yaklaşmıştır. Ona göre mit de ritüel de toplumun kültürü ile ilgili üstü örtülü bilgiler vermektedir. Leach'ın ardından bir diğer yapısalcı Levi Strauss ise mitlerin sosyal dünyayı açıklamaya yetmediğini ancak bilimin yararlandığı soyut bilgileri vermesi bakımından öncüsü olduğunu vurgulamıştır. Strauss'a göre mitler insan zihninde önce çelişki yaratır sonra uzlaşmaya vardırırlar. Bu açıdan mitler zihin oyunları ile insanlıkla ilgili soyut bilgiler verir. Strauss'un mitlerle ilgili dikkat çektiği bir başka nokta da ‘subniminal akıl’dır. Ona göre mitlerde karşıtlıkların çokça kullanılıyor olmasının nedeni budur. Malinowski, felsefesine Durkheim'in tezini yerleştirerek işe koyulmuş ancak Durkheim'in dikkate aldığı epistemolojik boyutları görmezden gelmiştir. Malinowski'nin düşüncesinde mitler yalnızca toplumdaki mülkiyet hakkı gibi siyasi konularda değil, toplumun ihtiyacı olan her alanda oluşturulmaktadır. Burada dikkat etmemiz gereken mitlerin verdiği mesajların toplum tarafından doğru alınması noktasıdır.⁵⁹ Mitlerin bir diğer adı olan söylencelerin kısmen kurgu kısmen gerçek ve niteliği derin olan metinler olarak günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Ancak medya tarafından herkesçe bilinen bir bilginin yanlışlığının vurgulanması için ‘söylence’ denilmesi onun doğru olmayan kullanımına bir örnektir. Söylencebilim

⁵⁷ Ernst Cassirer, *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat, (Remzi Kitabevi, Birinci Basım, Cağaloğlu/İstanbul, 1984), 35.

⁵⁸ Claude Levi-Strauss, *Mit ve Anlam*, Çeviren: Gökhan Yavuz Demir, (İthaki Yayınları 2013), 17.

⁵⁹ Dr. Süheyla Sarıtaş, *Halk Bilimine Giriş 1*, (www.acikders.org), 18.

konusunda araştırmalar yapmış kişilere göre, söylenceler “bize bizim kkenimizle yani kim olduğumuzla ilgili bilgileri” verir. Bu açıdan dinle de bağlantıları vardır ve lmszliğu hatta onun daha da ilerisi olan sonsuzluğu hedefler. Tüm bu bilgiler ışığında Kathleen Sears bu konuda mitoloji ile toplumsal politik kültürün arasındaki bağlantıyı şu şekilde aktarmaktadır:

“Her söylence, daha geniş bir mitolojinin, belli bir kültürdeki öykülerin bir parçasıdır. Mitolojiyi oluşturan söylenceler paylaşılan kişiliklerle (içerdiği tanrı ve tanrıçalarla), tarihsel olgularla(Truva Savaşı gibi) ya da ortak konularla (aşk ve seks gibi) birbirine bağlı olabilir. Bir kültürün mitolojisi; kimlik, ortak değerler ve amaçlar aşılayan toplumsal gerçekler içerir.”⁶⁰

Söylenceler tanrılarla ilgili olağanüstü anlatılar olduğu için tarih öncesi devirlerin kutsal metinleridir ve bu bakımdan söylencelerin sınırsız hayalgücü ile harmanlanan bir dünya kültürü, din, tarih, edebiyat ve politika gibi alanlarla yakından ilgisi vardır. Felsefe ve din söylencebilim ile zaman zaman atışsada aralarındaki bağ hiçbir zaman tamamen kopmamıştır. Ancak felsefeden ziyade din, söylencebilim ile sürekli bir yariş içinde olmuştur. Bu durum batı ve doğu geleneklerini de etkilemiş; batı geleneğinde düşsel ve düşünsel öykülerin çoğunlukta olduğu mitoloji [söylencebilim] baskınken, doğu geleneğinde ilahi kaynaklara dayanan ve kutsalı yücelten teoloji hakim olmuştur. Günümüzde, Avrupa’nın birokniversitesinde mitologlar tarafından Karşılaştırmalı Mitoloji dersi okutulmasının nedeni bu durumun bir sonucudur. Bununla beraber mitolojinin günümüz modern dünyasında en yaygın kullanım alanlarından biri de toplumun yönetici kesimi tarafından toplumsal hafızanın doldurulması ve kitlenin istenilen istikamete yönlendirilmesi noktasıdır. “Mitoloji, bir ulusun toplumsal hafızasıdır. Eğer mitolojimiz yoksa toplumsal hafızanız, hatta ulusal bilincinizde yok demektir. Mitoloji, medeniyet hafızasının müzesidir. Bu müze, toplumların halk belleğinde saklıdır ve o bellekte sergilenmiştir.”⁶¹

1.2.3. Atasözleri ve Deyimler

⁶⁰ Kathleen Sears, *Mitoloji 101, Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her şey*, eviren: Ekin Duru, (Say Yayınları, İstanbul 2015), 10.

⁶¹ Hayrettin İvgin, *Derin Mitoloji İnançlarda Söylencelerde Folklorde Geleneklerde*, (Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2013), 5.

Atasözleri toplumun geçmiş deneyimlerinden çıkardığı dersleri, kısa ve net olarak gelecek nesillere aktarmak amacıyla söylemiş olduğu içeriğinde derin felsefik anlam barındıran sözlerdir. Bizzat halkın kendi öz düşüncesinin bir sonucu olduğu için 'Hikmet-ül Avam' da denilmektedir. Bilinen ilk atasözleri, 'sav, mesel' adıyla 266 adet olup, tıpkı diğer geleneksel sözlü kültür öğelerinde olduğu gibi Kaşgarlı Mahmud'un 1070 yılında kaleme almış olduğu Divan-ı Lügat-ı Türk'te yer almaktadır.⁶² Atasözleri, Türk toplumunun geçmişten günümüze getirdiği alışkanlıklarının ve bu alışkanlıklar çerçevesinde edindikleri tecrübelerden çıkarttıkları derslerin bir sonucudur. Bu bağlamda denilebilir ki atasözleri, toplumu meydana getiren bireylerin hayatlarında geleceklerine ışık tutmak amacıyla söylenmiş anonim sözlerdir. Türk toplumsal yapısının bel kemiğini oluşturan anadolu insanı yaşadığı coğrafyadan da etkilenmesinin bir sonucu olarak çevresindeki birtakım unsurları zamanla içselleştirerek atasözü ve deyimlerine aktarma yoluna gitmiştir. Buna göre Kaşgarlı Mahmud eski topluluklardan gelen söz dizimlerini atalardan bugüne varan öğüt verici sözler olarak tanımlamaktadır. Onun için bu sözlerin her birinin bir ders verme ve sonuç çıkarma özelliği vardır. Batı Türklerinde 'atalar sözü' adı verilen nasihat verici bu söz dizimi Türkiye Türkçe'sinde atasözleri şeklinde kullanılmaktadır.

"Başlangıçta milletimizin içtimai, dini ve iktisadi hayatlarına muvazi olarak avcı-çoban kültürü içinde sayıları mahdut atalar sözünün köy, ziraat ve şehir hayatında yazılı edebiyatın yayılması, medeniyetin gelişmesi ve yabancı din ve milletlerle fikir alış-verişi sonucunda çoğaldıklarını manaca genişlik ve derinlik kazandıklarını görüyoruz."⁶³

Atasözlerinin çabasız bir şekilde nesilden nesile aktarılması onların zamanla toplumda kalıplaşmış ve bu anlamda değişmez ve genel kabul görmüş yargılar şeklinde algılanmasına da neden olmaktadır. Başa gelen bir olaydan ders çıkartmak ve öğüt vermek atasözlerinin en temel özelliklerindedir. Atasözleri bunun dışında sahip olduğu vecize özelliğiyle de topluma yol gösterme suretiyle bir nevi rehberlik etmek misyonunu da bünyesinde barındırmaktadır. Türk geleneksel sözlü kültürü atasözleri alanında oldukça zengin bir yapıya sahiptir. Bu bağlamda Türk edebiyatının önemli eserlerinden Ahmet Vefik Paşa'nın kaleme almış olduğu Atalar Sözü Müntehaba't-ı

⁶² Ülkü Kuşçu-Hüseyin Kuşçu, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (Genişletilmiş Yeni Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999), 9.

⁶³ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), 628.

Durub-ı Emsal kitabı, Osmanlı döneminden günümüze değin Türk toplumda kullanılagelmiş olan en kapsamlı atasözleri ve deyimler kitabıdır.⁶⁴

1.2.3.1. Deyimler

En az iki kelimenin bir araya gelmesiyle oluşan deyimler ise, günlük hayatta kullanılagelmiş genellikle mecaz anlam içeren ve konuyla ilgili herhangi bir hüküm belirtmeyen söz dizileridir. Bu bakımda tıpkı atasözleri gibi deyimler de geleneksel sözlü kültürün ayrılmaz bir parçasıdır fakat birçok yönden atasözlerinden ayrılmaktadır. Atasözleri, söylenegeldikleri konu itibariyle bir toplumun o konuda daha önce deneme yanılma yoluyla edinmiş olduğu bilgiler doğrultusunda varılan bir yargının sonucu ortaya çıkan söz öbekleridir. Buna karşın deyimlerde atasözlerinde olduğu gibi herhangi bir konuda yargı bildirme veya yargıda bulunma özelliği yoktur. Bununla beraber bir konuda hüküm belirtme, emir verme, genel geçer bir kuralın altını çizme gibi bir amaç için söylenen sözler de değildir. Deyimler, atasözlerinde olduğu gibi toplum tarafından genel kabul görmüş bir anlayışı ifade etmesi için değil; anlık bir ‘duyuş’u, ‘hissediş’i veya ‘inaniş’i dışı vurmak için söylenen sözlerdir. Bu bakımdan deyimler ve atasözleri anlayış yönünden de birbirinden ayrılmaktadır. Atasözleri ve deyimler arasındaki en önemli fark ise atasözlerinde mutlaka verilmek istenen bir mesaj kaygısı varken deyimler de ise bu durum söz konusu değildir.⁶⁵ Bunun nedeni ise deyimlerin daha çok söylenişi kolay ve anlaşılır, konuya yatkın bir söz söylemiş olmak amacıyla söylenen söz kalıpları olmasından kaynaklanmaktadır. Deyimlerin geldiği yer itibariyle aşağıda verilen tanımlama oldukça açıklayıcıdır. “Halk dilinde yaşayan bu tâbirler, ekseriyetle ya hakikî bir vak'aya veya mecazî bir fikraya yahut hikâyeye dayanan sözlerdir. Diğer bir tâbirle bunlar, hakikî vak'anın, hayatî bir görüşün, felsefenin bize intikal eden veciz, mecazî ifadeleridir.”⁶⁶ Bunun yanında bazı deyimlerde atasözlerinde olmayan ve hikaye özelliği adı verilen atasözlerinden farklı bir özellik de bulunmaktadır. Buna göre deyimleşmiş sözlerin daha önceden sahip

⁶⁴ Recep Duymaz, *Ahmet Vefik Paşa, Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005)

⁶⁵ Seyfettin Altaylı, *Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar, Karadeniz Araştırmaları*, (Sayı: 25: 125-134, Bahar 2010), 130.

⁶⁶ Ahmet Turan Sinan, *Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 91-98, Elazığ-2008), 96.

olduğu bir öyküsü veya efsane kaynağı vardır. İçinden çıktığı topluma rehberlik etmek ve yol göstericilik gibi bir amacı bulunmayan deyimler genellikle kulağa hoş gelmek ve sohbeta zenginlik kazandırmak amacıyla söylenmektedirler. Bu nedenle her deyim anlamlı bir söz ifade etmesi beklenemeyeceği gibi konunun ve anlamın muhtevası itibariyle söylenen ancak yarım bırakılan bazı deyimler de söz konusudur.⁶⁷ Bundan dolayı bazı deyimler, kısa bir yapıya sahip olan atasözlerinden bile daha kısa ve öz bir yapıya sahip olabilmektedir. Bu da onları daha akılda kalıcı yapmakta ve kullanım olarak atasözlerinden yaygın bir şekilde tercih edilmelerine sebep olmaktadır.

1.3. Toplumsal Hafıza ve Muhalefet

Toplumsal hafıza ve siyasal muhalef kavramları, bir toplumda sözlü ve yazılı kültür tarafından belirlenen politik kültür unsurları çerçevesinde şekillenen ve bu surette ortaya çıkan olgulardır. Bu anlamda siyasal muhalefet genel olarak mevcut toplumsal hafıza tarafından belirlenen bir durum arz etmektedir. Toplumsal hafızası geleneksel usullerle doldurulmuş ve bu yüzden siyasal muhalefete yaşam alanı bırakmayan toplumlar olabildiği gibi bunun tersi bir durumda söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle herhangi bir toplumun muhalefet olgusuna eğilmeden önce onun muhalefet geleneğini belirleyen ve toplumsal hafızasını şekillendiren tarihsel araka planına bakmakta büyük fayda vardır. Bu konuda '*Kollektif Tasavvurlar*' tezini ortaya atan Ziya Gökalp toplumsal olayların incelenmesinde Karl Marx'ın 'Tarihi Maddecilik'i ile Emile Durkheim'in 'Toplumsal Mefkurecilik' görüşlerinin etkili olduğunu ancak bunlardan birincisinin her şeyin sebebi olarak ekonomik olayları görerek bunun dışındaki her şeyi ekonomik olayların bir sonucu olarak gördüğü için kısıtlı olduğunu ileri sürmektedir. Hatta Marx bu olaylara 'gölge olaylar' adını vererek bu tür ahlaki, hukuki, estetik olayların toplumda ekonomik olayların yansımından öteye gidemediğini savunmaktadır. Ancak Gökalp, Marx'ın bu görüşlerine katılmaz. Ona göre nasıl fizyolojik olaylar olarak vücudun tüm organlarını ilgilendiren olayları katıyorsak, konuyu mide ve sindirim sistemiyle sınırlı tutmuyorsak bu kural toplumsal incelemelerde de geçerli olmalıdır. Toplumda meydana gelen her şeyi ekonomik olaylara ve işçi sınıfına dayandırmak diğer toplumsal olayları ve toplumun diğer

⁶⁷ Ülkü Kuşçu-Hüseyin Kuşçu, *Altın Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (Genişletilmiş Yeni Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi ,1999)

katmanlarını yok saymak anlamına gelir ki bu da sosyolojik açıdan doğru değildir. Buna karşın, Durkheim'e göre ise ekonomik olaylar diğer sosyal olayları tetikleyebildiği gibi toplumsal olaylar da ekonomik olayları etkilemekte yani aralarında karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Her şeyin belirleyicisi ve çıkış noktası olarak yalnızca ekonomik olayları kabul etme fikri gerçeklikten uzak bir yapı sergilemek anlamına gelmektedir. Çünkü bu olayların diğerlerinden hiçbir üstünlüğü yoktur. Hatta modern toplumlar da ekonomik olaylar diğer dönemlere göre daha önemli bir yer tutmaktadır toplum hayatında ama yine de bir belirleyici olarak tekel kabul edilemezler. Bundan başka gelişmiş modern toplumlarda iş bölümü denilen kavramdan bahseden Durkheim bu kavrama sahip toplumlara 'organize[örgütlü] toplumlar' adını vermektedir.⁶⁸ Böyle toplumlarda iş bölümü bütün toplumsal hayatın belirleyicisi niteliğindedir. Toplumda bulunan herkes kendi uzmanlık alanında bir işle meşgul olarak toplumun gelişimine katkı sağlamaktadır. Bir de bu gelişmeye ek olarak bunları toplumca bir arada tutan kolektif tasavvurlar vardır diyen Gökalp, buna örnek olarak Meşrutiyet'ten önce de toplumda Türklük düşüncesinin var olduğunu, bu düşüncede insanların sayısının çok olduğunu ancak ne zaman ki "Biz Türk milletiyiz." şeklinde bilinçli bir söylemle harekete geçildiyse o zaman toplumsal olarak kolektif tasavvurdan bahsedildiğinin altını çizmektedir. Buna göre, örneğin toplumda bir hareket meydana getiren her türlü söz, hikaye, masal, efsane kısaca anlatıya dair her şey söz konusu kolektif tasavvurların içine girmektedir. "Kolektif tasavvurlar yalnız toplum kavramlarına ait değildir. Mitler, menkıbeler, masallar, efsaneler, fıkralar, dini inanışlar; ahlak, hukuk, ekonomi, teknikle ilgili kurallar; bilim ve felsefeyle ilgili görüşler de birer kolektif tasavvurdur."⁶⁹ Kolektif tasavvurların bir özelliği de doğru kullanıldığında ulusların kaderini değiştirdiği gerçeğidir. Toplumun içinden bu tasavvurları yine o toplumun iyiliği adına kullanabilen büyük dehalı kişiler çıkararak geçirilen büyük kriz dönemlerinde toplumu biraraya getirebilmektedirler. Buna göre Mustafa Kemal Atatürk Türk, böyle bir kırılma noktasından geçen Türk toplumunda kolektif tasavvur fikrine uygun hareket etmiş bir liderdir. Ve bu şekilde uygulamaya konulan toplumsal tasavvurlara mefkure yani ülkü adı verilmektedir.

⁶⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Editör: Mehmet Celal Atgün, (Bilge Oğuz yayınları, İstanbul, Ağustos 2013), 61.

⁶⁹ a.g.e., 58-60.

1.3.1. Toplumsal Hafıza

Toplumsal hafıza, toplumu oluşturan her bireyin bireysel hafızasının bir yansıması niteliğindedir. Buradan hareketle toplumsal hafızanın, toplumu oluşturan bireylerin hafızalarının bir bütünü olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Bireysel hafıza, bireylerin geçmiş yaşantılarındaki kişisel tarihlerinin bir ürünüken; toplumsal hafıza o toplumu oluşturan bireylerin tümünü ilgilendiren müşterek tarihlerinin bir ürünüdür. Antik Yunan’da toplumsal hafızanın ihtivasının öneminin farkında olan Platon bu konuda özellikle yöneticilere önemli bilgiler vermiştir. “Platon ideal devlette, toplumun yöneticilerine, toplumun yararına olan bazı ‘yararlı yalanlar’ söyleme hakkı tanır.”⁷⁰ Bunun amacı toplumun kendileri için oluşturulan yönetim esaslarına sorgulama yapmadan kabullenmelerini sağlamaktır. Bu amaçla da yöneticilere Tanrı’dan geldiğini söylediği ‘metaller/madenler mitosu’nu halka olabildiğince kabul ettirilmesi gerektiğini buyurmaktadır. Toplumda bir nevi yarı kast sistemini andıran bu mitosta isanlar yaratılışlarıyla orantılı olan sınıfın bir üyesi olmaktadır. Buna göre altın madeninden gelenler toplumda yönetici, gümüşten gelenler koruyucu, demir ve tunçtan olanlar ise besleyiciler sınıfına tabi tutulmaktadır. Özellikle hamurunun demir ve tunçtan olduğu söylenen besleyiciler sınıfındaki çiftçilik yapan işçilerin karamsarlığa kapılarak isyan etmelerinin önüne geçmek amacıyla demirden altın mayası olanların da dünyaya gelebileceği yalanı söylenmiştir. Antik Yunan’ın ardından Roma dönemi düşünürlerinden Cicero ise toplumsal hafızayı doğal hukukla özdeşleştirmekte ve görüşlerini bu doğrultuda sunmaktadır. ‘De Legibus’ isimli eserinde Roma yasalarının doğal hukuka yani gerçek yasaya uygun olduğunu belirten Cicero toplumsal düzeni belirleyen 12 Levha yasalarının daha bir çocukken kendilerine öğretilmeye başlandığını ancak ilerleyen zamanlarda Roma’nın yozlaşmasının nedenini ise “(...)12 Levha Yasası’nı artık kimsenin öğrenmemesine (...)”⁷¹ bağlamaktadır.

Temel olarak toplumsal hafızanın oluşması iki şekilde olabilmektedir. Bunlardan birincisine göre toplumsal hafıza geleneksel ve politik kültür öğeleri ile tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden oluşurken, ikinci olarak ise pozitivist anlayışın

⁷⁰ Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih Öncesinde, İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, (Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Baskı 2011), 147.

⁷¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Levent Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, (İmge Kitabevi, Birinci Baskı, Ankara, Kasım 1991), 41.

esas olduğu tepeden inmecici bir yaklaşımla bizatihi devlet eliyle inşa edilmektedir. Bu durum ise toplumsal hafızanın ve o toplumun yeniden inşası anlamına gelmektedir. Nitekim, modern ulus devletin kurulması ile birlikte Osmanlı geleneksel toplum yapısından, erken cumhuriyet döneminde kemalist seçkinler *jakoben**ci bir tavır ile modern Türkiye'nin bireysel ve toplumsal hafızasını pozitivistliğe göre yeniden şekillendirme yoluna gitmişlerdir.

“Türk toplumu için yeni bir beyaz sayfa açma ütopyasının ilk gerçekliğe dönüştürülme alanlarından biri “tarih”tir. Gerilik imgesine oturan geçmişten kurtulmanın bir yolu, onu adeta yaşanmamış bir süreç olarak toplumsal hafızadan silmektir ve bu da ancak resmi bir tarih tezinin inşa edilmesi ile mümkündür. Anderson, tarihin saf akademik, entelektüel bir heves olmadığı, devletlerin politikalarını meşrulaştırmak için onu istedikleri gibi eğip bükükleri olgusuna dikkat çeker.”⁷²

Toplumsal hafıza, toplumsal gerçekliğin tarihte yer eden diğer adı niteliğindedir. Bu nedenle kolektif hafızası olmayan bir toplum, tarihi olmayan bir toplum demekle eşdeğerdir. Böyle bir durumda bireylerin tek tek kişisel geçmişlerinde yer alan bireysel hafızaları ne denli önemli bir kavramı nitelendiriyor ise bu durum toplumsal hafıza için de aynı ehemmiyeti taşımaktadır.⁷³ Bu bakımdan toplumun tarihi, onun hem toplumsal hafızada yer alan bilgilerinin tümüyle hem de bu bilgilerin bir kısmını işgal eden siyasal geçmişleri yani siyasal hafızaları ile yakından ilgilidir.

Siyasal hafıza, toplumsal hafızanın tarihsel arka planında yer alan ve toplumu ilgilendiren siyasal tarihi bilgilerinin tümünü ifade etmektedir. Buna göre söz konusu toplumun tarihsel sürecinde yer alan siyasal deneyimlerin tümü söz konusu siyasal hafızanın içine dahil edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal hafızanın siyasal hafızayı kapsayıcı bir nitelikte olduğu söylenebilir. Buradan hareketle de toplumsal hafızanın o toplumu ilgilendiren ekonomik ve siyasal alanlardaki geçmiş yaşam deneyimlerinden beslenmekte olduğu sonucu çıkmaktadır. Bu anlamda bir toplumun içinde bulunduğu sosyo-ekonomik refah düzeyi ile mevcut siyasal konjektürü toplumsal hafıza ile doğru orantıdadır. Bu doğrultuda ise Türk siyasal hafızası kendinden önceki Osmanlı siyasal hafızasından ayrışık bir yapıya sahip değildir. Her ne kadar yapılan çalışmalar modern

* Fr. Kelime anlamı “*keskin devrimci*” demek olan Jakobenzim, ideolojisini genel kitle ideolojisinden yeğ gören ve dikte yolu ile bu ideolojiyi halka kabullendirmeyi amaçlayan politik akımdır.

⁷² İlyas Söğütü, *Cumhuriyetin Pozitivist Ütopyası Yeni Bir Toplum Yaratmak*, (Muhafazakar Düşünce Dergisi, 24. Sayı Editörü: İbrahim Sarıtaş, Yıl 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010), 143.

⁷³ İbrahim Sarıtaş, *Toplumsal Hafıza*, (Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:24, s.9, Nisan-Mayıs-Haziran 2010), 7.

bir devletin gereklilikleri olarak hayata geçirilmek istenilse de toplumun yaşayan hafızası yok sayılmamaktadır. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri kendinden önce yıkılan ama aynı zamanda köken olarak aynı yapıyı arz eden Osmanlı devletinin geleneksel yapısı üzerine atılmıştır. Osmanlı devletinin son evresinde devleti yıkılmaktan kurtarmak amacıyla yapılan toplumsal, askeri ve siyasal sahalardaki yenileşme hareketlerinin tümünü kapsayan ıslahat hareketleri, Osmanlı'nın son bulup TC'nin hayat bulduğu ilk yıllarda 'Batılılaşma' veya kimi düşünürlerce 'çağdaşlaşma' veya 'modernleşme' adını almıştır. Osmanlı devleti, güçlü bir merkezi otoriteye sahip bir imparatorluk olması devamında kurulan TC'nin güçlü bir demokrasiye zıt bir zeminde işe başlanmasına neden olmuştur.

"Batılı olmayan toplumların değişim süreçlerinde gözlenen insan iradesinin müdahalesi, modernleşme kuramına göre "geleneksel toplum"dan "modern toplum"a geçiş aşamasında zorunlu olduğu kabul edilmiştir. Geçiş gerçekleşinceye kadar demokrasi olayının askıya alınması, yani otoriter siyasal rejimlerin devreye girmesi kaçınılmaz görülmüştür."⁷⁴

Temelleri geleneksel Osmanlı Devlet sistemi üzerinde inşa edilmeye başlanan modern Türkiye, uzun yıllar ulus devlet olma yolunda çaba sarf etmek zorunda kalmıştır. Önceleri gelenekselci bir yapıda olan Osmanlı'yı çökmekten kurtarmak amacıyla girişilen modernleşme hareketleri bu amaç başarısızlıkla sonuçlandığında yeni kurulan TC'nin güçlü ve modern bir yapının üzerinde ilk adımlarını atması amacıyla hayata geçirilmiştir. Bu doğrultuda devletin kurucu unsurları Batı'da muhtelif örnekleri görülen başarılı reformları ülkeye getirmek istemişlerdir. Modern okullar ve batılı anlamda işleyen devlet kurumlarının hepsi bu amaç doğrultusunda hayata geçirilmiş unsurlar olarak ortaya çıkmışlardır.

Türk siyasal hayatında kemalist seçkinlerce kemalizmin ideolojik bir algılaması sayılan bir nevi pozitivist bir yurtseverlik çizgisi güden bu görüş, ilk kez Atatürk tarafından ortaya çıkartılmış olsa da ondan sonraki dönemde bir müddet kadar daha devam ettirilebilmiş ancak Demokrat Parti tarafından toplumsal ve siyasal hafızadan unutturulmak istenmiştir.⁷⁵ DP, CHF'nin içinden çıkmış seçkinlerden kurulmuş bir partidir. Bu anlamda Türk siyasal hafızası, toplumsal hafızanın izdüşümünü tüm

⁷⁴ Nazmi Avcı, *Türkiye'de Modernleşme Açısından Din Kültür ve Siyaset (1839-1960)*, (Pinar Yayınları, İstanbul, Eylül 2000), 158.

⁷⁵ İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2014), 148.

gerçekliğiyle ortaya çıktığı bir durumun göstergesi niteliğindedir. İki kez çok partili hayat denemesi yaşayan TC, ilk muhalefet deneyimini kendi kendini kuran bir parti olarak gerçekleştirirken ikincisini rica yollu kurulan bir parti olarak hayata geçirmiştir. Sonuç olarak iki denemede başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Atatürk'ün isteği üzerine kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na yöneltilen en ağır suçlama Türk siyasal hafızasında özellikle muhalefettekilerle karşı yaygın bir kullanım alanı bulmuş olan 'mürteci' kelimesidir. Terim olarak '*boşanılan kadınla yeniden evlenilmeyi*'⁷⁶ ifade eden kelime cahiliye dönemine işaret etmektedir. TSH'nda ise şeriatı geri getirmek isteyenlere mürteci denilerek SCF'nin kurucuları ve tabanı bu ithamla karşı karşıya bırakılmıştır. Bu gibi suçlamaların yapıldığı söz konusu dönemde CHF'sinin otoriter bir yönetim uyguladığı kabul edilirken; parti yönetimi tarafından hiçbir zaman devletin varlığının üstüne çıkılmamıştır. Bu doğrultuda cumhuriyet döneminde otoriter bir yönetim söz konusu olsa da hiçbir zaman dikdatörce bir uygulama söz konusu olmamıştır yorumu getirilebilir.

1.3.2. Muhalefet

Muhalefet kavramının epistemolojik açıklamasından evvel kelimenin tarihte en eski kullanımı 'Mukaddimetü'l Edeb' adlı kaynakta yaklaşık 1300 yıl önceye dayandığı bilgisine ulaşılmaktadır. "Sözlükte "ayrılmak, geri kalmak; aykırı davranmak, uyuşmamak" gibi anlamlara gelen muhalefet, ravinin hadis rivayetindeki güvenilirliğini ortadan kaldıran on cerh sebebinden (metain-i aşere) biridir ve zabt ile ilgili bir ravi kusurudur."⁷⁷ Arapça 'ihtilaf' kelimesiyle aynı kökten gelen *h,l,f* harflerinin bir araya gelmesi sonucu bir görüş ayrılığını ifade etmek için kullanılan bir kelimedir. Murada ise muhalefetten farklı olarak karşılık verme, müzakere etme, tenkit etme, reddetme ve karşı(t) görüş bildirme gibi anlamlara gelmektedir.⁷⁸ Böylece islam siyasi düşüncesinde muhalefet kavramının cahiliye döneminde henüz kullanılmadığı onun yerine mu'arada kelimesinin kullanıldığı öğrenilmektedir. İslami anlamda ilk

⁷⁶Ag.e, s.161.

⁷⁷ Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İslam Ansiklopedisi, Muhalefet, (Cilt: 30, Sayfa: 402-403, Yıl: 2005), 402.

⁷⁸Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, (Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004), 7.

muhalefet kelimesini kullanan kişi Sehl B. Abdullah et-Tusteri'dir. Kelimeyi 'Mezhep Mensuplarına ve İthilaf edenlere Reddiye ve Muhalefet' isimli el yazması eserinde kullanmıştır.⁷⁹ Buradaki muhalefetin o dönemde kullanılan mu'aradadan farkı, ele alınan mezhepler konusundaki görüşlerini beyan etmek, eleştirilerde bulunmak ve eksikliklerini belirtirken alternatifler sunmak anlamının söz konusu olmasıdır. Bu anlamda muhalefeti mu'aradadan ayıran en önemli nokta karşı görüşlerini belirtme noktasıdır. Bu doğrultuda islam siyasi düşüncesinde mu'arada kelimesi muhalefetin bir nevi kapsayıcısı gibi kullanılmıştır. "Mu'arada kelimesinin anlamı, hükümete destek olmayan ve ona karşı olan ya da red cephesi oluşturan güçleri anlatmak için bu oluşumlara yönelir."⁸⁰ Buradaki temel nokta iki siyasi görüş arasındaki fikren ayrılığı belirtiyor olmasıdır. Mu'arada kelimesinin genel anlamı olan tenkit, sorgulama ve görüş ayrılığından ziyade özeldir birçok anlamı olduğunu belirten Vecdi Akyüz'e göre bu kavram kargaşasına bir son vermek amacıyla islam siyasi düşüncesinde muhalefet terimi kullanılmaya başlamıştır. İslam siyasi düşüncesinde muhalefet terimini kullanmanın iki yolu vardır ki buna göre şeriatçı yaklaşımı diğer yaklaşımdan ayıran en önemli özellik kavrayıştaki farklılıktır. Bu bağlamda islam siyasi düşüncesinde muhalefet kavramı yaklaşım bazında Şia ve Havaric olarak ikiye ayrılmaktadır.

Genel olarak muhalefet kavramı ise aykırılık, bir düşünce, fiil veya harekete karşı durma, başka türlü olma, karşıtlık gibi anlamlar şeklinde kullanılmaktadır. Robert Dahl'e göre muhalefet terminolojik ve demokrasinin bir gereği olarak tasviri kolay olmayan bir terimdir. Çünkü gerçek anlamda muhalefet kavramı ancak gerçek demokrasilerde görülebilmektedir. Bu da ancak toplumda makul ölçüde tesis edilen bir takım şartlar aracılığıyla söz konusu olmaktadır ki aksi takdirde o toplumda demokrasi yerine poliarsiden bahsedilmektedir.⁸¹ Bu açıdan onu daha iyi anlamamız için muhalefete atfedilen rollere bakmamız gerekmektedir. Bu bağlamda aktif ve pasif olmak üzere iki rolü bulunan muhalefet terimi, savunduğu düşünceler çerçevesinde fiili bir girişimde bulunuyorsa aktif buna karşın yalnızca saiklerde bulunuyor ancak fiiliyata dökülmüyorsa pasiftir gibi bir anlam ifade etmektedir. Buna bağlı olarak Türk Dil Kurumu sözlüğündeki muhalefet kelimesi ise tanım olarak birbirine benzeşir fakat

⁷⁹ Nevin Abdulhalık Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, (Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar)*, Çeviren: Vecdi Akyüz, (İz Yayıncılık, İstanbul, 1990), 43.

⁸⁰ a.g.e., 44.

⁸¹ Tamer Soysal, *Demokrasi Üzerine Bir Retorik*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı : 13, s. 331-341, Yıl : 2002), 333.

üç farklı anlama gelebilecek şekilde verilmektedir. Bunlardan birincisinde kavramın yalnızca fikri hali söz konusu iken ikincisinde bu fikre sahip olan kimselere vurgu yapılmakta son olarak ise üçüncüsünde söz konusu kimselerin örgütlü yapılanmasına dikkat çekilmektedir. Tanım şu şekildedir: “Bir tutuma, görüşe veya davranışa karşı olma durumu, aykırılık”, “birbirine karşı görüş ve tutumda olan kimseler topluluğu” ve “demokrasinin geçerli olduğu yönetimlerde iktidarın dışında olan parti veya partiler”.⁸²

Kavramının tarihsel arka planına bakıldığında Avrupa ülkelerinde ilk muhalefet örgütlenmelerinin ulusal düzeyde mevcut siyasal iktidara karşı bir araya gelerek siyasal parti kurma şeklinde olduğunu görülmektedir. Bu doğrultuda ilk muhalefet olma olgusu İngiltere’de Kral’ın kendini çoğunluğa uydurma çabasının bir sonucu olarak azınlığın kendini Kral ve çoğunluk cephesine karşı örgütlü bir şekilde bir araya gelmek zorunda bırakmasından ortaya çıkmıştır. Daha sonraları muhalefet partisi olarak siyasi işlevlerini gerçekleştiren örgüt böylece parlamentoda sesini duyurabilme imkanı bulabilmiştir. Parlamentodaki muhalefet İngiltere’de partilerin iç savaş konusundaki görüş ayrılıklarının azalması ve dinsel hoşgörü ilkesinin mecliste tanınmasının ardından ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda tarihte dünya üzerinde ilk muhalefet partisinin kurucusu İngiltere’de Henry St. John Bolingbroke’dur.⁸³ Genel muhalefetin bir içlemlenmesi olarak ortaya çıkan siyasal muhalefet ise daha çok parlamento içi muhalefet şeklinde tabir edilmektedir. Denilebilir ki siyasal muhalefet kavramı, genel muhalefet kavramının özel olarak siyasal bir bakış açısı ile ele alınmasından ortaya çıkan bir sonuçtur.

“Siyasal muhalefet, kurumlaşmış bir şekilde parlamento düzeyinde görülebileceği gibi (parlamentar muhalefet), parlamento dışı muhalefet (toplumsal muhalefet) olarak da kendini gösterebilir. Parlamentar muhalefet temsili demokrasinin işleyişinde merkezi bir role sahiptir. Siyasal iktidarı elde etmede sıranın kendisine gelmesini beklerken, politik çoğunluğun kararlarını inceler, eleştirir ve alternatif politikalar sunar. Üstelik seçimleri siyasal iktidarı elde etme amaçları doğrultusunda yönlendirir.”⁸⁴

⁸² Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, (Erişim Tarihi: 10.01.2017, 12:58), (http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a6b26fa75f956.68123213).

⁸³ Klaus von Beyme Robert V. Danlels, *Muhalefet*, Çeviren: Mehmet Turhan, (Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi), 192.

⁸⁴ İsmail Akbal-Mehmet Akıncı, *Türkiye’de Siyasal İktidar Muhalefet İlişkilerinde Muhalefete Tahammülsüzlüğün Aynası: Basın ve Tasfiyeler*, (Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, ss. 31-49, 2013), 32-33.

Ancak İslamoğluna göre ikisi arasında belirgin bir sınır yoktur. Toplumda herhangi birinin, basit bir anlatımla, komşusunun söz veya eylemine karşı olması durumu parlamento dışı ve genel toplumsal muhalefetin içine girerken; bir başkasının, hükümetin icraatlarına karşı olması durumu parlamenter siyasal muhalefet kavramının alanına girmektedir. Bu noktada başarılı bir siyasal iktidarın söz konusu olması için partiler arası sağlıklı bir siyasal mücadele ortamının var olması gerekmektedir. Böylelikle karşılıklı olarak yapılan fikir alış verişleri neticesinde kamu yararına en iyi ve en doğru yasalar hayata geçirilmiş olacaktır. Muhalefeti ortaya çıkaran durum olarak, farklılıkların öteki olarak algılanması ile hakça birinin diğerinden üstün tutmanın bir sonucu ortaya çıkan eşitlik talebidir denilebilir. Bu bağlamda toplumda uzlaşılması gereken nokta yasal uygulamalarda hakların eşitliği ilkesidir. Bu nedenle her zaman her yerde azınlıktaki grup, çoğunluğa karşı kendini muhalefet olarak örgütlemek zorunda hissetmektedir. Çünkü modern devlette muhalefetteki grup ancak bu şekilde demokratik yasal yollardan hükümetin siyasal politikalarına karşı olduğunu gösterebilmekte ve kendini iktidarın politikalarına karşı politikalar geliştirebilme hakkına sahip görebilmektedirler. Sonuç itibariyle siyasal muhalefet bazı noktalarıyla formel [biçimsel] düzeyde informel sayılabilecek olan toplumsal muhalefetten ayrılmaktadır.

“Belli bir toplumsal biimlenimde, herhangi bir zaman sürecinde, var olan bir siyasal rejime ve içerisinde yaşanan sosyo-ekonomik düzene veya bunlardan yalnızca birine ya da siyasal iktidarı elinde bulunduranlara ve/veya bunların faaliyetlerine karşı olmayı, bunları karşılığında alternatif bir program ya da öneri sunarak veya sunmayarak, yasal sınırlar içinde ya da yasal sayılmayan çeşitli yollara başvurarak eleştirmeyi ve bu arada istenilen amaç doğrultusunda etki ve sonuçlar yaratmayı içeren bir olgu, bir davranıştır.”⁸⁵

Bu bağlamda kuvvetler ayrılığı ilkesi demokratik olarak muhalefetin kendini iktidara karşı güvence altında hissetmesi noktasında kilit bir rol üstlenmekte ve yine siyasal sistemlerde yasama, yürütme ve yargı organlarının farklı eller tarafından icra edilmesi de toplumsal yapının düzenli bir şekilde işlemesine olanak sağlamaktadır. Bu noktada iktidarın meşruiyetini anlamının en kolay yolu muhalefete olan bakış açısına gz atmaktan geçmektedir. Muhalefet mevcut hakim politik kültürde kendine yaşam alanı bulabiliyor mu ve iktidar muhalefetin kendini denetlemesine ne ölçüde müsade ediyor noktasında üstünde durulmalıdır. Muhalefetin karşısında yer alan iktidar,

⁸⁵ Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet*, (Doktora Tezi, 1984), 8.

kelime olarak en basit tanımıyla ‘erk’ yani bir işi yapabilme gücü demektir. Yönetim olarak iktidar ise iş başında bulunanların yönetme erkini ellerinde bulundurduğu bir sistemi ifade etmektedir. Buna göre bu erk monarşilerde kral ve kraliçelerin elindeyken, demokrasi ile yönetilen ülkelerde seçimle iş başına gelen iktidar partisi üyelerinin elindedir. Eski Türk mitolojisinde yer alan iktidarı ifade eden ‘*erklik*’ tanımına göre kökeni ‘eril’ olma durumundan erk anlamındaki ‘er’ hecesinden gelen ‘erklik’ aynı zamanda ‘erkeklik, kahramanlık, güç sahibi olma’ anlamlarına gelmektedir.⁸⁶ Bu kelime, eski Türklerde yalnızca güç, kudret sahibi insanları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. O dönemde bir kişinin erklik sıfatını alabilmesi için bir düşmana yada vahşi bir hayvana karşı galip gelmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir durumda kişi *erklikini* kanıtlamış olmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere ‘erklik’ kavramı ‘erlik’ ve ‘erkeklik’ ile yakından ilgilidir. Bu durum ise eskiden beri iktidar kavramının güç olgusuyla doğrudan bir bağlantısı olduğunun bilgisini vermektedir. Şöyle ki; iktidar erkliği elinde bulunduran kesimin sahip olduğu yetkileri tanımlamak için kullanılan bir kelimedir ve Andrew Heywood’a göre birbirinden farklı üç yüzü bulunmaktadır. Bunlar karar verme noktasında, ‘siyaset yapıcı iktidar’, ‘gündemi belirleyici iktidar’ ve son olarak bu çalışma ile doğrudan ilgili olan ‘düşünce kontrolü olarak iktidar’ kavramlarıdır.

“İktidar, en geniş anlamda arzulanan bir sonuca ulaşma gücüdür ve zaman zaman bir şeyi “yapmaya muktedir” olmaya atıfla kullanılır. Bu anlam, birinin kendisinin hayatta (canlı) tutabilmesinden, ekonomik büyümeyi teşvik eden bir yönetim gücüne kadar her şeyi kapsar. Ancak, siyasette iktidar, bir ilişki olarak düşünülür; yani başkalarını, onları tercih etmedikleri yönde etkileme gücü olarak. Bu da toplum “üzerinde iktidar” sahibi olmaya atıfla kullanılır. Daha dar anlamda iktidar, güç veya manipülasyona yakın biçimde ve içinde rasyonel iknayı da barındıran “etki”nin aksine cezalandırabilme veya mükafatlandırabilme gücü olarak kullanılmaktadır.”⁸⁷

Buna göre iktidar, otorite ile doğrudan bir ilişki içerisindedir. Otorite en basit şekliyle meşru iktidar olarak tanımlandığından iktidar aslında başkalarının davranışlarını etkileme gücü iken, otorite bunu yapma hakkıdır. Buradan da anlaşılacağı üzere otorite herhangi bir zorlamadan ziyade kabul edilmiş bir itaate dayanır. İslam hukukunda ise iktidarın meşruluk kaynağı olarak geleneksel meşruluk anlayışının hakim olduğunu görülmektedir. Bu anlayışa göre siyasal iktidar gücünü

⁸⁶ Jean-Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, (BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011), 69.

⁸⁷ Andrew Heywood, *Siyaset*, Editör: Buğra Kalkan, (Adres Yayınları, 2016), 27.

gökyüzünden almaktadır. Bu anlamda gökyüzünün yeryüzündeki temsilcisi görevini üstlenen devlet yöneticileri dünyevi olarak “Allah’ın yeryüzündeki gölgesi”⁸⁸ sıfatıyla yönetimdeki meşruluklarını ilan etmişlerdir. Kutsal kitap Kur’anın temel kaynak alındığı Osmanlı Devleti’nin de altıyüzyıl kullanmış olduğu bu sisteme göre muhalefet etme hakkı meşru görülmektedir. Ancak, ‘şura’, ‘biat’, ‘eşitlik’, ‘ahde vefa’, ‘hüküm’, ‘cemaate bağlılık’ ve ‘iyiliği emir’ gibi prensiplere bağlı kalınarak buna izin verildiği görülmektedir. Bu durum, yani yönetici kralların Tanrı’nın yeryüzündeki elçisi olarak halkı yönetmeleri batı düşüncesinde de yer almaktadır. Eski Yunan düşünürlerinden Aristo’ya göre yasalara uymayan bir kral tehlikenin ta kendisidir. Çünkü kral da olsa sonuç itibarıyla bir insandır ve hiçbir şeye karşı devlet yönetiminde yüzde yüz nesnel ve tarafsız olamayabilir. Kimi zaman insani hırsları ya da ateşli tutkularının esiri olabileceği gibi coşkun olması beklenen durumlarda ise bir duvar kadar soğuk davranabilir. İşte yasalar sözü edilen bu dengesizliğin önüne geçmek için yapılan insan icadı işlerdir. Kral da olsa hiç kimse yasaya uymadan devleti yönetme hakkını kendinde bulmamalıdır. İnsanların genel kabulü bu yöndedir. Çünkü Aristo’nun deyişiyle “Yasa bize ortalamayı verir ki bizim de ihtiyacımız olan budur.”⁸⁹

Çalışmanın başında da değinildiği üzere arapçada muhalefet kelimesin yerine ‘muarada’ kelimesi kullanılmaktayken; Kur’an’da ise doğrudan muhalefet kelimesi geçmemekte bunun yerine ‘çelişme’ anlamında kullanılan ‘niza’ ve ‘mücaadele’ anlamındaki ‘cidal’ kelimeleri geçmektedir. İslamiyetteki şura yani danışma, istişare yapma fiili Türk devletlerinin de bir geleneği halini almış ve daha demokratik bir zemine ortam hazırlamıştır. Maverdi, islam hukukuna göre tahayyül ettiği bir devletin ve yöneticilerinin sahip olmasını istediği özelliklerden bahsettiği ‘Yönetimin Esasları’ kitabında, devlet yöneticilerinin Allah’ın onlara emanet etmiş olduğu halkı yönetme görevini adalet ve şefkatle yerine getirmekle yükümlü olduklarını buna karşın halkın da yöneticilerin kararlarına karşı hiçbir suretle dil uzatıp itiraz etme haklarının olmadığını, yöneticilere itaitle yükümlü olduklarının altını çizirken bu görüşünü desteklemek amacıyla kutsal kaynaktan Nisa Suresi’nin 59. Ayeti’ni vermektedir. “Siz ey imana ermiş olanlar! Allah’a, Peygamber’e ve aranızdan kendilerine otorite emanet

⁸⁸ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, (Bilgi Yayınevi, Yirmici Basım, Ankara, Ekim 2007), 77.

⁸⁹ Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi*, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, Nisan 2014), 213.

edilmiş olanlara itaat edin.”⁹⁰ Maverdi’ye göre bir toplumda yöneticinin bozulması ile düzenin bozulması birbirlerine bağlı olgulardır. Yöneticinin düzeni sağlayamaması düzeninin işleyişinin bozulmasına neden olmaktadır. Bunlar bir vücudu meydana getiren kalp ile diğer organlar gibidir. Kalp, nasıl ki vücutta temel işleyişten sorumlu bir organ ve diğer tüm organların çalışmasından sorumluyorsa diğer organlar da kalbin pompaladığı kanla vücudun hayatta kalmasından sorumludurlar. Bundan başka Maverdi, yöneticileri merkez halkı ise çevre şeklinde görmektedir. Bunlar herhangi bir çatışma yaşamadan birbirleriyle uyum içinde oldukları sürece organizma sağlıklı bir yapıda varlığını sürdürecektir. İslam hukukunda adalet ve insan haklarının esas alındığı bir devleti öngören Mecelle’ye göre ise devlet yönetiminin temel amacı ‘kamu yararı’ yani ‘maslahat’tır. Buna göre islam hukuku ‘Devlet Başkanlığı’ sistemini öngörürken başkana karşı gelmek devlete karşı gelmekle aynı anlama geldiğinden çok fazla uygulama alanı bulduğu söylenilemez. İslam hukukunda bir kişinin devlet başkanı seçilebilmesi, onun istişare ile seçilmiş olmasına [genel seçim], kendisine biat edilmesine ve başkan seçildikten sonra adaleti tesis etmesi koşullarına bağlanmaktadır. Açıkça islam hukukunda devlet başkanına muhalefet etmek olası bir durum olarak görülmektedir. Buna karşın devlet başkanı sıfatını alacak kişiye itaat edilebilmesi için onun tam ehliyetli, adaletli ve bedenen hiçbir eksikliğin olmaması gibi etkenler söz konusudur. Bununla birlikte adalete uygunsuz eylemlerde bulunan devlet başkanına direnme hakkı meşrudur ve şarttır da aynı zamanda. Temel düşüncede bir devlet başkanı eğer hukuka aykırı davrandıysa ona muhalefet meşru kabul edilmektedir. Bu ‘muhalefet etme’ islam dünyasında iki şekilde olmuştur. Birinci görüşün sahibi olan Hariciler’e göre kendisine muhalefet meşru olunan devlet başkanının silahla değiştirilmesi gerekliken, ikinci grup olan Mürciiler’e göre yalnızca halifeyi sözlü olarak uyarmak yeterlidir. Bunun haricinde bu konuda sünni bilginlerin vermiş oldukları bir hüküm söz konusu değildir. Muhalefet etmek yöneticinin zalim ve keyfi uygulamalarına karşın hem doğal bir hak hem de devletin bekası için vatandaşların bir ödevidir. Bu hak devredilemez ve değiştirilemez bir haktır. Ömer Nasuhi Bilgen’e göre meşruluğa aykırı emir ve uygulamalara giden zalim bir yöneticiye karşı muhalefet etmek ayaklanma suçuna girmemektedir.

⁹⁰ Maverdi, *Yönetimin Esasları*, Çeviren: Mehmet Ali Kara, (İlke Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul, 2013), 10.

“Bunun söz konusu olabilmesi için : “Devlet başkanının ‘meşru ve adil olması’, ‘isyancıların kendilerince haklı gördükleri bir te’vile sahip olmaları’, ‘isyancıların sayı ve güç bakımından ciddi bir tehlike oluşturmaları’, ‘başkaldırının kuvvet kullanma yoluyla fiilen başlaması’, ‘isyan kasdı’ olmalıdır.”⁹¹

Meşru olmayan bir yönetim sergileyen devlet başkanı görevinden azledildiği gibi yerine görevi hakkıyla ifa edecek başka birinin belirlenmesi halkın ödevidir. Bunun için ilk olarak fitne çıkma ihtimalinin bulunması ve halkın desteğinin alınması şarttır. Tenkit etmek de islam hukukunda meşru bir hakdır. İslam hukuku iyiliği emreden ve kötülüğü yasaklayan bir geleneğe sahip olduğu için toplumda iyilik muhalefet etmekle tesis edilmeye çalışılır ki böylelikle kötülüğün önüne geçilerek meşru bir uygulama alanı bulunabilinsin. Sonuç olarak muhalefet kavramı islam hukukundaki meşruiyetini icma, kıyas, sünnet ve kitap gibi temel kaynaklardan sağlamaktadır.

Muhalefetsiz ve otoriter bir yönetim, toplumsal ve ortak bir yaşamda ses çıkaramayan insanların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu noktada yönetim geleneğinde hilafet kelime olarak ‘kendinden sonra gelen’ demek olduğundan muhalefetle şu bakımdan ilişkilendirilebilir. Bir şeyin ya da bir kişinin kendinden sonra gelinen olması bunun bir öncesi olduğuna ve değişmez, tek ve mutlak olmadığına, farklı veya karşıt fikir ve eylemlere sahip kişilerin de olabileceğini vurgulayan bir durumdur. Bu bağlamda eski Türkler de günümüz Türkleri de geleneklerine fazlasıyla bağlı ve bir o kadar da gelişmeye açık topluluklar olmuşlardır. Bunun için yıkılan bir Türk devletinin yerine aynı niteliklere sahip başka bir devlet kurmak Türkler’de sık görülen bir durum olmuştur.⁹²Bu durum devlet nezdinde düşünüldüğünde hayata geçirilebiliyorsa devletleri yönetenler ve onların fikirleri bağlamında da geçerli sayılabilir olmalıdır. Bu bakımdan ‘halef ve selef’ olma durumu mutlak olmamayı, değişebilir olmayı ve farklılığa açık olmayı ifade etmektedir şeklinde yorumlanabilir. Bu sistemle yönetilen Osmanlı devletinin resmi devlet ideolojisi ‘Sünni-İslam’dır. Buna göre Osmanlı Devleti’nde makro ve mikro ölçüde muhalefet gruplarından söz edilebilmektedir. Şia [ki en büyük gruptur], Hariciler, Vehhabiler ve Azınlıklar makro ölçekteki muhalefet gruplarıyken; padişahın

⁹¹ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004), 22-23.

⁹² Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, (Ötüken Neşriyat, 10.Basım, İstanbul, Nisan 2005), 12.

şehzadeleri çevresindeki gruplaşmalar ve gayrimüslimler ayrı birer muhalefet partileri olarak mikro ölçekte değerlendirilmektedir.⁹³ Bununla beraber muhalefet, islam dininin kutsal kitabı Kur'anı Kerim bağlamında ele alınacak olursa öncelikli olarak kabul edilmesi gereken nokta, Kur'anı Kerim'in islam devletlerinin doğal anayasası olmadığı konusudur. Çünkü Kur'an da bir anayasada bulunması gereken devletin şekli, yapısı ve organları konusunda verilen bilgilerden çok daha fazla ve spesifik bilgi vardır. Bu bağlamda daha önce belirtildiği üzere adil bir yönetim ile ilgili bilgiler vermesine rağmen muhalefet veya mu'arada kelimesi Kur'anı Kerimde hiçbir yer de geçmemektedir. Buna karşın muhalefete yakın anlamda bulunan 'tenazu/çekişme', 'şicar/tartışma' ve 'cidal/fikri mücadele' kelimeleri kullanılmaktadır. İnsanlar arası görüş ayrılığının, doğal bir durumun sonucu olduğu bu kelimelerin Kur'anda kullanımıyla meşruluk kazanmaktadır.

“Allah'a, peygamberine ve mü'minlerden ulu'l-emr'e itaatle ilgili emrin, çekişme, tartışma ve fikri mücadelenin varlığını kabul etmekten çekinmediğini görüyoruz; hepsi muhalefet olayının doğduğu durumlardır. Hatta bize göre, Kur'an'ın, görüş ayrılığı olgusunu ifade için kullanıldığı kelimeler, muhalefet (muarada) kelimesinden daha geniş ve derindir.”⁹⁴

Buna ek olarak Kur'anda geçen, 'şicar', 'tenazu', 'cadilhum' gibi kelimeler anlamını taşıdığı kelimenin aktif olarak eyleme dökülmüş halleridir. Bu durum, bu kelimelerin geçtiği bölümlerde bir nevi aktif muhalefetin söz konusu olduğu anlamına gelmektedir.

“Onlarla en güzel biçimde tartış- sert ol- cihad et. (Cadilhum billeti hiye ahsen-vağluz- cahidhum)” (16.15) emri Mekki bir sure olan Nahl'de geçmektedir. (..) Özellikle muhaliflerle tartışmada kullanılan yöntem dikkat çeken ayet, bu yöntemin mutlaka zaman, zemin, muhatap ve ortam gözetilerek en münasip olanın tercih edilmesi gerektiği yönünde algılanmalıdır.”⁹⁵

İslam'da, Kur'andan sonra en çok itibar edilen peygamberin söz ve fiillerinin tekrarı anlamına gelen 'sünnet' konusunda muhalefet ise iki şekilde incelenmektedir. Birincisi peygamberin bizzat Allah tarafından vahiy yoluyla edindiği bilgilere muhalefet ki bu haramdır, ikincisi ise peygamberin aynı zamanda bir islam devlet

⁹³ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet, (1908-1913)*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004), 25.

⁹⁴ Nevin Abdulhalık Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, (Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar)*, Çeviren: Vecdi Akyüz, (İz Yayıncılık, İstanbul, 1990), 99.

⁹⁵ Mustafa İslamoğlu, *Üç Muhammed, İki Tasavvur Bir Gerçek*, (Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013), 376.

başkanı olmasından ileri gelen konularda yapmış olduğu işlere ve sözlere muhalefet ise daha iyi bir düzenin tesisi için fikir beyan etmek dine uygun olmak şartıyla kabul edilebilmektedir. Şura kapsamında muhalefetin amacı insanlara ve topluma iyiliği emrederek kötülükten alıkoyma konusundadır. İyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak muhalefet etmekle tesis edilebilecek bir olgu olduğundan bu islamda meşru kabul edilen bir durumdur. Çünkü amacın her daim iyiliğin tesisi ve kötülüğün yok edilmesi gibi olan durumlarda, düzen halihazırda sağlıklı işlediğinde herhangi bir eyleme lüzüm bırakmazken aksi haller için duruma muhalefet etmeyi gerekli ve meşru kılabilir. Bu doğrultuda toplumun iyiliği muhalefet ederek tesis edilecekse bu insanlar için hayırlı olandır ve dinen hiçbir sakıncası yoktur. Şura, içtihat ve muhalefeti şu bakımdan etkilemektedir. İslam Devlet'lerinde müslümanlar arası fikir alışverişinin meşru olması ve çıkan sonucun toplumun yararına olması muhalefet dahi olsa insanların ve devletin bekası için hayırlı olacağından makbul kabul edilmektedir. "Muhalefet olgusu veya muhalefet prensibi, fitri-tabii bir olguyu anlatması itibariyle, Kur'an tarafından reddedilmez, ayrıca bilinmezlikten de gelinmez."⁹⁶ Bu bağlamda islam dininde, muhalefet etme konusunda üç ekol söz konusudur. Bunlar sırasıyla 'Devrim Ekolü', 'Sabır Ekolü' ve 'Temekkün Ekolü'dür. İslamın muhalefetle ilgisinin bir sonucu olan devrim konusundaki ekolcülerin bakış açısına eğildiğinde her ne kadar bazı islami düşünürlerce reddedilmiş olsa da islam dininde devrim konusu da tıpkı muhalefet etmek gibi eğer artık tesisi elzem bir durum teşkil ediliyorsa meşru bir olgu olarak kabul edilmektedir. Muhalefetin islamdaki bir başka terimi de 'Sabır ekol'cülerini tarafından ortaya atılmıştır. İslam siyasi düşüncesine göre eğer ortada gerçekten düzeltilmesi gereken bir konu var ise zalim bir yöneticinin iş başında olması gibi bu durum sabır ekolcülerini tarafından Allah'a sığımlıp ondan yardım isteyerek katlanılması gereken bir durum olarak ifade edilmiştir. Bu anlayışa göre yönetilen Osmanlı Devleti'nde, halk her zaman kendini hükümdarının adaletine teslim etmiştir.

"Hükümdarlar için kanuna göre hüküm sürmek ve tebaalarına adil ve iyiliksever şekilde davranmak yükümlülüğü ile fakat tebaanın böyle bir muameleye hakkı olduğu fikri bir Arap atasözünde özetlenmiş olan eski anlayışa açıkça zıt düşen yeni bir fikirdir "Eğer Halife adil ise, bu onun için sevap, senin için de müteşekkirdir

⁹⁶ Nevin Abdulhalik Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, (Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar)*, Çeviren: Vecdi Akyüz, (İz Yayıncılık, İstanbul, 1990), 100.

kalınacak bir şeydir. Eğer adil değilse, bu onun için günah, senin için de sabır edilecek bir şeydir.”⁹⁷

Bu anlamda islamda muhalefetçilerin en yoğun baskıları sabır ekolünü savunanlar tarafından yapıldığını söylenebilir. İslam devletlerinin yüzyıllar boyunca yönetimlerinde esas alındığı ‘Sabır Ekolü’nde durum şu şekilde işlemektedir:

“Gerçekten, ‘sabır’, ilk anda akla geldiği üzere, muhalefeti anlatmayan bir davranış sayılmaz; aynı şekilde, ‘devrim’de muhalefeti anlatmanın daima ideal davranışı olmaz. Şu veya bu davranışın muhalefeti anlatması, bu sıfatı ona veren veya vermeyen diğer pekçok faktöre bağlıdır.”⁹⁸

İslam siyasi düşüncesinde muhalefet bağlamında üçüncü ve son ekol olarak ortaya atılan ‘Temekkün Ekolü’ ise, hem sabır ekolü hem de devrim ekolü düşüncelerinin bir karması niteliğini taşımaktadır. Bu bağlamda sabır ve devrimin orta yolu kabul edilen bu anlayışa göre girilen muhalefette başarı sağlanıncaya kadar sabır ekolü temel alınırken başarının ardından devrim ekolü öne çıkmaktadır.

⁹⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993), 132-133.

⁹⁸ Nevin Abdulhalık Mustafa, *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet*, (Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar), Çeviren: Vecdi Akyüz, (İz Yayıncılık, İstanbul, 1990.), 229.

2. İKİNCİ BÖLÜM: TOPLUMSAL HAFIZADA MUHALEFET

2.1. Toplumsal Hafızanın Şekillendirilmesi

Toplumsal hafıza, toplumun ortak geçmişinde yer alan ve kendini ilgilendiren her konuda sahip olduğu bilgilerin tümünü ifade etmede kullanılır. Her toplum söz konusu mevcut bilgiler dahilinde şekillenen sosyal, siyasi ve ekonomik alanlardaki geçmiş deneyimlerinden çıkarttığı sonuçlar neticesinde geleceklerini tasarlama yoluna gitmektedir. Toplumsal hafızası dolmuş ve/ya doldurulmuş olan toplumlar siyaset alanında aslında çok da farkında olmadan toplumsal hafızanın şekillendirilme sürecinde kendilerine öğretilenlerin dışına çıkmadan hareket etme eğiliminde olmaktadır. Bunun farkında olmayan toplumlar siyasal alanda kendilerini özgür olarak düşünebilirler ancak durumun farkına varmışlar içinse kendilerine tanınan alanın darlığı hemen göze çarpılmaktadır. Siyaset olgusu kapsamında iktidar ne kadar önemli bir kavram ise muhalefet de doğru anlaşıldığında ve kullanıldığında iktidar kadar önemli bir kavramdır. Ancak Türk siyasal hayatında muhalefet kavramı, süreç içerisinde meydana gelen olay ve olgular nedeniyle suistimal edilmeye oldukça açık bir hal almıştır. Bu nedenle Türk toplumsal hafızasında muhalefet kavramı oldukça ayrılmış bir durum teşkil etmektedir. Muhalefete ve muhalefet edene mesafeli, uzak ve hatta tahammülsüz bir yapı arz eden TTH'nın bu durumunun nedenlerinden ilki mevcut toplumsal hafızanın doldurulmasında birincil işlev gören geleneksel sözlü politik kültür öğeleridir. İkincisi ise, bu öğeler neticesinde muhalefete karşı temkinli bir yaklaşımı benimseyen TTH'nı temizleyerek yeniden şekillendirme işine koyulan siyasi seçkinlerin girişmiş oldukları çalışmalar neticesinde kitle ile yabancılaşması sonucu ortaya çıkan 'ötekileştirme' durumudur. Toplum, belleğinde yer alan politik kültür öğelerinden kendine öğretilmiş olan 'her türlü muhalefete karşı temkinli ol'ma hali ile onu eğitimsizliği ve modern dünyanın gerisinde kalmak gibi nedenlerle itham eden seçkinler sınıfının ötekileştirmesi sonucu bir nevi muhalefetten el çektirilmekle karşı karşıya bırakılmıştır.

Bir toplumun toplumsal hafızasının kökenleri o toplumu oluşturan ilk insan kalabalıklarının *akaşık kayıt**larına kadar oldukça eski varoluşsal bilgilerine dayanabileceği gibi modern ulus devletlerle birlikte toplumda yöneten konumunda yer alan seçkinlerin yönetilenler konumundaki kitleleri manüpülasyonu sonucu ortaya çıkan pozitivist duruma da dayanabilmektedir. Bu anlamda bir toplumun toplumsal hafızasının şekillenmesinde birincil etken tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden oluşan şekillenme iken; ikincil süreç ise modern anlamda toplumun üst kesimlerince gerçekleştirilen pozitivist şekillendirilmedir.⁹⁹ İlk olarak her toplumun toplumsal hafızası onun geçmişinden gelen alışkanlıklarının bir parçası niteliğindeki masal, mitos gibi geleneksel politik kültürünün etkisi ile dolarken; ikinci olarak devlet nezdindeki yöneticiler eliyle halihazırda toplumsal hafızada yer alan bilgilerin bir kısmının değiştirilmesi ya da tümünün temizlenip yeniden şekillendirilmesi yoluyla doldurulmaktadır. Birinci durumda sözlü politik kültür öğeleri ‘edilgen’ bir yapıya sahipken; ikinci durumda yer alan devletin önde gelen seçkin kadrolarında yer alan aydınlar ‘etken’ bir durum arz etmektedirler. Toplumsal hafızanın belirlenmesinde geleneksel kültürün sözlü ve yazılı unsurlarından olan ve toplumun hakim politik kültürün oturmasında etkin rol oynayan ninni, masal, mitos, söylence, atasözü ve deyimler toplumsal hafızanın temel kaynaklarıdır. Bu kaynaklar tarihsellik içinde sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş noktasında etkin rol oynamışlardır.

“Efsane ve masal, drama, destan ve romanı ayırt eden, bunların tümünün konuşma ile yapma, tabiyet, konuşma ve susma arasındaki kökensel ilişkiyi varsayması ve konu etmesidir. Olmakta olan bir tarihe hatırlamaya değer anlamını kazandıran, ancak onun şimdileştirilmesidir. Hatırlamaya değer olayların hakkını vermek için gerçek veya uydurulmuş konuşmaları, ya da konuşma ve eylemlerin cem edilmesine şahitlik eden yazıya dönüşmüş sözleri kullanan bütün tarih yazımlarının yaptığı da, tam olarak budur.”¹⁰⁰

İster geleneksel usulle isterse de modern şekliyle olmuş olsun toplumsal hafızaların şekillenmesinde ‘insan payı’ her zaman olagelmıştır. Modern öncesi dönemde Sokrates’in ortaya atmış olduğu ‘soylu yalan’ kavramı bu görüşü destekler

* Yaratılışın başından sonuna kadar insanın varlık hafızasında yer alan ve var oluşun tüm bilgisini içeren arşiv.

⁹⁹ İbrahim Sarıtaş, *Toplumsal Hafıza*, (Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010), 9.

¹⁰⁰ Reinhart Koselleck, *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatiği Üzerine Araştırmalar*, Çeviren: Atilla Dirim, (İletişim Yayınları, 2013), 18.

niteliktedir. Bu doğrultuda Sokrates devleti en iyi şekilde yönetmenin bir yolu olarak, onu bir araya getiren yurttaşların gerçekle pek ilgisi olmayan yalan niteliğinde bir takım uydurma masallara inandırılması gerektiğini iddia etmiştir. Ona göre gerçekte doğru olmayan bilgiler etrafında aktarılan bu soylu yalanlar uydurma masallar aracılığıyla devletin bekası için gerekli argümanlardır. Bunların gerçek yalanla hiçbir ilgisi olmadığı gibi ondan farklı olarak iyi bir amaca hizmet etmektedirler. Sokrates'in 'soylu yalanları'nı '*gerekli bazı yalanlar*'¹⁰¹şekliyle değiştiren Platon ise devletin en iyi şekilde yönetilmesi için yöneten ve yönetilenlere söylenmesi gereken bazı yalanlar olduğunu kabul etmektedir. Buna göre soylu yalanlar, 'soylu akıl' tarafından 'soylu bir amaç' uğruna söylenilen yalanlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu yalanlar yönetenlerin iyi bir yönetici, yönetilenlerin ise iyi birer yurttaş olmaları için aldanmaları gereken yalanlardır. Platon devlete hizmette kullanılan bu yalanları masallaştırılarak anlattıktan sonra onu kendi kaderine bırakalım ve babalarını bu masala inandırmamak bile oğullarını inandırmanın bir yolunu mutlaka bulalım demektedir. Platon'un sözünü ettiği bu masal, Sokrates'in daha önce söylediği soylu yalan masalına oldukça benzerlik göstermektedir. Bu uydurma masal, yönetenlerin altından, yönetilenlerin ise gümüş ve bakırdan mayalandığı ve her birinin toplumda bu mayaya göre görev ve sorumluluklara ayrıldığını anlatan bir masaldır. Buna göre Tanrı'nın seçtiği yönetici vasfına layık kişiler altın mayasına sahipken; yardımcılar adını alanların mayası gümüşten onlardan daha alt sınıfta olan ve mesleği çiftçilik, marangozluk gibi olanların mayası ise bakırdandır. Her yurttaş kendi mayasına uygun bir iş bölümüne ayak uydurmakla yükümlüdür. Ancak çok çalışıp kendi mayasından üstün hizmet gösterenler ve gerekli liyakate erişenler kendi mayasının bir üst sınıfa adım atabilmekte serbesttir. Yurttaşlara tanınan bu esneklik masalın uydurulmasında yine devletin iyiliğinin esas olduğunu gösteren bir kanıt niteliğindedir. Halis Çetin'in 'Madenler Mitos'u dediği bu masalla Platon, toplumsal tabula rasayı soylu aklın önderliğinde ve soylu bir amaç doğrultusunda yeniden şekillendirmek istemektedir. Sokrates'in de Platon'un da söz konusu bu mitos-masal karışımı soylu anlatıyı ortaya atarken tek düşündüğü ise 'devletin iyiliği ve çıkarı'dır.¹⁰²

¹⁰¹ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, Ekim 2009), 110.

¹⁰² Halis Çetin, *Platon ile Başlayan Totaliter Gelenek; Toplumsal Hafızanın "Tabula Rasa"sı: Soylu Amaç, Soylu Akıl ve Soylu Yalanlar*' (Muhafazakar Düşünce Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010), 78.

“Sokrates ‘soylu yalan’ı ‘gerçek yalan’dan ayırmıştır. ‘Gerçek yalan’ doğruyu saklar ve ne pahasına olursa olsun bundan kaçınılmalıdır. Ancak ‘soylu yalan’ ya da ‘sözde yalan’ bazı açılardan hakikate benzer ve iyi bir amaç için söylenir. Soylu da olsa, neden bir yalana ihtiyaç vardır? Yurttaşlara hakikat neden açıkça söylenmemelidir? Sokrates tarafından önerilen ‘soylu yalan’ın iki parçası vardır. Öncelikle yurttaşlara, çocuklarının bir düş gibi olduğu söylenmelidir. Yani aslında, onlar yerin altındaydılar ve eğitimlerini tamamlamaları ile beraber anaları olan toprak, onları dışarı gönderdi. Kendilerini topraktan kardeşler olarak görmeliler ve topraklarını analarını savunur gibi savunmalıydılar. İkinci olarak, yurttaşlara, kardeş olmakla birlikte Tanrı tarafından üç farklı doğayla oluşturuldukları da söylenmelidir. Altından oluşanlar yönetici, gümüşten olanlar asker (veya yardımcı), demir ve bronzdan olanlar da çiftçi ya da işçi olmalıdır. Her bir sınıfın genel olarak kendine benzeyen çocukları olmasına rağmen, bazen gümüş ebeveynin altın bir çocuğu veya altın ebeveynin gümüş bir çocuğu da olabilir. Bu durumlarda çocuk aileden alınmalı ve doğal olarak onlara yakışan bir gruba yerleştirilmelidir. Sokrates bu hikayenin, insanların inanmaya zorlanacakları kadar fantastik bir hikaye olduğunu itiraf etmiştir. Ancak bu hikayenin siyasal yaşam ilişkin bir doğruyu barındırdığını düşünür. Bu saçma hikaye doğru mudur? Neden çocukluk eğitimimizi bir kişiliğin çocuğu olarak doğma süreci şeklinde tasavvur etmeyelim? Bu süreç, yetişkinliğe ulaştığımız zaman itibariyle bizi tam bir insan şekline sokan toplumun reşit olmayan ve yetişkin ayrımı yapması ve yetişkinliğe doğru geçişi gerçek hayata doğmak olarak görmesi bundan dolayı değil midir? Bebeklerin hiçbir insanla ilişkisi olmadan kendi başlarına bırakıldıklarını düşünelim. Bu bebekler fiziksel olarak hayatta kalsalar bile, toplumsal olarak beslenmeden, bunların tam anlamıyla insan olabilecekleri şüphelidir. Siyasal toplulukların kan bağı ile birbirlerine bağlı aileler gibi oldukları sıkça söylenmez mi? ‘Baba toprağı’ ya da ‘anavatan’dan bahsederiz.”¹⁰³

Bu bağlamda Sokrates’in ortaya atmış olduğu ‘soylu yalanı yöneten ve yöneticilere masallaştırma yöntemiyle kim, ne zaman söyleyebilir?’ sorusunu Platon, devlete yetiştirilmesi gereken bekçiler amacıyla ve kendilerinin uygun gördükleri bir zaman şeklinde cevaplandırır. Ona göre sözü edilen bu ‘soylu yalan’ları devlet yöneticileri, yönetilenleri kendi istekleri doğrultusunda hareket etmeleri ve yine devletin ve kendilerinin iyiliği için söyleyebilirler. Ama bunu yaparken gerçek yalandan uzak durmaya imtina etmelidirler aksi takdirde buna özen gösterilmemesi halinde devlet gemisi söylenen yalanlar yüzünden batma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilir.

“Öyleyse, sözlerde gerçekten uzaklaşma, yani yalan üstünde duralım. Acaba yalan bazı hallerde zararsız olur mu? Kim, ne zaman yalan söyler de kötü bir şey yapmış sayılmaz? Düşmanlarımıza yalan söylersek, ya da dost bildiklerimizin çılgınlıkla, bulanıklıkla kötü bir şey yapmalarına engel olmak için yalana, bir ilaç, bir çare diye başvurursak, yararlı olmaz mı bu? Masallarda da ne olduğunu bilmediğimiz bir eski gerçeği, bize en uygun gelen biçime sokmakla, yalanı yararlı kılmış olmuyor muyuz?”¹⁰⁴

¹⁰³ Larry Arnhart, *Platon’dan Rawls’a Siyasal Düşünce Tarihi*, Çeviren: Ahmet Kemal Bayram, (Adres Yayınları), 46-47.

¹⁰⁴ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, Ekim 2009), 72-73.

Toplumla söylenmesi gereken yalan için, devlet önderlerinin ve yurttaşların inandırıcılığını arttırması amacıyla eski bir *Fenike Masalı*'ndan aktarma diye söz eden ve insanın sosyal bir varlık olmasının yanında iş bölümünün gerekliliğine vurgu yapan Platon'un düşüncesinde toplum bir bütündür. Ortak bir soylu amaç için bir araya gelmiş olan toplumun her üyesi bütün bir organizmanın farklı parçaları gibidir. Bu organizmanın tümünü, bir vücudun en önemli parçası sayılan ve en üstte yer alan soylu aklın taşıyıcısı olan 'baş' yani yöneticiler sınıfı yönetir. Toplumda, kendine uyan en uygun işi üstlenen insanlar devletin bütünlüğünü bozacak her şeyden kendilerini alıkoymalı, iyi bir insan olarak aynı zamanda iyi de bir yurttaş olmalı ve devletin bekası için adaletin tesisinde üstlerine düşen görevi hakkıyla yerine getirmelidirler. Bu bakımdan Platon'un siyaset felsefesinde devlet, bireyden önce gelir ve her şey devlet içindir anlayışı hakimdir. Bundan dolayıdır ki toplumu oluşturan insanlar onun işaret ettiği bu bilinçle hareket etmelidirler. Adaletin esas alındığı Platon'un devletini yönetecek olan, üstün ve soylu aklın biricik temsilcisi 'filozof-kral'dır. Bu kişi toplumu oluşturan diğer herkesten üstün, insan doğasının sırlarına vakıf olmuş ve devletin var olma amacına hizmet edebilecek yegane insandır. Bu filozof-kral Platon'un ta kendisidir. Çünkü o hem tanrısallığın bir parçası olan soylu akla sahip hem de adaletin tesisinde en önemli unsur olan iş bölümünde kimin ne işi yapacağını en iyi bilendir. Evrende her şeyin zıddı ile var olduğunun bilgisine vakıf olan Platon için iyi bir yönetici yurttaşları devlet adına en doğru şekilde yönlendirebilendir. Bunu yapmak için gerekirse onlara geçmişlerini unutturur ve beyinlerinde yeni bir gelecek algısı oluşturur. Toplumun yararı için kurulması hedeflenen devletin en iyi şekilde var olabilmesi uydurulan 'soylu yalanlar'a toplumun inandırılmasına bağlıdır. Platon'un düşüncesinde buna şimdiki kuşak tamamen inanmış olmasa bile onların torunlarının devlet tarafından kesinkes inandırılması bir zorunluluktur. Çünkü devletin gücü ve varlığı buna bağlıdır. Platon'u totaliter geleneklerin babası kabul eden. Halis Çetin'e göre insan doğasını bilen üstün aklın taşıyıcısı Platon gibi liderler içinde buldukları toplumları soylu bir amaç uğruna değiştirmeyi [veya dönüştürmeyi] kendilerine bir görev adletmektedirler. Soylu aklın buyruğuna göre düzenlenen soylu yalanlar toplumun inşasında ya da toplumsal hafıza adı verilen '*tabula rasa*'*nın yeniden doldurulmasında kullanılmaktadır. Bu doldurma işlemi sırasında kullanılan ana araçlar

* John Locke'un ortaya attığı olduğu '*boş levha*' kavramına göre insan zihni doğuştan boş bir levha şeklindedir ve ancak yaşam içinde kendiliğinden dolmaktadır.

ise o toplumun hafızasını besleyen temel öğeler olan, ninniler, masallar ve mitoslar gibi geleneksel sözlü kültür öğeleridir.

“Bir totaliter geleneğin ortak yanı belirledikleri soylu amaçlar için toplumsal hafızanın silinmesi, yeni bir toplum ve toplumsal hafıza yaratmak isteğidir. Bu amaç için zihinsel anlamda eğitim, mitoloji ve ideoloji; geleneksel anlamda masal, tarih, din, kültür ve hukuk; toplumsal anlamda yeni ritüeller, müzik, beden eğitimi, dil, kıyafet, yasalar ve sınıflar kullanılmıştır. Bu yüzden Platon’u anlamak demek, soylu amaç, soylu akıl ve soylu yalanlar ile yeni bir düzen inşa eden tüm totaliter geleneğin ve sistemlerin şifrelerini çözmek demektir. Çünkü hepsinin de amacı ortaktır; yeni bir siyasal sistem için “tabula rasa” yapmak ve toplumsal hafızada eskiye dair ne varsa ya yok etmek ya da her türlü yöntemi ve aracı kullanarak onu değiştirmek.”¹⁰⁵

2.1.1. Ninniler ve Masallar

Ninniler, toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde yer alan ve bireylerin daha bebekliklerinden itibaren kulağına çalınan ilk sözlü politik kültür öğeleridir. Ninniler, bebeğin büyüüp yetişkinliğe varıncaya kadar tadacağı her türlü duyguyu ve tecrübe edeceği hayatın her gerçeği hakkında bilgi vermektedir. Geleneksel toplumsal hafızanın birer üyesi olan bireylere bebeklik dönemlerinde uyumaları amacıyla dışardan bir ses vasıtasıyla söylenen ninniler o an için bebeğin bilinçüstüne hitap etmese de ilerleyen zamanlarda ortaya çıkacak olan toplumsal bilinçaltının saklı kalmış öğeleri arasındaki yerini almaktadır. Ninnilerin söyleyene göre hitabı değişiklik arz etsede içeriği aynı ihtivada yol almaktadır. Buna göre, bebeğe hoş gösterilmek istenen kişiler ve olaylar ona sevimli bir şekilde aktarılırken; bebeğin uzak durması istenilen durum ve kişiler için bunun tersi söz konusu olabilmektedir.

“Çok yaygın olmasa da kimi ninniler, hayatın gerçeklerinden bazılarını (sevmeyi, kötülemeyi, özlemeyi, sitemi, hayal ve umudu, korkutup sindirmeyi) konu edinir. İyimser duygu ve bekleyişlere sıkça rastlanır da, olumsuzluklar, yergiler fazla bir yer tutmaz ninnilerde. Ancak akrabalara yönelik göndermeler çoktur. Anne bunu kendi duygularıyla ve çeşitli dengeleri gözetererek yapar. Ninni onu söyleyene göre değişiklik de gösterir: anneanne ise söyleyen, anneyi, teyzeyi, dayıyı över; babayı, amcaı, halayı kötüler... Babaanne ise babayı, halayı, amcaı överken anneyi, teyzeyi, dayıyıbir yolunu bularak kötülemeyi ihmal etmez. Bunlar her zaman incelikli benzetmeler ve şaka yollu yapılır.”¹⁰⁶

¹⁰⁵ Halis Çetin, *Platon ile Başlayan Totaliter Gelenek; Toplumsal Hafızanın “Tabula Rasa”sı: Soylu Amaç, Soylu Akıl ve Soylu Yalanlar* (Muhafazakar Düşünce Dergisi, Yıl 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010), 64.

¹⁰⁶ M. Sabri Koz, *Türk Halk Ninnileri*, (Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Mart 2005), 8.

Gerçekte, ninnilerin ortaya çıkmasındaki amaç ile onun toplumsal hafızayı şekillendirirken üstlendiği rol benzerlik göstermektedir. Bu doğrultuda bebeğin ağlamayı bırakıp uykuya dalmasını sağlamak amacıyla söylenen ninniler işlevini gerektiği gibi yerine getirerek gerçekten bebeğin ağlamayı kesip uykuya dalmasını kolaylaştırırken bu şekilde büyüyen bebek, toplumsal hayata yetişkin bir birey olduğunda farkında olmadan daha bebekken dinlediği ninnilerin etkisinde kalarak toplumsal hafızayı oluşturan geleneksel politik kültür öğelerinden kulağına çalınanlar doğrultusunda katılmaktadır. ‘Farkında olmadan’ denilmesindeki neden bireyin bebekken kulağına çalınan ninnilerin üstünden yıllar geçse de çoktan toplumsal hafızadaki yerini almasıdır. Bu durum, bireyden çıkıp toplumun tümü için düşünüldüğünde ninniler aracılığıyla şekillendirilen toplumsal bir hafızanın meydana gelmesi olayına şahit olunmaktadır. Nitekim Platon’da Devlet adlı eserinde, devlete layığıyla sadık bireylerin yetiştirilmesi noktasında toplumu oluşturan yurttaşlara bebekliklerinden itibaren ninni ve masal anlatan kadınların denetlenerek kontrol altında tutulmaları hatta gerekirse anaların ve dadıların bu uğurda kandırılarak devlete hizmet etmelerinin sağlanması gerektiğini belirtmektedir.¹⁰⁷

2.1.1.1. Masallar

Toplumsal hafızanın şekillenmesi noktasında geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden bir diğeri olan masallar, toplumu oluşturan bireyleri çocukluklarından itibaren kendilerine anlatılan masallar çerçevesinde düşünmeye ve yaşamına da düşündüğü şekilde yön vermeye iten unsurlardandır. Kahramanlarının başından türlü olay geçen masallarda dinleyiciye ‘her şeye rağmen bir umut var’ temasıyla onun ummadık yerlerden bir kapı açılacağına dair inancını diri tutmasını sağlanmaktadır. Bu bağlamda masallardaki amaç artık bebeklikten çıkmış olan bireyin o an ki çocuk kafasıyla hayatı yorumlamasına bir etkide bulunmaktır. Diğer taraftan masallarda kötü fikirli olanların sonlarının daima fikri ile müsemma bir şekilde kötülükle sonuçlanacağı da masalların özellikleri arasındadır. Bu özelliklerin her biri önce masalı dinleyen kulakta yer etmekte ardından ise kollektif hafızadaki yerini almaktadır.

¹⁰⁷ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, Ekim 2009), 66.

“İnsanoğlu, bir fikri veya duyguya dönüştürülmüş düşünceyi, imalarla anlatmayı yeğlemiştir. Bu kinai veya mecazi dilin en yaygın formuna masal diyoruz. Toplumun bilinç dışının haritası olarak, kolektif bir iletişim ortamı aynı zamanda kültürün kitleleştirilmemiş olduğu dönemlerde de modern zamanlarda da masal ırmağı çağıldamayı sürdürdü.”¹⁰⁸

Masallarda aktarılan hiçbir bilgi kesin olarak bilinmemekle beraber büyü bir anlatımla bu bilinemezlik hali dinleyiciyi hiçbir zaman rahatsız etmemektedir. İyiler ve kötüler masallarda çeşitli şekillerde ele alınmaktadır. Buna göre masalın sonunda iyiler hep kazanırken kötüler yaptıklarıyla cezalandırılırlar.

“Genellikle kolektif şuur taşıyan masalların içinde eski kültürlerin, dinlerin, törenlerin başlangıcını bulmak mümkündür. Masallarda çoğunlukla iyilik-kötülük, adalet-zülüm, doğruluk-haksızlık, alçakgönüllülük-kibir gibi zıt durumların temsilcisi olan kişilerin mücadelesinden ya da insanların, ulaşılması güç hedef ve gayelere varma isteğinden doğan hayaller işlenir. Bunlar belli bir topluma mal olabilecek özellikler olmayıp, herhangi bir toplumca kolaylıkla benimsenebilecek kalıp haline gelmiş temalerdir denebilir.”¹⁰⁹

Şüphe götürmeyen bir gerçek olarak toplumun kaderinin belirlenmesi noktasında halk öykülerinin payı oldukça fazladır. Çünkü toplumu oluşturan bireyler çocukluklarından itibaren çabası bir şekilde toplumsal hafızayı şekillendiren ninniler ve masallar dinleyerek büyümektedirler. Süreç bireyin yetişkinliğe erişmesiyle bitmemekle beraber masalların işlevi verilmek istenen mesajların yerine ulaştırılmasıyla hayata geçirilmiş olmaktadır. “Tarihsel açıdan bakıldığında, toplumların kurmaca bir gerçekliğin anlatısını oluşturma ve sürdürme gereksiniminden doğan ve gelişen ilk edebî türlerden biri olarak masallarla karşılaşılır.”¹¹⁰ Devletin, toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde masalların işlevine vurgu yapan Platon’un bu konuda masal anlatıcılara çok dikkat edilmesi gerektiğinin altını çizdiğini bilgisi daha önce ninnilerde de verilmişti. Bir devlette bekçi görevi görecektir yurttaşların bendenden önce ruhunun nasıl eğitilmesi gerektiğine değinen Platon, burada yurttaşların daha çocukluktan itibaren güzel söz sanatlarından biri olan masallarla nasıl büyütülmesi hakkında bilgi vermektedir. Devletin, iyi masalların anlatılmasına müsaade edeceğini ancak kötü masalların yasaklanacağını söyleyen Platon’a göre böylece

¹⁰⁸ Sadık Yalnızoğanlar, *Antik Şark Klasikleri*, (Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007), 5.

¹⁰⁹ Aliye Yılmaz, *Çocuk Eğitiminde Masalın Yeri*, (*Binbir Gece Masalları Örneği*), (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, ss.299-306, Mayıs 2012), 300.

¹¹⁰ Atiye Nazlı, *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masalları Üzerine Bir Araştırma*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011), 6-7.

çocukların bedenlerinden önce ruhlarının bozulmadan eğitilebilecektir. Bu konuda çocuklara masal anlatan anneler veya dadıların anlattıkları masallar devlet tarafından kontrol altında tutularak devlete hizmet edecek yuttaşların yetişmesinde fayda sağlayacak olanlarına izin verilirken buna engel teşkil edecek olanları ise yasaklanacaklar arasındadır.

“(…) O zaman ilk işimiz, masalcıları kollamak olacak. Masalları güzelse, bırakacağız söylesinler. Kötüyse yasak edeceğiz. Anaları, dadıları kandırıp, çocuklara yasak ettiğimiz masalları anlattırmayacağız. Çocukların bedenlerinden önce, güzel masallarla ruhlarını yoğurmalarını isteyeceğiz. Bugün anlatılan masallara gelince çoğunu atmalı.” (..) “İnsanların birbirlerinden durup duruk nefret etmelerinin ayıp olduğuna, şehrimiz bekçilerinin inanmaları gerekiyorsa, Tanrıların Tanrılarla savaştıklarını, birbirlerine tuzak kurup boğuştuklarını söylememeli; gerçekten olmuş şeyler de değil bunlar. Daha kötüsü, devletin savaş masallarının, Tanrılarla kahramanların yakınlarına, dostlarına karşı sayısız ve çeşit çeşit düşmanlıklarının anlatılması. Biz, bekçilerimizi bir şehirlinin bir şehiriye kin beslemediğine, nefretin, kinin günah olduğuna inandırmak istiyorsak, çocuklara daha küçükken , bambaşka şeyler anlatmalıyız. Şairler de verilen öğütlere uygun masallar düzmeye zorlanmalı. Hera'nın oğlu tarafından zincire vurulduğunu, Hephaistos'un anasını dayaktan korumak isterken babasının eliyle gökten fırlatılmasını, Homeros'un Tanrılar savaşı diye anlattıklarını şehrimizde söyletmemeli. İster açık, ister gizli kapaklı olsun, bütün bu masallar uzak kalsın şehrimizden. Çünkü çocuk açığı, gizli kapaklıyı ayırt edemez. Bu yaşta duyduklarımız da akıldan çıkmaz, olduğu gibi kalır. İşte bunun için de, çocukların ilk duydukları sözlerin, iyilik yolunu gösterecek güzel masallar olmasına çok önem vermeliyiz.”¹¹¹

Platon'un dediği gibi masallar, öylesine güçlü metinlerdir ki anlatılanların bir kısmının veya hiçbirinin gerçek hayatla bağlantısı olmamasına rağmen dinleyicinin zihninde derin izler bırakmaktadır. Öyle ki bu izler onun gelecek hakkında karar vermesi noktasında etkin rol oynayabilmektedir. Gerçekte, masalın ortaya çıkma sebebi ise bundan ibarettir. İnsanın salt aklıyla varamayacağı yerlere masal onu büyülü bir anlatımla götürüp zihin dünyasında bir gezintiye çıkarttıktan sonra tekrar gerçek hayata döndürerek bir de bundan sonra hayat hakkında karar verecek noktaya getirmektedir. Bu noktadan sonra dinlediği masalın etkisinde kalan için bireysel veya toplumsal verilecek herhangi bir karar artık o etkinin onda bıraktığı tesirle birebir orantılı bir hal almaktadır.

¹¹¹ Platon, *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, (Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, Ekim 2009), 66-68.

2.1.2. Mitos ve Söylenceler

Söylence geleneğinin, siyasal sistemleri etkileyici unsurlar arasına girmesi 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında kendini göstermeye başlamıştır. Ernst Cassier'in "söylencebilimsel düşünce gücü"¹¹² dediği bu yapısal değişiklik günümüz modern siyasal düşüncesinin oluşmasında da etkili olmuştur. Özellikle toplumsal aklın süzgecinden geçmeyi başarabilmiş söylenceler, modern siyasal hayatı manipüle etmeye yarayan aygıtlar olarak işlev görmektedir. İlk insanın varoluşundan bu yana *insanın en eski budalalığını* anlatan söylenceler kadim uygarlıkların tümünde özel bir yere sahip olmuşlardır. Bu bağlamda Antik Yunan ve Mısır, Çin, Hint, Babil gibi topraklar söylencebilimin doğup hakimiyet kurduğu geniş alanlardan yalnızca birkaçıdır. Söylencebilimi ilk inceleyen ve onun diğer bilim dallarından ayrı tutulmaması gerektiğini savunan S. James Frazer'e göre insan anlığı ister yabanıl bir anlık olsun, isterse de 'Primitive Culture'ü kaleme alan Sir Edward Burnett Tylor'un dediği gibi dinden etkilenen felsefeci bir anlık olsun, tüm insanlık tarihinin aydınlığa kavuşturulması açısından oldukça mühim bir alandır. Frazer'in söylencebilimsel argümanında eski bir topluluktaki bir büyücü ile modern toplumun laboratuvarında deney yapan bir bilim insanının yaptığı iş eşdeğerdedir. Bu konuda bilgi veren Halis Çetin'e göre ise mitolojiler, siyasal iktidarın meşruluk kazanmak için topluma sunduğu, geçmişi din olgusu kadar eskiye dayanan ve ideolojik anlamları olan siyasi yoruma açık metinlerdir. Buna göre siyasal iktidarlar mitolojiyi kullanım alanlarına göre, ritüel, orijin, kült, prestij ve eskatalogya mitosları olarak beş grup şeklinde ele almakta ve her mitolojik grup kendi içinde toplumsal bir işlev görmektedir.

"Ritüel mitosları aracılığıyla, toplumda bir güç ve bir erk yaratılarak ortak bir geçmiş ve gelecek duygusu topluma yayılır. Orijin mitosları aracılığıyla, topluma bir 'ilk sebep ve ilk ilke' misyonu sağlanır. Kült mitosları aracılığıyla, toplumsal kurtuluş, yeniden doğuş, hakim bir güç olunması gerektiğine yönelik inanç gerçekleştirilir. Prestij mitosları aracılığıyla, toplumun saygı duyacağı kahramanlık destanları üretilerek ortak bir duygu ve misyon yaratılır. Eskatalogya mitosları aracılığıyla ile, toplumun gerek kötü günler, gerek düşman istilaları ile bir sonun geleceğine inandırılır."¹¹³

¹¹² Ernst Cassier, *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat, (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984), 31.

¹¹³ Halis Çetin, *Siyasal İktidarın Meşruiyet Kaynakları*, Siyaset Bilimi, (Orion Yayınları, Ankara, 2012), 47-48.

Mitoslar[söylenceler] bir anlamda toplumsal düzenin inşasını sağlamada kullanılan ‘sosyal teoriler’dir. Bu anlamda mitoloji toplumda kültürel bir işlev görebilen bireylere, kendilerinin ne için yaşadıklarını ve ne için ölecekleri bilgisini aşılacaktır. Ortadoğu mitolojisi üzerine bir kitap yazan Samuel Henry Hooke mitolojileri, üst aklın yordamıyla toplumun zihninde gerçekleştirilen bir kutsanmış alanı ile var olan durumun içselleştirilmesi noktasında kader inancına benzer bir inanç istemiyle ortak bir zeminde birleşilerek toplumsal bütünlüğün yaratılması olarak aktarmaktadır. Hooke’a benzer şekilde mitolojiyi toplumla bağdaştıran Alman Halk Bilimci Hans Naumann’ın geliştirmiş olduğu ‘Dibe Çökmüş Kültür Teorisi’ne göre ise kültür öğeleri, toplumun üst sınıfında yer alan seçkin elitler tarafından belirlenerek, toplumun alt sınıfları olan hakla empoze edilmektedir. Seçkin kültürün aşağı tabakalarca benimsenmesi sonucu ‘Seçkin Kültürün Dibe Batması’ tanımlamasının yapılmasına neden olmaktadır.¹¹⁴ Buna karşın söylenebilimsel yolda Frazer’in çizdiği çizgiden giden Levy Bruh da tıpkı Frazer gibi insan düşüncesinin aradan geçen yüz yıllık mesafeye rağmen aynılığına vurgu yapmaktadır. Ona göre ilkel düşünce yöntemi kendi içindeki nüanslarla çelişkili gibi gözükse de tamamen mantıktan yoksun değildir. Bu bağlamda söylenceler için şu genelleme yapılabilir; tarih öncesi dönemlerdeki mitoslar ne anlatmak istiyorsa, günümüz söylenceleri de onu anlatmak istiyordur. Buna göre çağların kapanıp açılması, insan zihninin anlam verme çabası üzerinde herhangi bir değişiklik yaratmamıştır. Doğayı öğrenip, uygulamalarla dersler çıkaran ilkel insan, öğrendiklerini kendinden sonrakilere öyküleyici anlatımlarla aktarmak amacıyla dili faal bir biçimde kullanmaktadır. Mitolojik dili doğru anlamak ve bu konudaki söylenceleri iyi analiz etmek için ‘Karşılaştırmalı Söylenebilim’ kitabını yazarı Max Müller, söylenceleri birbirinden ayırmış olaylar kümesi olarak algılanmasının kişiyi yanlış savlar geliştirmeye götürmekten başka bir işe yaramayacağını söylemektedir. Yine Müller, bunun önüne geçmek ve söylencelerin topluma vermek istedikleri mesajın en doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak için dilbilimsel açılardan incelenmeleri gerekliliğini ortaya koymuştur.¹¹⁵ Bu açıdan bakıldığında, insanlık tarihinden bu yana tüm söylenebilim varyasyonlarının, karşılaştırmalı dilbilimi incelemelerine tabi tutulmaları yerinde bir karar gibi gözükmektedir. Dilin mantık kuralları içinde kalan ve aynı kökenden gelen sözcükler, söylenebilimsel arenada

¹¹⁴ Süheyla Sarıtaş, *Halk Bilimine Giriş I*, (www.acikders.org), 16-21.

¹¹⁵ Ernst Cassier, *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat, (Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984), 32-35.

usdışı bir yapıya bürünmektedirler. Bu da söylencelerin olağanüstü bir anlatımla aktarılmasına neden olmaktadır. Buradan hareketle dil tümüyle kendi içinde tutarlı, sabit ve akla yatkınken; söylencebilim değişken ve akıl üstü bir kavramı işaret etmektedir denilebilir. En ilkel olandan en modern düşünceye varıncaya kadar insanın içinde bulunduğu durumu dile getirme sanatı olarak söylencebilim, toplumsal tezahürlerle önem ve ehemmiyetini tasdiklerken; insanın yine bireysel olarak bir topluluğa aidiyet duymasına yardım ederek ortak bir kimliğin oluşmasında kulaktan kulağa dolaşma yordamıyla etkin bir rol üstlenmektedir. Bu bağlamda mitoloji eski topluluklardan, modern zamanların toplumlarına geçişte söylem ile kimliğin belirlenmesinde oldukça aktif bir role sahiptir. Gerçeği yansıtan mitoloji kuramlarının temellerinin Yunan mitoslarına dayandığını vurgulayan Zeliha Etöz'e göre insanın yaratılışıyla gelişmeye başlayan dil ve dille paralellik gösteren söylem, özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda modern devletler tarafından kullanılmaktadır. Bu yönüyle mitos veya söylence bir çeşit iktidarın manipüle etme aracı görevindedir. Foucault'tan aktaran Etöz, bu konuda şöyle demektedir: "Söylem mırıltıyı dağıtmakta ama o olmadan konuşamamaktadır."¹¹⁶ Mitosun bir sınıflandırmasını yapan Zeliha Etöz, masallar ve destanlarla karıştırılan mitosların aslında birbirinden farklı birçok yönü bulunduğunun açıklamasını da yapmaktadır. Bu konuda öncelikle masallarla mitoslar arasındaki farklılıkları sıralayan yazar daha sonra masala nazaran mitosla daha yakın olarak bilinen destanların farklılıklarından söz etmektedir. Bu bağlamda masallarda belli bir zaman aralığının bulunması, kahramanlarının genelde insanlar olması gibi özellikler onu mitostan ayırmaktadır. Çünkü mitosların kesin bir zamanı olmamakla birlikte kahramanlarını ise genellikle tanrılar gibi doğüstü güçler oluşturmaktadır. Destanların mitosla daha fazla karıştırılmasının nedeni ise tarihsel olaylar olarak aktarılmalarıdır ve kahramanlarının sıradan insanlar olmamakla birlikte yine insanlardır ancak bunlar tanrısal güçlere sahip kahraman nitelikli ve belli bir amaç etrafında çaba sarf eden ve belli bazı ritüelleri takip eden kişilerdir.

2.1.3. Atasözleri ve Deyimler

¹¹⁶ Zeliha Etöz, *Mitos ve İktidar*, (Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt 66, No. 3, s. 157-176, 2011), 164.

Halk arasında kullanılmış gelmiş olan atasözleri, geçmişte meydana gelen bir olaydan ders alınarak bu dersten sonuç çıkarma özelliğine sahip kalıplaşmış sözlerdir. Batı Türk’lerinde ‘atalar sözü’ adı verilen nasihat verici bu söz dizimi Türkiye Türkçe’sinde atasözleri şeklinde kullanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmud, bu bağlamda atasözlerini atalardan bugüne varan öğüt verici sözler olarak tanımlamaktadır.¹¹⁷ Toplumun gelenek, görenek ve adetleri, yaşam şekli, hayata bakış açısı gibi konularda ipuçları veren atasözleri veya ‘atalar sözü’ mevcut toplumsal hafızanın şekillenmesinde ninniler, masallar, mitos ve söylencelerden sonra önemli bir yere sahiptir. Aslında hepsinin birleşimi olan toplumsal hafızanın içinde barındırdığı köklü bilgilerden olan atasözleri, kendinden önceki geleneksel sözlü politik kültür öğelerinin akılda kalan en kısa özeti niteliğindedir ve her atasözü daha önce bir ninni, masal veya efsaneden çıkartılan bir dersin sonucudur.

“Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekalarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır.”¹¹⁸

Akılda kalma ve söyleniş bakımından ninni ve masala oranla daha kolay olan atasözleri bu nedenle günlük hayatta kendine diğer sözlü politik kültür öğlerine nazaran daha çok yer ayırabilmektedir. Bu doğrultuda toplumun herhangi bir konudaki genel kaanatini anlamının en basit yolu günlük hayatta en çok kullandığı atasözlerine bakmaktan geçmektedir. Türk toplum yapısı ve toplumsal hafızası genel anlamda anadolu insanının sade ve basit yaşam tarzına uygun içerikli kalıplaşmış sözlerden oluşmaktadır. Bu bakımdan dili ağır ve süslü kullanımı olan söz öbekleri ve cümle yapısı atasözlerinde sık rastlanan bir durum arz etmemektedir.

2.1.3.1. Deyimler

¹¹⁷ şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), 623.

¹¹⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (İnkılap Yayınları, 1993), 11.

TTH'nın şekillenmesi noktasında politik kültürün son ayağında yer alan deyimler ise, toplumsal hafızada yer alan ve toplumun günlük hayatta atasözleri yerine kullandığı az sözle çok şey anlatan ifadelerdir. Türk toplumu söz konusu deyimlerin tümünü tarihsel bir süreç içinde kendi yaşam tarzı ve kültürü ölçeğinde meydana getirmiştir. Bu anlamda söylenilmek istenilen sözün anlamına güç kazandırmak amacıyla halkın ortaklaşa emeğinin sonucu olan deyimler aynı zamanda anlatıma zenginlik katmak için de kullanılan sözlerdir. TTY'nı şekillendiren deyim geleneğinin Göktürk Yazıtları'na kadar uzandığını belirten Talat Tekin'e göre bugün günlük hayatta kullanılan çoğu deyim aslı Göktürk Yazıtlar'ında yer alan ve 'mesel' adı verilen deyimler ile birebir aynıdır. Buna göre bugün '*adı sanı yok olmak*' deyimini kadim Göktürk Yazıtlarında "*Atı küsi yok bolmak*"¹¹⁹ şeklinde geçmektedir. Bireylerin günlük hayatın akışında farkında olmadıkları durum, toplumun bir ferdi olarak sahip oldukları kendi kişisel yargılarının, toplumun diğer üyeleriyle etkileşim içinde olmaktan kaynaklanan toplumsal hafızada yer alan bilgilerle pekiştirilmesi ile sürekli bir devingenliğin söz konusu olması durumudur. Birey, tıpkı atasözlerinde olduğu gibi sosyalleşmenin bir gereği olan iletişim becerilerini kullanırken sahip olduğu değerler çerçevesinde kendini ötekine karşı ifade etmek amacıyla artık zamanla toplumun ortak hafızasında yer alan deyimleşmiş cümlelerini tercih etme eğilimine girmektedir. Bu da deyimlerin gerçekte kendi fikriyle örtüşsün veya örtüşmesin yalnızca toplumsal hafızada yer ettiği şekliyle sosyal ve siyasal hayatın içindeki bireyi ifade etmek amacına hizmet ettiğinin bir göstergesidir.

2.2. Geleneksel Politik Kültür Öğelerinde Muhalefet Örnekleri

Toplumsal hafızayı ve onun şekillenme biçimlerini gördükten sonra bu bölümde toplumsal hafızayı şekillendiren söz konusu geleneksel politik kültür öğelerinden sırasıyla ninniler, masallar, mitos ve söylenceler son olarak atasözleri ve deyimlerden çeşitli örnekler vereceğiz. Bu sıralamada ninnilerden başlayıp deyimlerle bitirmemizin nedeni toplumu oluşturan bireylerin yaşam yolunda bebeklikten yetişkinliğe varıncaya kadar bu geleneksel kültür öğeleriyle tanışma ve söz konusu öğeleri öğrenerek bireysel ve toplumsal hafızalarına dahil etme süreçlerini esas

¹¹⁹ Talat Tekin, *Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine*, (Türk Dil Kurumu, 1957), 373.

almaktır. Bu süreçte karşılaşılan her ögenin, muhalefet konusunda önce bireyin sonra toplumun hafızasında verdiği alt mesajlara ve bu mesajlarla toplumsal hafızayı nasıl etkilediği üzerine bir resim çizeceğiz. Bu noktada bireysel anlamda tanışılan ilk sözlü politik kültür ögesi ninniler olduğuna göre ilkörneğimizi anonim Türk halk ninnilerinden sunacağız. Ardından masalarda yine TTH'nı şekillendiren masal örneklerini ele alacağız. Buna göre TTH'nda masallar konusunda temel olarak iki kaynak bilinirliği ile diğerlerinden ayrılmaktadır bunlar, neredeyse toplumun tümü tarafından bilinegelmiş geleneksel Anadolu Masallarını konu alan Pertev Naili Boratav'ın kaleme almış olduğu Az Gittik Uz gittik Masalları ile anadolu kökenli olmayan buna rağmen yine de Türk toplumunca benimsenmiş ve toplumun oldukça geniş bir kesimi tarafından bilinen ve anonim bir eser olan Binbir Gece Masalları'dır. Bununla beraber Keloğlan masalları ise Türk masallarının en bilinen örneklerindedir ancak keloğlan başlı başına bir masal türü değil yalnızca geleneksel anadolu masallarından biri olan ismini masal kahramanından alan bir masaldır. Mitos ve söylenceler başlığında ise daha kadim bir gelenekten geldiği için ninni ve masaldan farklı olarak Türk mitolojisinde yer etmiş efsanelerde en çok kullanılan öğeler ve bu öğelerin anlamları üzerinde duracağız. Toplumsal hafızayı şekillendiren öğelerin örneklendirilmesi noktasında son olarak atasözleri ve deyimlerde daha önce gördüğümüz ninni, masal, mitos ve söylencelerde sahip olunan genel kanı etrafında çıkarılan sonuçların birey ve toplum için kısa ve öz dışı vurumlarını göreceğiz.

2.2.1. Ninniler ve Masalarda Muhalefet

Çalışmada, geleneksel Türk ninnileri ve anadolu masallarından seçilen örneklerle, TTH'nda yer alan muhalefet olgusu daha yakından incelenirken aynı zamanda toplumsal yapının bu konuda sahip olduğu genel kanı hakkında bilgi verilmek istenmektedir. Toplumsal hafızanın şekillendirilmesine katkıda bulunun ninnilerle başlanılan örneklendirme işlemi masalarla devam etmektedir. Bu anlamda TTH'nı şekillendiren geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden olan ninnilerde halkın temel kaygısı eğitim ve iyi insan olmak üzerine kuruludur. Bebekliğinden itibaren dış bir sestem kulağına çalınan ninniler aracılığıyla toplumsal belleğin verilerini bilişsel hafızasında depolama işlemine başlayan her birey bu noktada hayatta yapması ve

yapmaması gerekenler konusundaki ilk dersini ninniler aracılığıyla dinlemektedir. Bu anlamda toplumda ninni dinleyerek büyütülen çocuk hayat okulundaki ilk eğitimine başlamış demektir. Bu eğitim bazen sevecen bir üslupla dile gelen ninnilerle olduğu gibi bazense korku öğelerini içeren ninnilerle de olabilmektedir. TTH'nı şekillendiren ninnilerde, okumanın önemi haricinde, iyi bir insan olup içinde bulunduğu topluma ve devlete de hayırlı bir birey olmanın altı iyice çizilmektedir. Bunun yanında toplumsal hafızanın yine siyasal boyutuyla ilgili olarak kötü söz söyleyip 'hatır gönül yıkmamak' güzel söz söyleyerek 'gönül almak' ve 'düşmanları sevindirmemek', 'kötü gün dostu olmak' Türk ninnilerin en bilinen ortak özelliklerindedir.¹²⁰ Buradaki dost ve düşman kavramları birebir bir kişi olmamakla birlikte toplumda yabancı bir unsur olan 'öteki' ile tanıdık, bilindik anlamındaki 'biz' kavramlarına işaret etmektedir.

“Çocuğun gelecekte olan ya da olması istenilen özellikleri, yaşlıları arasında seçkin bir yer edinmesi, büyüüp evlenmesi, okuması ve annenin özlem ve beğenisine göre mevki sahibi bir insan olması, anne ya da babası olmayan çocukların durumları, çocuk uyusun diye eren ve evlialardan yardım istenmesi, çocuğa yönelik korkutma sözlerine yer verilmesi, ninnilerimizin en belirgin özellikleri arasındadır.”¹²¹

Buna göre bebeği uyuturken eğlendiren aynı zamanda ise ona uzun vadede pasif bir şekilde de olsa eğitime işlemine tabi tutan ninnilerde en çok işlenen temalar vatana ve millete hayırlı evlat olmak, okuyup büyük adam olmak, kötü söz söylemek yerine hayır konuşmak, tatlı dilli ve temiz kalpli olmak, doğru sözlü olmak, iyi huylu olup herkesle iyi geçinmek, vatana askerlik borcunu yerine getirip şehit veya gazi olmak, düşmanı güldürüp kendine oh dedirttirmemek, rabbini bilmek, doğru yoldan ayrılmamak, gururlanmamak, her işte bir hayır görebilmek, kibirli ve kendini beğenmiş olmamak, yiğit ve mert olmak, bilgili olup cahil olmamak, okuyup adam olup kimseye muhtaç olmamak ve tüm bunların sonunda toplumda söz söyleyebilecek bir konuma yükselmek şeklinde devam etmektedir. Buna göre toplumsal hafızanın ilk ögesi olan Türk ninnilerinden toplumun muhalefete olgusuna bakış açısını yansıtan örnekler şu şekildedir:

¹²⁰ Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Akçağ Yayınları, Ankara, 2004), 271.

¹²¹ M. Sabri Koz, *Türk Halk Ninnileri*, (Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Mart 2005), 8.

“Uyusun da büyüsün ninni
Tıpış tıpış yürüsün ninni
Okusun da adam olsun ninni
Ninni yavrum ninni”¹²²

“Ninni çaldım beşiğine
Devlet konsun eşiğine
Düşman ölsün keşiğine
Ninni yavrum ninni”¹²³

“Parmakları kalem gibi
Gözleri var ki sürmeli
Uyuyup da büyüsün ninni
Okur yazar olsun ninni”¹²⁴

“Kara toprak yeşil toprak
Yavruma kurdum salıncak
Hayırlı evlat olacak
İnşallah yavrum hu ninni”¹²⁵

“Su koydum taşı ocağa
Kaynanam vardı kocaya
Her işte bir hayır vardır
Uyu yavrum ninni ninni”¹²⁶

“Ninniler dedim de uyuttum seni
Bir heves ile yürüttüm seni
Paşa olsun diye büyüttüm seni

¹²² Burcu Güler, *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, (Temel Kitaplar, Nehir Yayınları, İstanbul, Ekim 2005), 9.

¹²³ a.g.e., 12.

¹²⁴ a.g.e., 12.

¹²⁵ a.g.e., 13.

¹²⁶ a.g.e., 13.

Uyuyasın kuzum ninni
Büyüyesin kuzum ninni
Yaşayasın yavrum ninni”¹²⁷

“Evlerinin önü kuyu
Kuyudan oğlum çeker suyu
Pek güzeldir oğlumun huyu
Askerdir oğlumun soyu, ninni”¹²⁸

“Büyüse oğlum versem hocaya
Okuya okuya çıksa heceye
Ne iyilik etsem ben o hocaya
Ninni benim yavrum, ninni!”¹²⁹

“Baş olmaz ise taş olsun
Kızım memura eş olsun
Ninni yavrum ninni”¹³⁰

“Ya şehit ol ya gazi
Vatan asker istiyor
Kan muzaffer istiyor
Ninni yavrum ninni!
Karanfil alacaksın
Saksıya dolacaksın
Uyu da büyü yavrum
Sen adam olacaksın”¹³¹

¹²⁷ Kevser Türkay Kurt, *Eğlendiren Öğreten Ninniler*, (Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2012), 9.

¹²⁸ a.g.e., 16.

¹²⁹ a.g.e., 17.

¹³⁰ a.g.e., 21.

¹³¹ a.g.e., 22.

“Kara kaşlı zeytin gözlü,
Beyaz yüzlü, doğru sözlü
İpek saçlı tunç bilekli
Temiz yürekli olası kuzum ninni”¹³²

“Evimizin önü kuyu
Kuyumuzun tatlı suyu
Güzeldir yavrumun huyu
Uyusun yavrum ninni”¹³³

“Hu, hu, hu çek
Çeşmelerden su çek
Okur yazar inşaallah
Alim olur inşaallah”¹³⁴

“Ninni desem beni yakar
Beşiğinde güller kokar
Kötü sözler hatır yıkar
Ninni yavrucağım ninni”¹³⁵

“Evlerinin önü çukur
Çuhadan mintan dokur
İnşallah büyür de
Benim oğlum okur”¹³⁶

“Al babası al babası
Oğlunu bağrına al babası
Kitap al da hazırla
Yavrunu mektebe sal babası”¹³⁷

¹³² a.g.e., 31.

¹³³ a.g.e., 44.

¹³⁴ a.g.e., 51.

¹³⁵ a.g.e., 65.

¹³⁶ a.g.e., 68.

“Dandini dandini danası küçük
Kuyruğu uzun kulağı güdük
Alemi sanma aptal, hödük
Ninni benim yavruma ninni”¹³⁸

“Benim yavrum uyuyacak
Uyuyup da büyüyecek
Okullara gidecek
Büyük adam olacak

Eee ... eee...”¹³⁹

“Ninni benim Can’ım ninni
Uyusun da büyüsün ninni
Eee... e...

Tıpış tıpış yürüsün ninni
Okullara gitsin ninni
Eee... e...”¹⁴⁰

“İlkbahar, kış, sonbahar, yaz
Kundağın ne kadar beyaz
Huu... hu...
Aman yavrum Rabbini bil
Her nefeste eyle niyaz
Huu... hu...”¹⁴¹

“Servi gibi boyun olsa
Melek gibi huyun olsa

¹³⁷ a.g.e., 86.

¹³⁸ a.g.e., 92.

¹³⁹ Tarık Behram Akın, *Mini Mini Ninniler*, (Ninnilerden Seçmeler, Anonim, Umud Matbaacılık, Kasım 2005), 15.

¹⁴⁰ a.g.e., 18.

¹⁴¹ a.g.e., 37.

Huu.. hu...

Kapılma yavrum hiç gurura

Dünya dolu malın olsa

Huu... hu...”¹⁴²

“Gidin bakın şu kargaya ninni

Konmasın bizim ovaya ninni

Şikayet ederim Hüda’ya ninni

Ninni balam, kadan alam, hayran olam
ninni”¹⁴³

“Uyu yavrum! Uyanacak günler var

Eli dostu gözetecek günler var

Baban şehit izlerinde ünler var

Bu izlerde sen de dolaş ninni

Sen ağlama, ben ağlayım nini.

Uyu yavrum! Yine şimşek çakıyor

Şehit baban bulutlardan bakıyor

Yarasından kızıl kanlar akıyor

O yarayı dur bağlayım ninni

Sen ağlama, ben ağlayım ninni

Uyu yavrum! Gözlerinde uyku var

Deden gelmiş ellerinde oku var

Sen büyürsen düşmanlara korku var

Sen onlardan al öcünü ninni

Sen ağlama, ben ağlayım ninni”¹⁴⁴

“Yeşil billur testin olsun

İçi sevaplarla dolsun

Allah senin dostun olsun

Ninni yavrum ninni

Uyu yavrum hu... hu...”¹⁴⁵

“Gidin deyin şu serçeye ninni

Konmasın bizim bahçeye ninni

Şikayet ederim hocaya ninni

Ninni balam, hayran olam ninni

Gidin bakın şu kargaya ninni

Konmasın bizim ovaya ninni

Şikayet ederim Hüdaya ninni

Ninni balam hayran olam ninni

Gidin bakın şu kerkese ninni

Konmasın bizim merkeze ninni

Şikayet ederim herkese ninni

Ninni balam hayran olam ninni”¹⁴⁶

“Uyu uykun tatlı olsun

Ninni yavrum ninni

İyi uykular seni bulsun

Ninni yavrum ninni

Kolların kitapla dolsun

Ninni yavrum ninni

Dili şakıyan bülbül olsun

Ninni yavrum ninni”¹⁴⁷

“Uzun karalı boyun olsun

Salkım söğüt dalın olsun

Okullar da yakın olsun

Ninni yavrum ninni”¹⁴⁸

¹⁴² a.g.e., 39.

¹⁴³ a.g.e., 72.

¹⁴⁴ a.g.e., 77.

¹⁴⁵ a.g.e., 84.

¹⁴⁶ Anonim, *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, (100 Temel Eser, Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2009), 30.

¹⁴⁷ a.g.e., 37.

“Benim çağam uyuyacak
Uyuyup da büyüyecek
Okullara gidecek
Büyük adam olacak”¹⁴⁹

“Gümüş bağın herciği
Yaldız evin direciği
Titresin düşmanların yüreciği
Ninni kızım ninni”¹⁵⁰

“Benim yavrum uyuyacak
Uyuyup da büyüyecek
Okullara gidecek
Büyük adam olacak”¹⁵¹

“Ninni desem beni yakar
Beşiğinde güller kokar
Kötü sözler hatır yıkar
Ninni yavrucuğum ninni
Çadırda atlar inişir
Düşmanlar yüzüm gülüşür
Kuzgunlar leşi bölüşür
Ninni bebek ninni ninni
Oğlum oğlum has oğlum
Pabucun burnuna bas oğlum
Güzellere bak oğlum
Çirkinleri geç oğlum

Ninni yavrum ninni”¹⁵²

“Uzun çaylar uzamasın
Güller taze bezemesin
Yavruma söyleyen diller
Hasta olsun gezemesin ninni”¹⁵³

“Gidin bakın şu kargaya ninni
Konmasın bizim ovaya ninni
Şikayet ederim hüdaya ninni
Ninni balam kadan alam
Hayran olam ninni”¹⁵⁴

“Ninni derim iki iki
Ben çileden tuttum yükü
Mevla’m iyilik verir mi ki?
Dert ortağı yavrum ninni
Ninni derim üçer üçer
İyilik benden geri kaçır
Bugünlerde gelir geçer
Dert ortağı yavrum ninni
Ninni derim beşer beşer
Düşmanlar peşimden koşar
Kuzgunlar tepeme üşer!
Dert ortağı yavrum ninni”¹⁵⁵

“Pınarlarda nemlenirim,
Kötü söze gamlanırım,
Gözyaşımla eğlenirim.

¹⁴⁸ a.g.e., 41.

¹⁴⁹ a.g.e., 42.

¹⁵⁰ a.g.e., 47.

¹⁵¹ Ali Kemal, *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, (Parlıt Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2005), 10.

¹⁵² a.g.e., 40.

¹⁵³ a.g.e., 55.

¹⁵⁴ a.g.e., 87.

¹⁵⁵ a.g.e., 108.

Ninni bebeğim ninni!”¹⁵⁶

“Al sancağın altında,

Ya şehit ol ya gazi,

Vatan asker istiyor,

Kan muzaffer istiyor,

Ninni yavrum ninni!”¹⁵⁷

“Kızım severim seni oku,

Okumazsan beni doku,

İşsizlerin önü sonu,

Olur yokların yoğu.”¹⁵⁸

“Ninni derim uyuturum,

Ben yavrumu büyütürüm,

Yavrum mekteplik olunca,

Çektiklerimi unuturum.”¹⁵⁹

“Ninni diyeyim uyusun,

Uyusun da hemen büyüsün,

Asker olup yurt korusun!

Ninni yavrum sana ninni.”¹⁶⁰

“Ninni yavrum ninniki,

Yıldız saydım on iki,

On olmazsa beş olsun,

Benim oğlum baş olsun!”¹⁶¹

“Uşak’ta uzun çarşı,

Otururlar karşı karşı,

Benim oğlum olacak,

Memlekete devlet başı.

Nen nen nen!”¹⁶²

“Çiftlik dolu malın olsun,

Baban sana köle dursun,

Benim yavrum uyusun.

Ninni yavrum ninni!”¹⁶³

“Hu, hu, hu Allah

Oğluma uykular ver Allah

Oğlum uyusun maşallah

Okumuş olsun inşallah, ninni.”¹⁶⁴

“Dandini dandini danası küçük

Kuyruğu uzun kulağı güdük

Alemi sanma aptal hödük

Nenni, benim yavrum nenni.”¹⁶⁵

“Benim oğlum olsa da versem hocaya,

Okuya okuya çıksa heceye

Ne iyilik etsem ben o hocaya

Ninni benim yavrum, ninni.”¹⁶⁶

“Erenlerin kılıcı,

¹⁵⁶ Meral Akzambaklar, *Ninnilerden Seçmeler*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2005), 64.

¹⁵⁷ a.g.e., 133.

¹⁵⁸ a.g.e., 140.

¹⁵⁹ a.g.e., 142.

¹⁶⁰ a.g.e., 143.

¹⁶¹ a.g.e., 144.

¹⁶² a.g.e., 146.

¹⁶³ a.g.e., 148.

¹⁶⁴ M. Sabri Koz, *Türk Halk Ninnileri*, (Her Güne Bir Ninni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 24Ocak 2005), 21.

¹⁶⁵ a.g.e., 25.

¹⁶⁶ a.g.e., 41.

Arşâ çıkar bir ucu,
Her dertlerin ilacı
La ilahe illallah, ninni.”¹⁶⁷

“Oda dolusu kestane,
Devşirdim tane tane.
Akranları içinde
Benim oğlum bir tane
Ninni oğluma ninni.”¹⁶⁸

“Nenni desem neni bilmez
Uyuyup uykusun almaz
Benim bebeğim halden bilmez
Nenni bebeğim nenni.”¹⁶⁹

“Yüklüğe yükler yığarlar
Önüne gelin dayarlar
Gücüzme yavrum gücüzme
Duyarlar da döğerler.”¹⁷⁰

“Yağmur yağar şimşek çakar,
Yavrularım yola bakar.
Şehit baban boynun bükür
Ninni nazlı yavrum ninni
Uyu gözlerin süzölsün,
Kirpiğine inciler dizilsin,
Alnına hayır yazılsın,
Ninni gonca gülüm ninni.”¹⁷¹

“Nenni desem ne seslenir,
Bölböl kafeste beslenir.
Yavrum küçüktür uslanır,
Ninni yavrum ninni.”¹⁷²

“Göver bostanların göver
Güvercinler boyun eğer
Her döven öksüz döver
Ninni nazlı yavrum ninni”¹⁷³

“Ninni diyeyim melekler,
Kabul olsun dilekler.
Heba yere gitmesin,
Çektiğim emekler.”¹⁷⁴

“Yol üstüne salıncak kurdum
Altına köprüler kurdum
Yavrum büyösün diye
Çileleri çektim durdum”¹⁷⁵

“Bebek bei del’eyledi
Yaktı yaktı kül eyledi
Muhannete kul eyledi oy”¹⁷⁶

“Haşarıdır oğlum haşarı,
Çıkmasın kızlar dışarı,
Oğlum kızları görönce
Oğlumun dudağı yaşarı.”¹⁷⁷

¹⁶⁷ a.g.e., 43.

¹⁶⁸ a.g.e., 56.

¹⁶⁹ a.g.e., 66.

¹⁷⁰ a.g.e., 86.

¹⁷¹ a.g.e., 89.

¹⁷² a.g.e., 92.

¹⁷³ a.g.e., 92.

¹⁷⁴ a.g.e., 95.

¹⁷⁵ a.g.e., 97.

¹⁷⁶ a.g.e., 104.

¹⁷⁷ a.g.e., 119.

“Çamların dalları ağıl olmaz,
Kuzum nen, nen, nen.
Ellerin oğlu da oğul olmaz.
Kuzum nen, nen, nen.
Üç kız değil beş kız olsa
Bir oğlanın yerini tutmaz,
Kuzum nen, nen, nen.”¹⁷⁸

“Derelerin çakıl taşları,
Yavrumun kalem kaşları.
Oğlum büyüüp okuyacak,
Olacak Cumhurbaşkanı.”¹⁷⁹

“Sen bir güzel meleksin
Her gönülde çiçeksin
Sen ne şirin bebedsin.”¹⁸⁰

“Ninni desem edasına
Beyler inmiş odasına
Sıvar uşak kollarını
Karşı çıkar babasına”¹⁸¹

“Yolda giden yolcular, ninni
Oğlumı götürmesin avcılar, ninni
Ok yayımı hazırlamam, ninni
Ben oğlum azarlamam, ninni”¹⁸²

“Bahçede kara kuzu

¹⁷⁸ a.g.e., 120.

¹⁷⁹ a.g.e., 127.

¹⁸⁰ a.g.e., 138.

¹⁸¹ a.g.e., 139.

¹⁸² a.g.e., 150.

Yavrumun şirin sözü
Ayırmasın mevlam bizi
Ninni yavrum ninni”¹⁸³

“Evleri var ev yanında
Benleri var sağ yanında
Rezil etmez el yanında
Ninni yavrum ninni”¹⁸⁴

“Husuna oğlum husuna
Kim ne demişler bu aslan tosuna
Tosun uyusun büyüsün
Mekteplerde okusun”¹⁸⁵

“Eğlesin yerin güzel ee
Yaylasın huyun güzel ee
Eller yavrum eller gülüm ee”¹⁸⁶

“Eğlesin yerin güzel ee
Yaylasın huyun güzel ee
Eller yavrum eller gülüm ee”¹⁸⁷

“İnce elek yoğun elek, hu hu
Anneden doğmuş melek, hu hu
Eller ne derse desin, ninni
Bana da yavrum gerek, ninni”¹⁸⁸

“İnce eleğin unuyum huhu

¹⁸³ a.g.e., 157.

¹⁸⁴ a.g.e., 160.

¹⁸⁵ a.g.e., 161.

¹⁸⁶ a.g.e., 162.

¹⁸⁷ a.g.e., 162.

¹⁸⁸ a.g.e., 168.

Yar kapının kuluyum huhu
Baban köle tutarsa yavrum
Senin için dururum, ninni”¹⁸⁹

“Bahçelerde gül kurusu ninni
Dibinde keklük sürüsü, ninni
İki gözümün birisi kuzum
Uyu benim melek yavrum, ninni”¹⁹⁰

“Bahçelerin kestanesi ninni
Dökülür tane tanesi ninni
Annesinin bir tanesi, ninni
Huylu benim melek yavrum, ninni
Evlerinin önü iğde, ninni
İğdenin dalları yerde ninni
Senin baban gurbet ilde, ninni
Huylu benim güzel yavrum, ninni”¹⁹¹

“Ninni desem ne seslenir ninni
Kafeste keklük beslenir ninni
Yavrum küçük de uslanır ninni
Ninni ninni melekeğim ninni”¹⁹²

“Nenni de neni bebeğe
Çağam yatıp büyüye
Büyüyüp asger ola
Güzel kızları ala
Nenni de nenni çağama”¹⁹³

“Allah derim büyütürüm
Neni derim uyuturum
Yavrum derim uyuturum
Nenni yavrum nenni...
Bebeğimin gözleri ela,
İki tel saçları kara,
Babası askerde yaya,
Ya Rabbim bizi koyma dara,
Uyusun da büyüsün nenni...”¹⁹⁴

“Çabuk uyu bebeğim,
İğneciye haber vereceğim.
Eğer yatmazsan,
Seni bir güzel döveceğim.”¹⁹⁵

“Derin gölde biter gamış
Uzar gider vermez yemiş
Benim yavrum safi gümüş
Uyusun yavrum ninni
Gözleri boncuh oğlum
Yatağı pamuh oğlum
Şimdi oğlum yatacah
Büyüyüp asger olacah”¹⁹⁶

“Ninni de kızıma ninni
Yanakları al kızım
İpek saçlı can kızım
Uyu da uyu ninni
Uyu da büyü ninni
Gelin olup gidecek

¹⁸⁹ a.g.e., 169.

¹⁹⁰ a.g.e., 172.

¹⁹¹ a.g.e., 171.

¹⁹² a.g.e., 174.

¹⁹³ a.g.e., 181.

¹⁹⁴ a.g.e., 183.

¹⁹⁵ a.g.e., 184.

¹⁹⁶ a.g.e., 185.

Kanat takip uçacak
Ninni kızım ninni
Ninniler yaman olur
Savrulur saman olur
Benim küçücük yavrum
Okur da doktor olur
Ninni ninni”¹⁹⁷

“Uyusun da büyüsün ninni
Askere gitsin ninni
Vatanı da korusun ninni
Hadi hadi oğlum ninni
Ninni de yavrum ninni”¹⁹⁸

“Uyusun da büyüsün ninni
Askere gitsin ninni
Hadi hadi oğlum ninni
Ninni de yavrum ninni”¹⁹⁹

“Ninniler yaman olur
Savrulur saman olur
Benim oğlum yuhlasa
Ortalık sütliman olur”²⁰⁰

“Yavrum koştu alana
Sevinç verdi kalana
Çiçekler ilenç[beddua] etti
Buğçeye[bahçe] davar salana”²⁰¹

¹⁹⁷ a.g.e., 186.

¹⁹⁸ a.g.e., 187.

¹⁹⁹ a.g.e., 187.

²⁰⁰ a.g.e., 191.

²⁰¹ a.g.e., 193.

“Kundağına sardım daşı
Gözümden akıddım yaşı
Evliyadır yoldaşı
Uyu yavrum uyu
Büyü yavrum büyü”²⁰²

“Yola çıktım yol ıssız
Para buldum yazısız
Olma oğlum hayırsız
Uyu yavrum ninni
Büyü yavrum ninni
Ninnilerim senin olsun
Uykular gözüne dolsun
Kişiler sesine dursun
Uyu yavrum ninni
Büyü yavrum ninni
Evlerinin önu çukur
Çulhalar ipek dokur
Altın elli kitap okur
Büyü de oku ninni
Uyu da büyü ninni”²⁰³

“Ayda oğluma aydası ninni
Ne zaman değer faydası ninni
Yaz değmezse göz değer ninni
Acele etmesin babası ninni
Ninni ninniden gelir ninni
Oğlan mektepten gelir ninni
Cüz kasesi boynunda ninni
Okuya okuya gelir ninni”²⁰⁴

²⁰² a.g.e., 197.

²⁰³ a.g.e., 198.

²⁰⁴ a.g.e., 199.

“Dandini dandini danalı bebek

On parmağı kınalı bebek

Hem huridir hem melek

İki kolu sıvalı bebek”²⁰⁵

“Oğlum ağıllar yapsın

Çama katırlar taksın

Koç olsun koçah olsun

Kötüye kargılar [değnek] atсын

Uyu oğul uyu

Büyü oğul büyü

Oğlum elin altın ola

Kolların martin ola

Sana Hak’tan yardım ola

Uyu oğul uyu

Büyü oğul büyü”²⁰⁶

“Nenni desem beşiğine

Devlet konsun eşiğine

Beyin oğlu döseğine

Neni yavrum neni”²⁰⁷

“Beşiğini devirsin, ninni

Erliğini bildirsin, öve [ninni söylerken başta ve sonda kullanılan bir söz]

Tanrı korusun seni hu, hu

Sen yavrumun ilkisin, ninni”²⁰⁸

“Oğlum beyler beyidir

Beyler elin beyidir

Kırk kız kurban olsun

Oğlum yürek beyidir, ninni”²⁰⁹

“Boy versin bebeğim, öve

Bir ocağa el versin, hu hu

Arslan gibi yürüsün

Kediyi yere sersin, ninni”²¹⁰

“Uyusun da büyüsün, inşallah

Koşa koşa yürüsün, hu hu

Eline kılıç alsın da paşam

Düşmanları kürüsün[etkisiz hale getirmek], ninni”²¹¹

“Yol üstünde biter ahlat

Hep analar çeker zahmet

Adını koydum Derviş Ahmet

Derviş sana uyku versin, nenni”²¹²

“Perşembe gecesi doğdu

Anadan sünnetli oldu

Yerle gök nurla doldu

Nenni yavrum nenni”²¹³

“Penceresi gacırcı gacırcı

Yavrum senin neren acırcı

Mevlam sana versin ecircı

Nenni yavrum nenni”²¹⁴

²⁰⁵ a.g.e., 200.

²⁰⁶ a.g.e., 201.

²⁰⁷ a.g.e., 208.

²⁰⁸ a.g.e., 216.

²⁰⁹ a.g.e., 218.

²¹⁰ a.g.e., 220.

²¹¹ a.g.e., 222.

²¹² a.g.e., 232.

²¹³ a.g.e., 242.

“Gül ağacı budamışlar
Gül goncası bitsin diye
Analar oğlan beslemiş
Asker olsun gitsin diye
Ninni yavrum ninni”²¹⁵

“Nenni desem uyur
Allah desem büyür
Ninni yavruma ninni
Eee yavruma ninni”²¹⁶

“Altımızdayarım hasır, ninni
Yetiş Hazreti Hızır yetiş, ninni
Allah sana ömür versin, ninni
Çağır oğlum buban gessin ninni
Allah sana ömür versin ninni”²¹⁷

“Çıktım yaylanın düzüne
Dikeni battı gözüme
Ben razı oldum yazıma
Dayanamam bir kuzuma
Nenni”²¹⁸

“Oğlum oğlum al oğlum
Ocağında kal oğlum
Baban kalan[artık] kocaldı[yaşlandı]
İşe göce sal oğlum”²¹⁹

“Oğlum gelir ilinden
Kılıcı sarkar belinden
Kim oğluma söz dise[dese]
Yüreği oynar yerinden”²²⁰

“Dandini dandini dan gelecek
Dermenlerden un gelecek
Herkesin çocukları yarış yapmış
Benim oğlum ön gelecek”²²¹

“Hu hu dervişler
Hak yoluna girmişler
Ne soğulur ne diner
Bunu içen dervişler
Muradına ermişler”²²²

“Adı sarı kendi sarı
Her çiçekten alır balı
Benim yavrum oğul balı
Oğulsuzlar neyler malı
Ninni yavrum ninni”²²³

“Uyu uşağım uyu
Uyu da çabuk beyu
Ağlamasan beyursun
Beyuk adam olursun
Beyinecek çocuğun
Hemen adam olacak

²¹⁴ a.g.e., 243.

²¹⁵ a.g.e., 266.

²¹⁶ a.g.e., 272.

²¹⁷ a.g.e., 274.

²¹⁸ a.g.e., 275.

²¹⁹ a.g.e., 283.

²²⁰ a.g.e., 292.

²²¹ a.g.e., 305.

²²² a.g.e., 329.

²²³ a.g.e., 361.

Askerluğunu yaptı mi
Anasına bakacak”²²⁴

“Erini kızım serini kızım
Serasgerin gelini kızım
Kürde vermem ayran içer
Köylüye vermem tarla biçer”²²⁵

“Dam üstündedir damımız
Kuşadır harmanımız
Sen burdan gel ben burdan
Kör olsun düşmanımız
Lay lay balama lay lay”²²⁶

“Dandana oğlum dandırmalı
Bal sularına bandırmalı
Melekler yüzüne eğilsin
Oğluma Allah’tan hidayet gelsin,
Nenni yavruma nenni...”²²⁷

“Nenni dedim Ali’ye
Dil öğretir ayıya
Düşman kazdığı kuyuya
Birgün olur kendi düşer
Neni yavrum neni
Haa ehh!”²²⁸

“Uzun kavak uzamasın,
Dibini gül bezemesin.

²²⁴ a.g.e., 361.

²²⁵ a.g.e., 366.

²²⁶ a.g.e., 381.

²²⁷ a.g.e., 392.

²²⁸ a.g.e., 412.

Sana kötü söyleyenler,
Hasta olsun gezemesin.
Nenni yavrum neni...”²²⁹

“Benim yavrum gülecek
Gülüp de güzel olacak
İlim, irfan öğrenecek
Vatana millete hayırlı olacak
Ninni benim kuzum ninni”²³⁰

“Layık ol kendi örf-adetine
Kahramanlığını bayrak yaparak
Merhametli ol halkına
Yüksek olsun arzun
Sevinsin vatan şöhretine
Ninni bebeğim ninni”²³¹

²²⁹ a.g.e., 412.

²³⁰ Necati DEMİR, *Türk Ninnilerinin Dili*, (Türk Ninnileri Hazinesi, İstanbul 1995), 13.

²³¹ Mehmet Yardımcı, *Kıbrıs ve Diğer Türk Ülkelerinde Ortak Ninni ve Tekerlemeler*, (Doğu Akdeniz Üniversitesi, II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998), 6.

2.2.1.1. Masallar

Masalların toplumsal hafızayı şekillendirmesi bireyin yaşamında ninnilerden sonraki evreyi kapsamaktadır. Bu doğrultuda bebeklikten çocukluğa geçişin ilk aşamalarında birey masallarla tanışacağı döneme girer. Hemen hemen altı ile onüç yaş arasını kapsayan bu süreçte çocuk evde veya okulda birçok masal ile merhabalaşır. Bu aşamada onun dünyasına hitap eden masallar çocuğun dünyasını şekillendirme işlevine yavaş yavaş başlarken bireysel hafıza tıpkı ninnilerde olduğu gibi toplumsal hafızayı bir yandan beslemeye devam eder. Bu aşamada masallar, gerçekte hayal arasındaki ince bir tül gibidir. Çocuk yaştaki birey bunu o evrede anlayamaz ve bu nedenle okuduğu veya dinlediği masalları gerçekmişçesine zihnine alır. Zihin aldığı bilgileri sorgulamadan bireysel hafızaya kaydederek bellekte her duygu ve düşünceye belli bir yer ayırır.

“Edebî bir tür olarak değerlendirilen masal, yalnızca çocuklar için üretilmiş olmamakla beraber günümüzde çocuk yazını kapsamında ele alınmaktadır. Masalın çocuklar için bir eğitim aracı olduğu artık bilinen bir gerçektir. Masallar özellikle okul öncesi ve okula yeni başlayan bütün çocukların büyük ölçüde ilgisini çekmektedir. Gizemli havası, serüven dolu fantastik olaylar içermesi, çoğunlukla iyilerin kazanıp kötülerin yenilgiye uğratılması masalları çocuklar için ilginç kılmaktadır. Başka bir deyişle masal, çocuğun dünyasına yakın bir dünya sunmaktadır. Evrensel bir anlatım türü olan masal "hayalî hikâye" olarak da tanımlanmaktadır. Masalı masal yapan da bu olağanüstülükler ve hayalî unsurlardır. Masallar insanı özellikle çocukluk döneminden başlayarak hayata hazırlayan, içinde yaşadığı kültürel ortamda kendine güvenen bir birey olarak yetiştirme amacını taşıyan araçlardır. Bunu sağlayabilmek için de masal içinde okuyucuya, dinleyiciye eğitim amaçlı verilmek istenilen unsurlardan yani iletilerden yararlanılmaktadır.”²³²

Yaşam içerisinde karşılaşılan herhangi bir olay çağrışım yoluyla öğrenilen bir masalla bağdaştırılarak masalın vermek istediği mesaj hem bireysel hafızada hem de toplumsal hafızada pekiştirilmiş olur. Pekiştirme diğer geleneksel kültür öğeleriyle de devam ettirilerek toplumsal hafıza tümüyle şekillendirilir. Bu doğrultuda toplumsal hafızayı şekillendiren halk masallarının işlevinin öneminin farkına varan Ziya Gökalp, bu alanda çeşitli çalışmalarda bulunarak nesir ve manzum olmak üzere birçok masal derleyip yayınlamıştır. ‘Kızıl elma’, ‘Alageyik’, ‘Ülker ile Aydın’, ‘Yeşil Boncuk’,

²³² Aliye Yılmaz, *Çocuk Eğitiminde Masalın Yeri, (Binbir Gece Masalları Örneği)*, (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, ss.299-306., Mayıs 2012), 301.

‘Türkün Tufanı’, ‘Alp Arslan’, ‘Kolsuz Hanım’, ‘Küçük Şehzade’ Gökalp’in yazıya geçirdiği masallardan bazılarıdır.

“Ziya Gökalp masalları bazen nesir olarak, bazen de manzum olarak ifade etmiştir. Ancak manzum masalları fabllardan farklıdır. Ziya Gökalp’in manzum masallarının kahramanları, geyik, ceylan gibi hayvanlar olsa bile masallarda görülen kılık değiştirme motifine göre sihirle hayvan şekline giren insanlardır. Ziya Gökalp, derlediği halk masallarını bazen olduğu gibi yayımlarken bazılarını da küçük değişiklikler yaparak kaleme almıştır. Bu masalların kahramanları ister çocuk ister yetişkin olsun mutlaka, Gökalp masalların işlevselliğini kullanarak, ahlaki, millî, manevi ve öğüt niteliğinde mesajlar vererek ayrı bir üslup kullanmıştır.”²³³

Gümüşhane Bayburt Masalları’nı yazan Saim Sakaoğlu’na göre ise masallar onların gerçek sahipleri olan ve sözlü kültürü geliştiren halkın aralarında duygusal bir bağ kurmaları ile gelişen ancak hiçbir zaman inandırıcılık iddiası olmayan eserlerdir. Bu nedenle masaldaki olayların gidişatına göre kahraman adına sevinen veya üzülen halk durumu toplumsal olarak içselleştirmektedir. “Masalın hakiki dinleyicisi olarak kabul edeceğimiz medeni imkânlardan hemen hemen hiç istifade etmeyen, kültür ve tahsil yönünden zayıf olan insanlar masalların gerçek olduğuna inanıyorlar, haksızlığa uğrayan masal kahramanları adına üzüyorlardı.”²³⁴ TTY’ni şekillendiren masalların başlangıcında kulağa çalınan; “Bir varmış bir yokmuş.. Çok söylemesi ayıpmış... Az söyleyip çok dinleyenlerin bilgisi artar, çok çok söyleyip az dinleyenin çenesi yorulmuş.” “Bir varmış bir yokmuş.. Çok söylemesi günah, az söylemesi sevapmış... Allah’ın kulu dağdan taştan çokmuş...”, “Bir varmış bir yokmuş.. Çok söylemesi günahmış...”²³⁵ tekerlemeleri gösteriyor ki masalarda çok konuşmak sakıncalı ve kötü bir işken az konuşup susmak her zaman evladır. Bu anlayış insanları illa iyi söylemeye mecbur kılmakta, eleştirmek işinden uzak tutmaktadır. Buradan hareketle anadolu halkının haşırneşir olduğu masalların genelinde islam dinindeki ‘Ya hayır konuş yahut sus’ anlayışının hakim olduğunu ve Kuran-ı Kerim’deki Ali İmran 104. ayette “Veltekun minkum ummetun yed’üne ilel hayri ve ye’murûne bil ma’rûfi

²³³ Atiye Nazlı, *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masalları Üzerine Bir Araştırma*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2011), 12.

²³⁴ M. Öcal Oğuz, *Masallar, Masal Üzerine*, (T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler Ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2008), 4.

²³⁵ Naki Tezel, *Türk Masalları*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, Ekim 1985), 41.

ve yenhevne anil munker[munkeri], ve ulâike humul muflihûn[muflihûne]²³⁶ sözleriyle ‘iyilik et, kötülükten sakın’ düsturunun toplumsal hafızaya masallar aracılığıyla ve altta dini bir referansla örtüşecek şekilde kazındığının bir göstergesidir.

TTH’ni şekillendirmesinde önemli bir yere sahip olan ve dünya literatüründeki yerini ‘*One Thousand and One Nights*’ ismiyle alan Binbir Gece Masalları, çoğunluğu orta doğu kökenli halk hikayelerinden oluşmaktadır. Buna göre içerisinde Anadolu Türk Masalları da olmak üzere çeşitli coğrafyalardan efsanelerin anlatıldığı masallar okuyucularına zengin bir tarih bilgisini de beraberinde vermektedir. Binbir Gece Masallarının her toplumdan millet tarafından sevilmesindeki temel neden ise evlendikleri gece padişah tarafından öldürülmek üzere olan Şehrazat’ın can korkusuyla giriştiği meşakethayatta kalma oyununun bir yolu olarak padişaha binbir gece anlattığı biri diğerinin devamı niteliğindeki masallardır. Şehrazat bu masallar sayesinde padişahın merakını her gece diri tutarak oyalamayı başarabilmiş ve bir sonraki gece yaşamaya hak kazanmıştır. Sonuçta ise kendisiyle birlikte öldürülmeyi bekleyen diğer kadınlar da öldürülmekten kurtarmıştır. Ancak Şehrazat, bunun yerine padişaha ölmek istemediğini ve padişahın birlikte olduğu her kadını öldürme geleneğine bir son vermesi gerektiğini sözlü bir karşı çıkışla [muhalefetle] açıkça beyan etmiş olsaydı sonuç onun için kazanılmış bir yaşam değil ölüm olacaktı. İşte bu yüzden denilir ki; “Tan sökümünde, masalı en heyecanlı yerinde kesiveren Şehrazat’ın can korkusu olmasaydı Binbir Gece denilen masal dizisi olmazdı.”²³⁷ Böylece Şehrazat, aklın ışığı sayesinde padişaha anlattığı içiçe geçmiş konulardan meydana gelen ve binbir gece devam eden masallarla padişahı her daim memnun tutarak öldürülmekten kurtulmayı başarmıştır.

“Bağdat’ta Abbasi Devleti’nin kurulmasıyla birlikte, Halifeler İmparatorluğu’nun tek dili Arapça olsa da, Fars etkisi sadece siyasette değil edebiyatta da kendini hissettirmeye başlar. Bu edebiyatın en büyük eseri, bir anlatı dizisiyle birbirine bağlanan anonim masallardan oluşan ünlü ‘Binbir Gece Masalları’dır. İddiaya göre, kendini kadınların hilekarlığından ve sadakatsizliğinden korumak isteyen Doğulu bir Hükümdar, her gün kendine seçtiği eşin öldürülmesine ve ertesi gün başka birinin bulunmasına karar verir. İki kız kardeş bu katliama bir son vermek için hayatlarını feda eder. Kralın karısı olan abla, hayatının son gecesinde kız kardeşinin de odalarında bulunmasını rica eder. Şafak vakti kraliyet gelini kız kardeşini, zekice bir şekilde, bitirilmeden bırakılan bir öykü anlatarak eğlendirir.

²³⁶ Kur’an Kerim, Türkçe Meali: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği (marufu) emreden ve kötülükten (münkerden) sakandıran bir topluluk bulunsun. Kurtuluşa erenler işte bunlardır.” Kaynak: ([http://www.kuranmeali.org/3/ali imran suresi/104.ayet/kurani kerim mealleri.aspx](http://www.kuranmeali.org/3/ali%20imran%20suresi/104.ayet/kurani%20kerim%20mealleri.aspx)), (Erişim Tarihi: 10.04.2018, 13:17)

²³⁷ Sadık Yalınuzçanlar, *Antik Şark Klasikleri*, (Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007), 5.

Sultan öykünün sonunu duymak için öyle meraklanır ki bir gecelik gelin her zaman ki gibi öldürülmez. Fakat masalın biri biter bitmez öteki başlar ve zeki anlatıcı binbir gece boyunca iki dilyelicisini merakta tutar.”²³⁸

Kaleme almış olduğu ‘Türk Edebiyatı Tarihi’ kitabında Binbir Gece Masalları hakkında bilgi veren Fuad Köprülü’ye göre Binbir Gece Masalları, Abbasi Halifesi döneminde ve Abbasi devletinin en parlak dönemi yaşaması ile birlikte Hint, Bağdat, Kahire gibi komşu kültürlerden de beslenerek büyüyen bir eserdir. Bu anlamda eserde dönemin eğlence, gelenek, görenek ve halkın ortak duyguları da verilmektedir.²³⁹

“Binbir Gece Masalları’nın ana temasını “kadının sadakatsizliği” oluşturur. Ancak, aslında Sultan Şehriyar’a ait olan bu teze karşı, Şehrazad, kadının ana, eş, kız kardeş ve de kız çocuk olarak varlığını yücelten, belki de dünyada ilk (Aristophanes’in Lysistrata’sı ilk sayılırsa, ikinci) ve en önemli feminist görüşü oluşturabilecek bir antitez getirmektedir. Asıl ve yan karakterler olarak kullanılan ve kimi zaman akıl ve düşünceleriyle erkeklerin önüne geçen kadınların birçok masalda ahlâkî değerlerin koruyucusu olarak işlendiği görülmektedir. Binbir Gece’deki çerçeve masalda ahlâkî bir değer savunulmaktadır ki onun çiğnenmesi ölüm cezasını gerektirir. Dürüstlük, bir ahlâk kuralı olarak tüm toplumlarda korunmuş ve ihanet ise ahlâk dışı görülerek yerilmiştir. Şehrazad masalında da ihanetin, kişinin kendisine ve çevresindekilere felaket getireceği teması işlenirken, dürüstlüğün insanlığa yararlı olacağı ve mutluluğa götüreceği vurgulanmıştır.”²⁴⁰

Binbir Gece Masalları²⁴¹,’nı iki cilt halinde biraraya getiren Alim Şerif Onaran derlemiş olduğu masallardan bazılarının toplumsal hafızadaki şekillendirici rolü açıkça ortadadır. Bu bağlamda ‘Kral Yunan İle Hekim Rüyan’ın masalı (Onaran, 1992, s. 61-76), ‘Hamal İle Genç Kızların Öyküsü’ Masalı (Onaran, s. 96-153), ‘Üçüncü Kalenderin Öyküsü’ masalı (Onaran, 1992, s. 154-176) ve ‘Kesilerek Öldürülen Kadın Üç Elma’ ve ‘Zenci Reyhan Öyküsü’ masalı (Onaran, 1992, s. 205-216) konularının işlenişi bağlamında TTH’nda yer alan kaderin üstünlüğüne karşı koymanın mümkünsüzlüğü ve bu bakımdan kişinin başına gelen her durumu kabullenmesinin dışında başkaca bir çabanın içine girmesinin doğru olmadığı şeklinde verilen mesajlar dikkat çekmektedir.

²³⁸ Adeline Guerber, *Destanlar Kitabı, Dünyanın En Büyük Destanlarının Öykülendirilmiş Anlatımı*, Çeviren: Suat Başar Çağlan, (Helene İlya Yayınevi, 9. Baskı, İzmir, Kasım 2013), 474.

²³⁹ Atiye Nazlı, *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masalları Üzerine Bir Araştırma*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2011)

²⁴⁰ Aliye Yılmaz, *Çocuk Eğitiminde Masalın Yeri, (Binbir Gece Masalları Örneği)*, (SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, ss.299-306., Mayıs 2012) 303.

²⁴¹ Alim Şerif Onaran, *Binbir Gece Masalları*, (Asa Yayınları, İstanbul, Nisan 1992)

Az Gittik Uz Gittik²⁴² masalları da TTH'sını şekillendiren en bilinen anadolu Türk masalları arasındadır. Buna göre Fuad Köprülü'nün asistanlığını yapmış olan Pertev Naili Boratav tarafından 1969 yılında basılan kitap, geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden olan toplumsal hafızayı şekillendirici masalların bir araya getirildiği yalnızca küçükler için değil aynı zamanda yetişkinler için de birçok doneyi içinde barındıran önemli bir eser niteliğindedir. Az Gittik Uz Gittik Masalları, geleneksel masallar da olduğu gibi haklının hakkını alması, haksızın cezasını çekmesi ve masalın sonunda herkesin layık olduğu sonuca ulaşması ile son bulmaktadır. Bu doğrultuda eserde, toplumda 'neme lazımcılık' yapan insanlara örnek olarak 'Kuyruğu Zilli Tilki' masalı, (Boratav, 1969, s. 55) aç gözlülüğün sonunu anlatan 'Kral Padişahın Kızı' masalı, (Boratav, 1969, s. 99) en küçük kız kardeşlerini bir telli top için kuyuya atan kızlarının kendisine de zararı dokunur düşüncesiyle kızlarını öldürten padişahın hikayesinin anlatıldığı 'Telli Top' masalı (Boratav, 1969, s. 205) her şeyin aslına rücu ettiğini vurgulayan 'Hızır' masalı (Boratav, 1969, s. 248) isminden de anlaşılacağı üzere sonu kötü biten 'Fesatçı Saliha' masalı (Boratav, 1969, s. 268) ve son olarak aklını kullanıp eline geçen fırsatları değerlendiremeyen 'Çiftçi Mehmed Ağa' masalı (Boratav, 1969, s. 282) TTH'nın içinde barındırdığı düşünce yapılarının özgün birer yansımalarını vermektedir.

2.2.1.1.1. Tuz Masalı

Türk masallarından, Türk toplumsal hafızasını şekillendiren masalların bir örneği niteliğindeki Naki Tezel'in derlemiş olduğu 'Tuz Masalı',²⁴³ toplumunun her kesimi tarafından bilinen bir masal olmakla beraber; iyi niyetli bir gencin padişah olan babasının sıradan bir sualine karşılık olarak kendince doğru olduğuna inandığı cevabı vermesinin ardından başına gelenlerin anlatılması bağlamında TTH'ndaki muhalefet olgusunun anlaşılması açısından iyi bir örnek teşkil etmektedir.

“Bir varmış, bir yokmuş...”

²⁴² Pertev Naili Boratav, *Az Gittik Uz Gittik*, (Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara, Temmuz 1969)

²⁴³ Naki Tezel, *Türk Masalları Cilt II*, (Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, Ekim 1985), 98-105.

Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde... Develer tellallık eder eski hamam içinde... Hamamcının tası yok. külhancının baltası yok... Arap bacı hamama gider, koltuğunda bohçası yok... Handadır handa, yetmiş iki deli ile bir manda. Yedik, içtik, dişimizin dibi et yüzü görmedi... Bereket versin hacı cambaza... Bize bir at verdi, dorudur diye... At bize bir tekme vurdu. Geri dur diye... Deniz ortasına vardık kıyıdır diye... Tophane gülesini cebimize doldurduk, darıdır diye... Kız kulesini belimize soktuk borudur diye... Tuttu bizi bir zaptiye, delidir diye... Attı tımarhaneye, bir gün, iki gün, üç gün... Tuttuk pirenin birisini, yüzdük derisini, çadır kurduk Üsküdar'dan berisini... Masaldır bunun adı... Söylemekle çıkar tadı... Her kim ki dinlemezse, hakkından gelsin topal dadı...

Bir varmış, bir yokmuş... Evvel zaman içinde, kalbur saman içinde, bir padişahın üç oğlu varmış. Padişah, her gün yaşlandığını farketmekte, kendisinden sonra hangi oğlunu tahta çıkaracağını kara kara düşünmektedir. Günlerden bir gün, üç oğlunu da yanına çağırır, onlara :

Söyleyin bakayım, diye sormuş, beni ne kadar seviyorsunuz?

Babalarının böyle tuhaf hallerine alışık olan şehzadeler, onun bu sorusunu hiç yadırgamamışlar. Fakat, onun, sorduğu bir şeye karşılık verilmediği zaman da ne kadar kızdığını bilirlermiş. Önce en büyük şehzade cevap vererek :

Babacığım, demiş, sizi altın kadar, elmas kadar pırlanta kadar seviyorum.

Büyük oğlunun bu cevabı padişahın pek hoşuna gitmiş. Kahkahalarla güldükten sonra, ortanca oğluna bakmış :

Ya sen beni ne kadar seviyorsun bakayım? diye sormuş. O da :

Babacığım, demiş, ben sizi bal kadar, börek kadar, kadayıf kadar seviyorum.

Ortanca oğlunun cevabı da padişahın hoşuna gitmiş. Gene kahkahalarla gülmüş. Sonra en küçük şehzadeye dönerek:

Söyle benim küçük oğlum, demiş, ya sen beni ne kadar seviyorsun bakayım?

Küçük oğlan, birdenbire cevap verememiş. Biraz yutkunduktan sonra:

Babacığım, demiş, ben sizi tuz kadar seviyorum.

Küçük şehzadenin bu beklenmedik cevabı karşısında, ağabeyleri, kendilerini tutamayıp gülmüşler. Padişahın da suratı birden asılmış. Kaşlarını çatarak:

Ne dedin, ne dedin?! diye bağırılmış. Beni tuz kadar seviyorsun ha? Seni utanmaz, hain evlat seni. Dünyada tuzdan daha kıymetli bir şey bulamadın mı?!

Sonra, hiddetle, yanındaki küçük bir sedef sandıktan iki kese altın çıkarmış. Birini büyük oğluna, ötekini de ortanca oğluna atmış. Onlara, eliyle dışarı çıkmalarını işaret etmiş. Her iki oğlu da âdeta yerleri öpüp geri geri giderlerken, padişah ellerini çırpılmış. İçeri bir arap girince:

Çabuk bana cellatları çağırın! Diye bağırılmış. Arap uşak hemen dışarıya çıkmış. Kısa bir zaman sonra, iri boylu, yarı çıplak bir halde, korkunç iki arap cellatla içeri girmiş. Padişah, küçük oğlunu göstererek:

Çabuk bunu alın! Kafasını uçurun! Diye bağırılmış. Eğer emrimi yerine getirmezseniz, ikinizi de parça parça doğratırım... Herkes gibi sarayda küçük şehzadeyi cellatlar da pek çok severlermiş. Padişahın bu emri üzerine, onu tutup sürükleyerek dışarıya çıkarmışlar. Hemen iki at hazırlatmışlar. Birisi küçük şehzadeyi yanına almış. Atları dağlara doğru sürüp gitmişler. Saraydan oldukça uzak bir yerde, bir dağ başında durmuşlar. Küçük şehzade pek üzüntülü imiş. Dokunsalar nerede ise ağlayacakmış. Cellatlar onun bu haline acımışlar. Bir tanesi:

Şehzadem, demiş, biz sana kıyamayacağız. Ama, padişahımızın emrini sen de kulaklarınla duydu. Bari gömleğini çıkarıp bize ver de, bir tavşan yakalayıp onun kanına bulayalım... “İşte şehzadeyi kestik” diye kanlı gömleği götürüp babanıza verelim. Sen de buralardan uzaklaş, bir daha memlekete dönme! Şehzade, cellatların bu teklifine sevinmiş. Hemen soyunup gömleğini onlara vermiş. Hayatını başışladıkları için her ikisine de teşekkür etmiş. Atın birini de onlardan alarak uzaklaşmış, gözden kaybolmuş. Az gitmiş, uz gitmiş, dere tepe düz gitmiş, altı ay bir güz gitmiş... Nihayet bir memlekete varmış. O kadar yorgunmuş ki, neredeyse, attan inerek yere uzanıp uyuyacakmış. Şehre girerken, yol kenarındaki ilk evin kapısını çalmış. Kapıyı ihtiyar bir kadın açmış. Ona, şehzade olduğunu bildirmemiş, dünyada kimsesi bulunmadığını, bu memleketin de yabancı olduğunu söyleyerek kendisini evlatlığa kabul etmesini rica etmiş. Zaten ihtiyar kadının da hiç kimsesi yokmuş. Zahmet çekmeden yetişmiş bir çocuk sahibi oldum diye sevinerek şehzadeyi evlatlığa kabul etmiş. İhtiyar kadın, şehzadenin önüne yiyecek koymuş. Karnını doyuran şehzade, gidip çeşmede elini, yüzünü, ayaklarını güzelce yıkamış. Sonra atının da karnını doyurmuş. Bu işler bitince, kadının yaptığı yatağa kendini atarak

derin bir uykuya dalmış. Ertesi sabah uyandığı zaman, şehzade, pencereden halkın akın halinde bir tarafa doğru gittiğini görmüş, ihtiyar kadına:

Anacığım demiş, herkes böyle nereye gidiyor? Bayram filan mı var?

İhtiyar kadın:

Bayram değil ama oğlum, demiş, ondan daha önemli bir şey var. Bugün talih kuşunu uçuracaklar, padişahımızı seçecekler...

Bu sefer şehzade:

Ne olur anacığım, demiş, beni de götür. Hiç olmazsa seyrederiz. İhtiyar kadın evlatlığını kıramamış. Kalkıp giyinerek sokağa çıkmışlar. Halkla beraber büyük meydana gitmişler. Herkes toplandıktan sonra, talih kuşunu uçurmuşlar. Talih kuşu, kalabalığın üzerinde dolaşmaya başlamış. Kimisi, “acaba bana mı konacak?” diye heyecan geçiriyor, kimisi de, “benim başıma konsun” diye ayaklarının ucuna basarak boyunu yükseltiyormuş. Ne ise, kuş, döne dolaşa gelip bizim küçük şehzadenin başına konmamış mı? Buna hiç kimse razı olmamış. Her kafadan bir laf çıkıyor, kimisi de:

O yabancı, padişah olamaz! diye bağıriyormuş. Çaresiz seçimi bozmuşlar. Ertesi sabah tekrar toplanmaya karar vermişler. Ertesi gün herkes gene meydana toplanmış. Bu sefer de bir yanlışlık olur da, halkı kızdırırım diye, küçük şehzade, gidip yol kenarındaki mezarlıkta, bir taşın yanında oturmuş. Talih kuşunu uçurmuşlar. Halk heyecandan kırılıyormuş. Ama kimsede de ses seda yokmuş. Gözler hep havada kuşun uçuşunu dikkatle takip ediyormuş. Talih kuşu, döne dolaşa gidip bu sefer de mezarlık kenarında oturan şehzadenin başına konmamış mı? Halk gene kıyameti koparmış. Bir taraftan da:

Olmadı, olmadı, Türk’ün şartı üçtür; diye bağırınlar olmuş. Çaresiz bu seçimi de bozmuşlar. Yeniden toplanmaya karar vermişler. Ertesi sabah, halk meydana çok erkenden toplanmış. Şehzade ile ihtiyar kadın evlerinden henüz çıkmış, meydana doğru gelirlerken, talih kuşu uçurulmuş. Kuş gene kalabalığın üzerinde birkaç defa dönmüş. Sonra oradan hızla uzaklaşarak, gidip meydana doğru yeni gelmekte olan şehzadenin başına üçüncü defa konmuş. Bu sefer hiç kimse itiraz edememiş. Bizim küçük şehzade de padişah olarak o memleketin idaresini eline almış. Akıllı çocuk olduğu için, kısa zamanda halka kendini sevdirmiş. Birçok işler yapmış. Memleketi gül gibi idare etmeye başlamış. Aradan yıllar geçmiş. Genç padişah, kendisini bildirmeden, babasına bir mektup göndererek, memleketine davet etmiş. Babası,

komşu bir memleket padişahından gelen dâveti kabul etmiş. Gezip eğlenmeye bayıldığı için, bir tabur askerle birlikte hemen gelmiş. Genç padişah, çok güzel yemekler hazırlatmış. Fakat hiç birine tuz koydurmamış. Genç padişah bıyık ve sakal bıraktığı için, ilk karşılaştıkları zaman babasının tanımadığını hissedince, pek sevinmiş. Ne ise, akşam yemeğini yemişler. Misafir padişah yemekleri çok beğenmiş ama, tuzsuz oluşuna hayret etmiş. İçine baygınlıklar geldiği halde, hiçbir şey söylememiş. Ertesi gün, askerlerini dolaşmış. Hatırlarını sormuş. Onlar da yemeklerin tuzsuz oluşundan şikâyet etmişler. O gün öğle yemeğini yerlerken, misafir padişah:

Kuzum, sizin memlekette tuz bulunmaz mı? diye sormuş. Genç padişah, gülerек:

Vardır padişahım, diye cevap vermiş. Hem o kadar çoktur ki, bütün dünyaya tuz buradan gider.

Bu cevaba büsbütün şaşırان padişah:

İyi ama, demiş, bütün yemekleriniz tuzsuz. Sebebi nedir?

Genç padişah bu sefer:

Sizin tuzu hiç sevmediğinizi, yemeklerinize koydurmadığınızı söylediler de, demiş, onun için koydurmadım.

Padişah, derhal atılmış:

Katiyen efendim, demiş, yanlış söylemişler. Tuzsuz hayat mı olurmuş? Ben tuzu çok severim.

O zaman, genç padişah, gülerек:

Ama, demiş, küçük oğlunuz size: “Ben seni tuz kadar severim” dediği zaman, onu cellatlara teslim etmiştiniz? Bu söz üzerine, padişah, kendine gelmiş. Karşısındaki genç padişaha dikkatle bakınca, oğlunu tanımış. Arkasından da gözlerinden iki damla yaş yuvarlanmaya başlamış. Baba, oğul hemen kucaklaşmışlar. Sevinçleri görülecek şeymiş.

Onlar ermiş muradına...”

Tuz Masalı'nı da içeren Naki Tezel'in Türk Masalları'nı Schwartz'ın değerler sınıflandırmasına göre analiz eden Beytullah Karagöz'ün çalışmasına göre Türk masallarında işlenen konular itibariyle “Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, kendine saygısı olmak” gibi düşünce ve eylemde bağımsızlık temeline dayanan “öz-yönelim” ile “Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyaya barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olma, çevreyi koruma, iç uyum” gibi anlayışlılık, hoşgörü ve tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek şeklinde ifade edilen “evrenselcilik” değerlerinin yüzdesel olarak oranının düşük olmasına karşın; “Alçakgönüllü olmak, dindar olmak, hayatın bana verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı bir hayat” gibi kültür ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık gibi konuların etkin olduğu “geleneksellik” en yüksek paydaya sahipken onu “Kibarlık, itaatkar olmak, anne babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek” gibi başkalarına zararverebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınırlanması yetilerini gerektiren “Uyma” ve son olarak “Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek. Temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu, sağlıklı olmak” şeklindeki toplumun varolan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliğini gözetilen “Güvenlik” değerler analizinde ‘geleneksellik’ten sonra gelmektedir.²⁴⁴

2.2.2. Mitos ve Söylencelerde Muhalefet

Mitoloji, toplumsal hafızanın şekillenmesinde ninni ve masallardan sonra bireyin yetişkinliğe adım attığı dönemde, okuyup öğrendiği bilgileri kapsayan bir alandır. Buna göre bu alanda yer alan mitoslar ve söylenceler toplumsal hafızayı şekillendiren asıl metinlerdir. Bu metinlerde hikayeci bir anlatımla aktarılan bilgiler, o toplumun geçmişten geldiğine inandığı ve atalarının bizzat deneyimlediği bilgiler olarak kabul görmektedir. Mitin tanımlama problemi makalesinde yer alan eski çağ açıklamaları maddesine göre, mitler toplumda dini yönü olan edebi metinler olarak kabul edilirken, mitin modern teorilerinde ise, mit kavramı düşüncenin sembolik ifade şekline bilinç altının tasarımsal hali olarak insanları kültürel yönden

²⁴⁴ Beytullah KARAGÖZ, *Naki Tezel'in Türk Masalları Adlı Kitabının Değerler Açısından Analizi*, (Ana Dili Eğitimi Dergisi, s. 534-556., 2017), 541.

toplumsallaştırmaya yarayan bir unsur şeklinde ifade edilmektedir.²⁴⁵ Bu anlamda 19. yüzyıl mitolojinin parladığı bir yüzyıl olmuştur. Bu dönemde mitolojiler milliyetçi ideolojiler çerçevesinde yeniden yorumlanarak ulus devlet olgusu bir de mitolojik unsurlarla ele alınmış ve bu yolla desteklenmeye çalışılmıştır. Modern öncesi toplumların olduğu gibi modern toplumlarında kendi içlerinden çıkartacağı, dertlerine derman olacak, değer yargılarını el üstünde tutacak toplumu birleştirecek kahramanlara ihtiyacı olmuştur. Bir topluluğu kurtaran kahramanlar ise geleneksel sözlü politik kültür öğelerinde masallardan çok mitolojik söylencelerde yer almaktadırlar. Söylenceler, kurgulanma biçimlerine göre saga, halk masalı ve efsane olarak üç bölüme ayrılmaktadırlar. Truva savaşı gibi anlatıcının hayalinde canlandırarak anlattığı hikayeler sagaya girerken, ‘Kral Arthur’ esanesi gibi tamamı hayal ürünü kurgusal hikayeler ‘efsane’ye, halka dinlerken öğüt veren ve bir kahraman aracılığıyla onları aydınlatan hikayelere ise ‘halk masalı’ denilmektedir. Bunlar, esas itibarıyla birbirine yakın ancak aralarında ufak motif farklılıkları bulunan toplumsal öğelerdir. “Halk anlatı geleneğinin en büyük kuralı dikkati baş kahraman üzerine toplamadır. Anlatıda tarihsel olaylar anlatılıyorsa dikkat kahramanın üzerinde toplanır.”²⁴⁶ Bu bağlamda TTH’nı şekillendiren Yaşar Kemal’in kitaplaştırdığı ‘Köroğlu Efsanesi’ mitolojik unsurlar içeren bir anadolu halk masalıdır.

Kadim mitolojik hikayelere oranla Türk toplumunun geniş bir kesimi tarafından bilinen Köroğlu Efsanesi, TTH’da yer alan haksızlık karşısında durmanın bir göstergesi niteliğindedir. Efsanede, Bolu Bey’in babası Koca Yusuf’un haksız yere gözlerine mil çekilmesini hazmedemeyen Ruşen Ali uğradıkları haksızlık karşısında harekete geçmektedir. Bu karşı hareket onun ve babasının yıllarını alsa da yoğun bir emek ve inançla giriştikleri yolda umdukları sonuca ulaşabilmişlerdir. 16. yüzyılda geçen bu efsanede olaylar karşısında sebat etmek toplumsal hafızanın bir başka önemli noktası olarak dikkat çekmektedir. Efsanede daha önce güçsüz olduğu için ezilen Köroğlu’nun atı Kırat’la birlikte ‘Ab-ı hayat’ suyundan içerek zamanı geldiğinde güçlü Bolu Bey’inin karşısına yine onun gibi güç sahibi olarak çıkması ile hakkını araması ve sonunda hakkını alarak kırklara karışması söz konusudur. Kendisi gibi toplumun ötekileştirilmiş ve hakkı yenen güçsüz kesimi adına bir nevi

²⁴⁵ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, (Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009), 7.

²⁴⁶ Özkul Çobanoğlu, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Aşıkpaşazade’nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler*, (Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi), 73.

kahramanlık örneği sergilediği de bir başka gerçektir. Haklının yanında, haksızın ise karşısında yer almak, toplumda ezilenlerin sesi olmak ve ötekileştirilenlerin hakkını aramak Köroğlu Efsanesi'ndeki Ruşen Ali nezdinde gerçekte Türk toplumunun önemli bir kesimi için kahramanlık göstergesidir. Bu bakımdan gerek TTH gerekse toplumun geneli için 'kahraman' olmak ve kahramanca hareket etmek çok az kişiye nasip olan yüceltilmiş bir görev niteliği taşımaktadır.²⁴⁷ Köroğlu efsanesinden yola çıkarak Türk Toplumsal Hafızasını şekillendiren mitos ve söylencelerde en çok işlenen motifler şöyledir:²⁴⁸

Ab-ı Hayat: Fars mitolojisindeki dünyanın en kuzeyinde yer alan ve içene ölümsüzlük veren bir pınarın adıyla; anadolu mitolojisinde de bundan çok farklı bir anlamı yoktur. Anadolu mitolojisinde Hızır Peygamberin ab-ı hayattan içerek ölümsüzlüğe kavuştuğu ve kıyamete kadar kırkbir atın üstünde koşarak insanların yardımına yetiştiğine inanılmaktadır.²⁴⁹

Ağaç: Türk mitolojisinde ağaç formu kendisine özel anlam atfedilen ve tapınılan bir biçimde tasvir edilmektedir. En bilinen ağaç olan, Yaşam Ağacı mitine istinaden ağacın köklerinin cennete uzandığı inancından dolayı mezarlıklarda çokça ağaç dikme geleneği vardır.²⁵⁰ Türkler, ağacı yaşamı simgeleyen özel bir obje olarak görmektedirler. Kaşgarlı Mahmud'a göre Türkler, Tengri [gök tanrı] adını, ulu ağaç niteliğinde gördükleri her şeye takarlarmış. Söz konusu Ulu ağaç, beraberinde *yalnız ağaç*, *kurumuş ağaç* ve *yaşlı ağaç* motiflerinde de işlenmiştir.²⁵¹ Yine Çin kaynaklarına göre Kırgızlarda ağaç bir kült iken, Uygur Türklerinde ise kurbanların adanırken etrafında dolanıldığı bir başka şekilde çıkmaktadır. Türklerin eski yöneticilerinden Oğuz Kağan söylencesinde, Oğuz Kağan'ın avlanırken Ağaç kovuğunda gördüğü kızla evlenmesi ve ondan çocuklarının olması ve bu ağacın yaşam ağacı ile özdeşleştirilmesi söz konusudur. Çok eski Türk topluluklarında kurban edilen atların ağaçların en yüksek dallarına asılması ve yine eski Türklerin bir kısmının ölümlerini ağaç dallarına asmaları, onları göğe yaklaştırma ve yeniden doğmaları için yardımcı olma anlamını taşımaktadır. Ağaç dallarına asmak yerine toprağa gömmeyi

²⁴⁷ Yaşar Kemal, *Üç Anadolu Efsanesi*, (Yapı Kredi Yayınları, 38. Basım, İstanbul, 2015)

²⁴⁸ Motifleri ele alırken genel anlamda yararlanılan bu alanda iki önemli kaynak olan Özhan Öztürk'ün *Folklör ve Mitoloji Sözlüğü* ile Jean-Poul Roux'un *Eski Türk Mitolojisi* kitaplarıdır.

²⁴⁹ Özhan Öztürk, *Folklör ve Mitoloji Sözlüğü*, (Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009), 12.

²⁵⁰ a.g.e., 42.

²⁵¹ Jean-Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, (BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011), 25.

tercih edenler de ise, yine önce ölünün içi oyulmuş bir ağaç gövdesine yerleştirilmesi durumu söz konusudur.

Ant: Moğollarda, insanları birleştirici özelliği olan bir yemindir. *Anda* kelimesine karşılık kullanılan ‘yeminli kardeşler’ anlamı yeminin niteliğini vermektedir. İslamiyetten sonraki Türklerdeki *kan kardeşi* deyimini de aynı anlama gelmektedir. “Ant kurumu Orta Asya’da çok eski olsa gerek, ancak daha sonraki yakın dönemlerden bildiğimiz aşağıdaki ritüellerin, ta o zamanlarda bu kurumun içinde yer alıp almadığını bilmemekteyiz: kolunu hafifçe kesmek suretiyle, birleşmek istediği kişinin kanıyla kendi kanını karıştırmak ya da kanından biraz içmek.”²⁵² Orta Çağ’daki metinlerin çoğunda ‘ant içmek’ kavramı geçmektedir. Ki bu dönemde yeminden dönenlerin cezası kılıçla verilmektedir çünkü kılıç o dönemde mühim anlamı olan bir nesnedir. Nicolai Papae’dan alıntı yapan Roux’a göre Bulgarlar, İncil inene kadar kılıç üstüne yemin ederlerken, incilden sonra incil üstüne ant içmeye başlamışlardır. Türklerde ant geleneğinin olmazsa olmazı kanın akıtılması ve bir kase veya kafatasından içilmesi usulüdür.

Ahret İncancı: Genel olarak Türklerde, ruh bir kuş misali bedenden uçarak uzaklaşır, kaçar ya da yükselir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta ‘Atalar Kültü’ne sahip olan Eski Türklerde ölen bir insan, öldükten sonra bir kuşa dönüşmemektedir yalnızca ruh bir kuş gibi bedenden uçup gitmektedir. Bununla birlikte ahret kavramının gökyüzü ile paralel görülmesi ölümden sonraki var oluşun gökyüzünde devam edeceği inancını doğurmuştur. Bu da ölünün gömülmesi esnasında, yeryüzünde bıraktığı mal ve eşyalarının akıbetini belirlemek için yanında gömülmesi ya da yakılarak dumanı vasıtasıyla yukarı ulaşacağı mantığını doğurmuştur. Ölen kişinin yalnızca malı mülkü değil, eşi de o öldükten sonra bir takım ritüellere konu edilmektedir. Yenisey Yazıtlarında, “Ey karıcığım, anneciğim, çağırmak suretiyle sizlerle tekrar buluştum; ey halkım sizlerin yanına aşağıya indim.”²⁵³ denirken, bir başka Türk Yazıtı olan Uyug Arkhan Yazıtı’nda sözü geçen, ‘aşağıya inmek’ fiili ile ölünün yukarıda yani gökyüzünde meskun olduğu anlamı çıkmaktadır.²⁵⁴

²⁵² a.g.e., 33.

²⁵³ a.g.e., 29.

²⁵⁴ a.g.e., 30.

At: Gerek Türk mitolojisinde gerek diğer mitolojilerde kahramanların en yakın dostudur. “Yakut ve Altay Türklerinde atların güneşten yeryüzüne indiklerine inanılmaktadır.”²⁵⁵ Onları kullanan sahipleri gibi özel yetenekleri vardır. Hz. Ali'nin Düldül'ü, Şah İsmail'in Kamer Tay'ı, Hızır'ın Boz Atı, Kiziroğlu Mustafa Bey'in Alapaça Atı, Esbali'nin Küheylanı, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in miraca yükselirken bindiği Burak en bilinenleridir. Köroğlu Efsanesinde Ruhşen Ali'nin en yakın dostu Kırat'a Akboz at da denildiği olur.

Atalar Kültü: Bir kavmin ve ya imparatorluğun kurucusu olan atalar ya da bir topluluğun büyük hükümdarına ait soy kütüğünün bilinmesi amacıyla yapılan işlemdir. Bir diğer anlamında ise bir boyun kurucusunun neslinden gelenlerin atalarının soy kütüğünü tanınmasıdır. Çin kaynaklarından edinilen bilgiler doğrultusunda eski Türklerin, atalarına kurban sunmak için her yıl onların mezarları olan mağaraları ziyaret ettikleri öğrenilmektedir. Bu ziyaret sayesinde hac görevini yerine getiren Türklerde, hükümdar bizzat kendisi katılmadığı durumlarda en yetkili birini görevlendirmektedir. Hsiung-nuların atalar kültürü örnek verilecek olursa, mağara ziyaretlerinde bir kurban kestikleri görülmektedir. Konuya daha dikkatli bir açıdan bakan Roux'a göre kurban tarihleriyle gezegenin astrolojik olayları arasında bir paralellik söz konusudur. “10. Yüzyılda İstahri, krallarının mezarı önünden geçen Hazarların, attan inip yere kapandıktan sonra ancak yollarına devam edebildiklerini aktarmaktadır.”²⁵⁶ Bununla birlikte Eski Türkler, Bengü Taş dedikleri ata mezarlarını yaparlarken yalnızca erkek atalarının değil kadın ataları içinde mezar taşı yontmuşlardır.

Bayrak: Bayrak kelimesini ilk kullanan Kaşgarlı Mahmud olmakla birlikte T'u-küeler, altınla kaplı süslü bir kurt kafatasını bayrak olarak gerek savaşlarda en önde gerekse diğer durumlarda etrafında toplanmak amacıyla kullanmışlardır. “M.F. Köprülü'ye göre Türklerin bayrağı başlangıçta Tibet öküzünün kılından yapılmış ve nihayet bir mızrağın ucuna boyanmış bir parça ipek takılmıştır. (...) Tam olarak bilinmeyen bir

²⁵⁵ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, (Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009), 588.

²⁵⁶ Jean-Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, (BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011), 37.

dönemde, bayrakların kumaşını değişik resimler, hayvanlar ve yıldızlar süslemekteydi. Kuşkusuz bu da yine aynı sembolik ve söylensel amaçla yapılmıştır.”²⁵⁷

Böri: Yani kurt, türk söylencelerinde en çok adı geçen hayvandır. Bozkurt söylencesinde dişi bir kurttan türeyişin hikayesi anlatılmaktadır. Kurt, Türklerin saygı duyduğu ve önder kabul ettiği önemli bir hayvan figürüdür. Asilliği ve ihtişamı ile, tüm güçlülere göğüs gerecek bir havada tahayyül edilir. Mavi Kurt anlamındaki Kök Böri zamanla Boz Kurt’a dönüşmüştür. Soyundan geldiğine inanılan bir ata olarak görülen kurt başı, Türklerin bayrak işlevi görececek biçimde sancağın ucunda kullanılırken, ordudaki askerler kendilerine Kurtlar tanımlamasını yapmaktadırlar. Böri kelimesi oğuzlar zamanında bilinmeyen bir nedenle yasaklanmış onun yerine solucangillerden olan kurt kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

Cehennem: ‘İç yer’ anlamına gelen cehennem kelimesi, yerin altında kötülerin ve kötülük etmekte ısrarcı olanların meskeni olarak kullanılmaktadır. Yer yüzünü ve yerin altını birbirinden ayıran eski Türklerde yeryüzü, gökyüzü ile birlikte hareket etmekte ancak yer altı her ikisine de karşı bir durum içinde ifade edilmektedir. Kendilerinin geliştirmiş olduğu inanç sistemine göre gök yüzü ile yer yüzü arasındaki ahenk şaşmaz bir dengenin ürünüyken yer altı kargaşa ve kaosun merkezidir. İslamiyetten sonraki Türklerde ahiret inancıyla birlikte pekişen cehennem kavramı, kötülerin cezalandırıldığı ve ebediyen kalınacak olan ateşlerle çevrili ve görevli zebanilerin bulunduğu bir alandır. “Bu sözcük oldukça güç bir zamanda ve muhtemelen yabancı bir dinin, büyük olasılıkla Budizmin etkisi sonucu ortaya çıkmıştır. Ne var ki, daha önceden Uybat Yazıtında ifade bulmuştur. Bir cehennem kavramı Türkler tarafından eğer biliniyorduyorsa, bu kavram sadece sınırlı alanlarda ve bir ceza anlamında kullanılmış olmalıdır.”²⁵⁸

Dağ: Türkler için dağın her zaman dini ve mistik bir anlamı olmuştur. Bilinen en eski Türk dağının adı Ötüken’dir. Dağlar, söylencelerde ve kutsal metinlerde tanrıların meskeni olarak kullanılmaktadır. Tanrılar, insanlarla iletişime geçmeden önce dağı bir sis sarar ve gök gürleri; bu tanrının ön konuşmasıdır. İnsanlar tanrıdan aldıkları mesajlar doğrultusunda ona bir kurban sunmak için kendilerine izin verilen ölçüye kadar dağa çıkarlar. Yine birçok söylencede geçtiği üzere Türkler, güç kazanmadan ve

²⁵⁷ a.g.e., 51-52.

²⁵⁸ a.g.e., 61.

buldukları bölgede hakimiyet kurmadan önce bir dağın arkasında yaşarlar, kendilerine güvenlerinin tam olduğu vakit dağdan çıkma kararı verirler. Dağların, dik oluşu, tırmanması zor oluşu, aşılması ve güç oluşu insanlara mücadele etmenin gerekliliğini yoksa dağı aşmanın mümkün olamayacağı mesajını vermektedir. Ergenekon ve Bozkurt destanlarında dağ figürü kullanılmış ve her ikisinde de Türk halkı dağdan yeniden güçlenerek çıkararak düşmanlarının üstüne yürümüştür.

Erlik/Erklik/Erkeklik: Kökeni eril olma durumundaki *er* hecesinden oluşan erklik aynı zamanda ‘erkeklik’, ‘kahramanlık’, ‘güç sahibi olma’ anlamlarına gelmektedir. “ (...) erklik ya da rkl ses öbeğinin düşmesi sonucu erklik, erkek kahraman olma özelliğine sahip kişi anlamına gelmektedir.”²⁵⁹ Bu kelime, eski Türklerde yalnızca güç, kudret sahibi insanları tanımlamak amacıyla kullanılmıştır. O dönemde bir kişinin erklik sıfatını alabilmesi için bir düşmana yada vahşi bir hayvana karşı galip gelmesi gerekmektedir. Ancak böyle bir durumda o kişi ‘erkeklik’ini kanıtlamış olmaktadır. Bu konuda Thomsen’a atıf yapan Roux şu ifadeleri kullanmıştır. “İmparatoriçe olan annemi memnun edeceği üzere, küçük kardeşim Kültigin erkeklik adını kazandı.”²⁶⁰ Son olarak erklik kelimesi, eski Türk yazıtlarından ‘Altın Köl Yazıtında’ yer altında yaşayan ve kötü huylu varlıklara hükmeden ve cehennemin Kralı anlamına da gelmektedir.

Eskatoloji/Öteki Dünya Anlayışı: Eski Türkler’de, ahiret inancı olduğu gibi bir de içinde yaşanan bu dünyanın da bir sonu olduğu inancı vardır. Özellikle Moğollar döneminde temelleri atıldığı düşünülen bu inanca göre dünyanın sonu ‘yerin batması ve göğün çökmesi’ sonucu gerçekleşmesi muhtemel bir hadisedir.

Evrenin Doğumu: Boy söylenlerinde “Oğuzname’de geçen emir kipinde olduğu üzere ‘Ol, dediler’ bir evren doğumu ya da en azından bir insan kökeni bilgisi”²⁶¹ni vermektedir. Buna göre kişiöğlü, yani insanlar yukarıda bulunan Mavi/Gök ile aşağıda bulunan Yağız/Yer arasında yaşamak için yaratılmışlardır.

Gök Gürlemesi: Göğün gürlemesi, Eski Türklerden bu yana Tanrının hoşnutsuz olduğu bir takım durumlar nedeniyle kızmış olacağı ve bunun sonucunda ise insanları cezalandırabileceğinin bilgisini veren bir olay şeklinde anlamlandırılmıştır. Eğer bir

²⁵⁹ a.g.e., 69.

²⁶⁰ a.g.e., 68.

²⁶¹ a.g.e., 72.

yere gök gürelemesi esnasında yıldırım da düştü ise o yer eski Türkler tarafından uğursuz kabul edilir ve bir daha orada kimsenin yaşamasına izin verilmemektedir.

Güneş/Kün: Başta Ay'a olmak üzere birçok yıldız ışık kaynağı olmakla bilinen güneş, dünyaya sıcaklık ve aydınlık vermesi bakımından da ilgi görmektedir. Eski Türklerin bazı boylarında güneşe tapınma geleneği görülmektedir. Bu bilgi Çin kaynaklı raporlar tarafından kanıtlanmaktadır. Güneşin doğması, tepe noktasına ulaşması ve batmasına farklı anlamlar yükleyen insanlar her biri için farklı bir ritüel edinmişlerdir. Güneş Türklerde sudan sonra önem verilen ikinci yaşam kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bunun nedeni, suyun nasıl ki insanın hayatta kalması için elzem bir gerekliliği varsa, güneşin de ışınları vasıtasıyla ısınmak ve önünü görmek de insanevladı için o derece gereklidir.

Hayvanlar ve Hayvanlara Yüklenen Anlamlar: Hayvanlar, tüm Türk söylencelerinde önemli bir yere sahip olan ve en çok kullanılan figürlerin başında gelir. Türklerde bir hayvandan türemek gibi bir hayvanın annesiz kalmış bir çocuğa annelik yapması hiç de yabancı olunmayan hikayeler arasındadır. Bunun nedeni Eski Türklerin hayvanları her zaman insanlardan sonra sezgi ve güç kapasiteleri bakımından kendilerine yakın görmeleri olmuştur. Atalarını anmak veya Tanrı'dan bağışlanma dilemek isteyen Türkler ilk iş olarak bir hayvan kurban etmektedirler. Bu yolla da hayvanların, önemi vurgulanmış olmaktadır. Ayrıca, yaşamdan önce ve ölümden sonra çeşitli formlarda ruhun bir hayvan şekline girildiğine inanılmaktadır. On iki hayvanlı takvim de sembolleştirilen hayvanların bir bilgisini vermektedir. Kaşgarlı Mahmud, hayvanlarında insanlar gibi özelliklerinin olduğunu onların kişileştirilmelerinden örnekler vererek açıklamaktadır. Şöyleki tıpkı masalarda olduğu gibi horoz cesur, tilki kurnaz, turna temkinli, karga dikkatli, aslan güçlü, kurt asil, saksığan temiz, baykuş bilge, koyun korkak, tay coşkulu şeklinde tanımlanabilmektedir.

Hükümdar: Hükümdar kelimesini, efendi anlamına gelen 'ida', 'idi', 'iti', 'ita', 'iya', 'iyi' kelimeleri ile kullanan ilk kişi Kaşgarlı Mahmud'tur.²⁶² Buna göre, "Şüphesiz bu sözcükten (idi), 11. yüzyılda ve takip eden dönemde Türk ve genel itibarıyla Asya ve Sibirya halklarının dinsel tasarım dünyası için önem taşıyan klasik anlamda "mal sahibi" diye adlandırılan bazı şahısları anlayabiliriz."²⁶³ Hükümdarlık makamı, Türk

²⁶² a.g.e., 77.

²⁶³ a.g.e., 77.

söylencelerinin en üst derecesine sahip olan kişilerce elde edilen bir makamdır. Tüm boy, hükümdarın buyruğu altındadır ve onun liderliğinde ilerlemekle yükümlüdür. Hükümdarı olmayan topluluklar savaşta sayıca üstün dahi olsalar yenilmekle karşı karşıya kalabilirler çünkü hükümdarlık her ne kadar maddi bir görevmiş gibi gözükse de manevi olarak ona yüklenen anlamı bunun katbe kat üstündedir.

İrk: İnsan türünün kökeninin bilgisini veren ırk kelimesi Irklamak fiilinden türemektedir.

“Irklamak fiili kehanette bulunmak, gaipden haber vermek anlamına gelmektedir. Bu sözcük, fevkalade ilginçtir, eski Türklerin mantığına ilişkin bir kitabın başlığında geçmektedir. Bu kitap Irk Bitig’dir, mutlu tesadüfün, şansın kitabı. Kitapta, kehanette bulunulan yazgının iyi, fevkalade iyi, kötü ve fevkalade kötü olabileceği belirtilmektedir.”²⁶⁴

Işık: Birçok Türk söylencesinde bir doğumun habercisi olarak kullanılan bir ışık hüzmeleri en güçlü şekilde bir güneşe aitken, bir diğer şekliyle bir aydan kaynaklanmış oluyor olabilir. Işığın belirlenmesi döllenme olayına işaret eder ki bu da ancak rahim sahibi bir kadının varlığı ile mümkündür. Bu bakımdan eski Türklerde ışık denilince akla kadın gelmektedir. Işık kavramı “(...) kadınları ziyaret eden doğaüstü insan veya hayvanla eşanlamlıdır; bazen de kadınla karışmakta veya kadında kendini dışa vurmaktadır.”²⁶⁵ Renk olarak ışık ise, çoğunlukla altın rengine yakın olan sarı ile ilişkilendirilmekte bu da yine kadın figürü ile yanyana kullanılmaktadır.

Kader: Eski Türklerde Tengri dedikleri Gök Tanrı’larının kaderi tayin ettikleri inancı vardır. Kader, eski söylencelerde talih anlamında kullanılmaktadır. Paleolitik Türk Yazıtlarında geçen ‘*kergek*’ ve ‘*ülüg*’ kelimeleri kader kelimesine eş anlamlı olarak kullanılmıştır.²⁶⁶ Buna göre herkesin kaderi Tengri’nin elindedir. Gökyüzü tarafından küçük bir yıldız şeklinde yeryüzüne gönderilen Kut’u kaybetmek yaşamı yitirmekle eşdeğerdedir. Bu nedenle kut inancında, Kut uyuyan insanın vücudundan çıkarak bir ışık misali dolaştığına inanıldığından Türklerde uyuyan insanın ani bir şekilde uyandırılması hoş karşılanmaz. Çünkü şiddetli bir uyandırma şekli, Kut’un insanın vücuduna tekrar girmemesine neden olabilir bu da insanın hastalanıp ölümüne sebep olur.

²⁶⁴ a.g.e., 76.

²⁶⁵ a.g.e., 77.

²⁶⁶ a.g.e., 82.

Kan: Türk’lerde kan iki şekilde akıtılmaktadır. Birincisi savaşılan düşmanın kanı akıtılır ki bu galibiyetin bir nişanesi hükmündedir. İkincisi ise, Tanrı’nın gazabından korunmak ve onu memnun etmek amacıyla ‘kurban kesmek’ yoluyla akıtılan kandır. Burada akıtılan kurban kanı sayesinde, kaza ve belalardan korunulacağına inanılır. Eski Türkler’de kanın akıtılmasının yasaklı olduğu hallerde vardır. Büyük devlet yöneticileri, devletin bekası için öldürülmeleri gerektiğinde kanlarının akıtılmamasına dikkat edilir bunun için boğazlanarak öldürülürler.

Kırk Sayısı: Kırk sayısının kutsallığı tüm mitolojilerde ve inançlarda görülmektedir. Hz. Davut’un Krallığı’nın kırk yıl sürmesi, Hz. Musa ile Tanrı’nın konuşması sırasında Musa Peygamberin kırk yaşında olması. İslam Peygamberi ve aynı zamanda son peygamberde olan Hz. Muhammed’in kırk yaşında peygamber olması, Tufan’ın kırkinci gününde Hz. Nuh’un Tanrı ile bir anlaşma yapması, Eski Ahit’te Tanrı’nın yeryüzüne kırk gün kırk gece yağmur yağdıracağını bildirmesi gibi örnekleri çoğaltılabilir. Kırklar adıyla da anılan Erenler ise Türk Mitolojisinde ölümsüz ve Tanrı’ya yakınlıklarıyla bilinen insan varlıklarının adıdır. Altay Türklerinde Eren anlamındaki ‘İren’ kelimesi gökten indiğine inanılan şamanların adı olarak kullanılmaktadır. Birçok söylenceye göre Köroğlu Efsanesi’deki kahramanın öldükten sonra kırklara karıştığı ifade edilmektedir.²⁶⁷

Kızıl Elma: Kızıl Elma anlam olarak, Türklerin fetihle ulaşılması gereken yerleri belirtmek için oluşturdukları bir sembolün adıdır. Ziya Gökalp’in Kızıl Elma mitinde, Kızıl Elma düşüncesinin ilk olarak Osmanlı Devleti döneminde dikkat çektiği ve bilhassa Yeniçerilerin savaşlardaki başarılarını pekiştirmek amacıyla kullanıldığını belirtmiştir. Sembolün kökenine gidildiğinde tüm Türk boylarının ancak özellikle Oğuz Boyunun cihana hakim olmuş güçlü bir devlet kurmak ve Türk birliğini tesis etmenin simgesi olarak Kızıl Elma anlayışına sahip oldukları görülmektedir.

Kurban Ritüeli: Gerek Eski Türk inançlarında gerekse günümüz Türk inancında olsun, Kurban Türk toplulukları için büyük önem verilen bir ritüeldir. Ayrıca, bir ölünün gömülmesi esnasında ölmüş bir atanın tekrar anılması amacıyla düzenlenen tören sırasında ve önemli bir anlaşma imzalanmadan önce de kurban kesildiği görülmektedir. Tanrı’nın lütfunu kazanmak ve cezalandırılmaktan sakınılmak amacıyla

²⁶⁷ Özhan Öztürk, *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, (Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009), 589-590.

öküz, at ve koyun gibi hayvanların kesilmesi suretiyle işlem tamamlanmış olur. Bu işlemi, ya hükümdarın bizzat kendisi ya da onun tayin edeceği üst düzey bir yetkili yönetmektedir. Kurban edilecek hayvan olarak ilk sırada boynuzlu hayvanlar tercih edilmekte iken ikinci sırada at gelmektedir. Kumanlar ve Bulgarlar gibi halkların kurban olarak köpek tercih ettikleri de bilgiler arasındadır.²⁶⁸

Kut İnancı: Tanrı ile bağdaştırılan Kut kelimesinin kökenin de zenginlik ve talihi çağrıştıran anlamlar yatmaktadır. “servet, şans” diye tercüme edilen kut sözcüğü kimi metinlerde, yarlık (tanrısal buyruk) ve şans (ülüg) ile birlikte çağrılmakta, daha başka metinlerde ise onunla birlikte aynı anda Tengrinin gücü zikredilmektedir.”²⁶⁹ Bu metinleri inceleyen yazarların vardığı sonuca göre Kut inancının, dışardan insanın içine yerleştirilen sihirli bir güç olduğu anlaşılmaktadır. Gök Tengri hükümdarlarına ve seçilmiş insanlara bu inancı lütfetmektedir ve bu sayede onlar Tengri tarafından kutsanmış olmaktadır. “Orhon Yazıtlar’ında, Kutun gök tanrı tarafından verildiğini ve hükümdarı etkilediğini anlamaktayız. (Hükümdar) Kut sayesinde hayatta kalmakta ve zafere ulaşmaktadır. Eğer gök ‘kutu onaylamazsa’ hükümdarlık gücü son bulur, yani seçilmiş halkın egemenliği ve hanedanlığın kaderi”²⁷⁰ son bulmuş olmaktadır. Kaşgarlı Mahmud’a göre eğer Gök Tengri, bir insana kutu bahşederse o insanın önünde hiçbir şey duramaz; yolu aydınlık olur ve ardına kadar tüm engellerden açılır. Bir hükümdarın yönetici sıfatını alabilmesi için Kutunu halkına ilan etmesi şarttır. Bu doğrultuda “Kutu taplamak” işlemini gerçekleştirilmeyen bir hakan halkın gözünde yöneticilik görevini ifa edemez.²⁷¹

Kutsal Yağ Sürünerek Tahta Çıkma: Tahta çıkma, Türk Hükümdarlarının hakimiyetini ilan ettikleri ilk an olarak büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle bu süre zarfında yapılan her hareketin bir anlamı vardır. Buna göre;

“Çin yıllıkları T’u-küeler ve T’o-paların, doğu kaynakları ise Hazarların, tahta çıkarken hükümdarlarını bir keçenin üzerine oturttukları, havaya kaldırıp, bir daire şeklinde dolaştırdıklarından bahseder. Daha sonra sıkıca boğazını sıkırlar ve tam boğulacağı sırada, kendisinden hükümdarlık edeceği süreyi tahmin etmesini rica ederler. Bütün bunlar olup biterken, görünenin aksine mantık önemsizdir. Boğma taklidi, kanını dökmeyen gerçekten bir hükümdarın nasıl öldürüldüğünü anımsatır. Şu halde, tahta çıkmak sıradan yaşamın ölümüdür ve bunu hükümdarlık yaşamı için

²⁶⁸ Jean-Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011*), s.89.

²⁶⁹ a.g.e., 90.

²⁷⁰ a.g.e., 90-91.

²⁷¹ Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, (Ötüken Neşriyat, 10.Basım, İstanbul, Nisan 2005), 33.

bir diriliş takip eder. Bir keçenin üzerine oturarak havaya kaldırmak suretiyle, onu göğe (tengiye) sunarlar (kral ise gücünü bundan almaktadır). Dairesel hareketlerle ise, evrenin hareketini taşıyan kişiye aktarırlar.”²⁷²

Mantık: Türkler için mantık, tüme varımcı bir çıkarım yoluyla insanın doğada bulunan her şeyden bir çıkarımda bulunması, danışmak istediği konuları tanıya danışması şeklinde anlam bulmaktadır. Türkler, mantığı daha çok sezgileriyle kullanmakta bunu yaparken etraflarındaki her şeyin ve her olayın tanrıdan gelen bir işaret olabileceği inancıyla doğru bir mantığa ulaşabilecekleri kanısına sahiptirler. Bu bakımdan Eski Türklerde kehanette bulunmak, mantık çıkarsamaları yapmakla eşdeğerdedir. Şamanizmin etkisiyle kehanette bulunmak ve gelecekle ilgili varsayımlarda bulunmak şamanların işidir. “Elimizde, Uygur alfabesiyle yazılmış ve Turfan’da bulunmuş olan, kaynağından hiç de emin olmadığımız birkaç tuhaf kısa metin bulunmakta. Bu metinler ile kişinin nasıl hapsirdiğine, kas hareketlerine, tırnaklarının ve saçlarının kesim şekline göre kehanette bulunulmaktadır.”²⁷³ Bir başka şekilde ise eski Türkler mantıki çıkarsamalar yapmak ve gelecek hakkında bilgi edinmek amacıyla yıldızları takip etmişler bunun için astroloji biliminden faydalanmışlardır. Ay’a büyük önem atfeden Türkler için ayın muhtevası içinde buldukları durumlar çerçevesinde ne yapıp ne yapmamalarını göstermektedir. Türklerde mantık için devreye sokulan son kavram rüyalarlardır. Rüyalarda görülen kişi ve olayları, nesnelere yorumlayarak bir mantık sıralaması yapmak ve bunu geleceğe uyarlamak Türklerin gelenekleri arasındadır. Bu konuda Kaşgarlı Mahmud Türklerin rüya yorumlama uğraşları hakkında bilgi vermektedir ona göre hayvanlar ve doğa olayları da mantık açısından kullanılmaktadır. “İrk Bitig’de olgunlaşan ekin, yeşeren çayır ve çalı iğdesinin çoğalması birer hayır alameti olarak görülmüştür. Evcil veya yaban sürülerin çoğalması, boyun varlığa kavuşacağını ve ailelerde gerçekleşecek doğumları müjdelemektedir.”²⁷⁴

Mağara: Mağaralar, söylencelerde bazen bir yaşamın başladığı yer olarak bazende korunaklı bölgeler olarak işlenmiştir. Işığın çok az olduğu ve hayatta kalanların yaşamak için sığındıkları mağaralar olduğu gibi, bir hayvanla birlikte yaşanan mağaralarda mevcuttur. Mağara kelimesini karşılamak için ‘oyuk’ kelimesinin

²⁷² Jean-Poul Roux, *Eski Türk Mitolojisi*, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, (BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011), 92-93.

²⁷³ a.g.e., 96-97.

²⁷⁴ a.g.e., 99.

kullanıldığı görülmektedir. Atalar kültü denilen kavrama göre, Eski Türklerde atalarının yaşadıkları ve öldükleri mağaraları ziyaret ettikten ve orada kurban kestikten sonra hacı oldukları inancı mevcuttur.

Ongun: Eski Türkler, kutsal olarak adlettikleri ve atalarından geldiğine inandıkları bir takım hayvan ve bitkilere özel anlam vermektedirler. Bu tür anlam verdikleri obje ve sembollere genel olarak verilen ismin adı ongundur. Oğuzların, ongun hayvanı olarak kuşları seçtikleri bilinmektedir. Kutsanmış kabul edilen bu hayvanların avlanması, etinin yenmesi ve zarar verilmesi topluluk tarafından lanetli olarak görülmüştür.

Ölülerin Gömülmesi: İslamiyetten önceki Türk toplulukları, ölülerini bir ağacın üstüne bırakma, toprağa verme ya da yakma gibi çeşitli eylemlerle ortadan kaldırma yolunu seçmektedirler. Tüm bu işlemleri bir arada kullananlar olduğu gibi genellikle tercih edilen yöntemin yakmak olduğu ancak zamanla toprağa gömme işleminin yaygınlık kazandığı da bir gerçektir. Gömme işleminde ise dağlar, tepeler ve ormanlık alanlar tercih edilmektedir. Çok az da olsa birkaç yerde cesetlerin nehirlere atıldığı bilgiler arasında geçmektedir. Ölen insanın kullandığı eşyalar ve atı gibi sahipliğini üstlendiği hayvanlarda onunla birlikte ya yakılarak külleri sonradan toprağa gömülme ya da direkt toprağa gömülmektedir.

Su: Yaşam kaynağı olan ve her canlı için elzem olan su Eski Türkler'de de günümüzde de kutsaldır. Dünyanın dörtte üçünün sularla kaplı olması, insan vücudunun yüzde yetmişinin sudan oluşması ve tüm canlıların yaşamak için suya gereksinim duyması bu kutsallığın öncülü niteliğindedir. Nehirler ve göller gibi çeşitli su kaynakları Türk boyları tarafından yerleşim yeri olarak belirlenmekte ve örneğin Tamir Nehri gibi nehir kıyılarında kurban törenleri düzenlenmektedir. Bu, suyun kutsanmış olduğunun ve kurbanın onun tarafından kutsal kabul edileceği inancına dayanmaktadır.

Ruh: Ölümünden sonra bile varlığını devam ettiren, vücuttan bağımsız hareket edebilen, ruh kavramı Türk söylencelerinde kendisine danışılan rehber görevi görmektedir. Özellikle ataların ruhlarına büyük saygı duyulur ve onlardan özenle çekinilmektedir. Bir şeyin tözünün yani ruhunun olması ona mekandan bağımsız kılan bir özellik tanımaktadır. Eski Türklerde birden fazla ruha sahip olduklarına inanmaktadırlar. Yek denilen ve kötü bir cin olduğuna inanılan varlığın birden fazla gezgin bir ruha sahip olduğu bilinmektedir. Ruhunu ifade etmek için ayrıca öz, özüt, tin, yula gibi kelimeleri

kullanan Türklerde, abacı, elkin ve yelkin kelimeleri hayaletlerden bahsetmek için kullanılmaktadır.²⁷⁵ Ruh, hakkında da bilgi veren Kaşgarlı Mahmud'a göre, ruh kavramı nefes almak anlamını taşımaktadır. Türk inanisında ruhlar, ölümsüz olduğu gibi vücuttan ayrıldıktan sonra bir hayvan şekline de girebilmektedir. Bunun yanında ahiret inancıyla birlikte söz konusu olan cennet ve cehennem gibi yerler ise ruhlar için belirlenmiş olan ebedi mekanlardır.

Rüya: Gelecekte haber veren rüyalar yol gösterici bir özelliğe sahip olduğu için Türkler tarafından anlamlı kabul edilmektedir. Türklerin ilk rüya yorumu kitabı Büyük Tufandan sonra ortaya çıkan Göktürkçe yazılmış olan el yazması bir kitaptır. Köroğlu Destan'ında Ruşen Ali'nin babasının gördüğü rüya sayesinde Abı hayat suyundan içmesi nasip olmuştur. Bu gibi şekillerde kahramanlar, rüyalar aracılığıyla başarıya ulaşmak için yardım alarak kendisine müdelenen rüyalarını gerçekleştiren seçilmiş ruhlardır.

Takvim: Zamanın bir göstergesi olan ve ilk olarak Çinli'ler tarafından bulunan On İki Hayvanlı Takvim'in Eski Türkler tarafından kullanıldığı hatta ayların ve günlerin de oniki hayvan şeklinde simgelendiği bilinmektedir. Buna göre öküz, tavşan, kaplan, sıçan, ejderha, yılan, koyun, maymun, at, köpek, domuz ve horoz kullanılan oniki hayvandan her birinin adıdır.

“Kaşgarlı Mahmud tarafından kaydedilmiş bir söylencede, bu takvimin Türkler tarafından nasıl benimsendiği belirtilmektedir. Ava çıkmış (efsanevi) bir hükümdar hayvanları İli-Nehrine kadar sürer. Aralarından yalnızca 12'si nehri geçmeyi başarır: Karşı kıyıya ilk geçen sıçan olur: Nehri geçen ilk o olduğu için, ilk yıla onun adı verilir. Takip eden 11 yılın sırası, diğer hayvanların nehri geçiş sırasına göre belirlenir.”²⁷⁶

Tengri/Tanrı İnanişı: Tengri sözcüğü Eski Türklerde Gök Tanrını ifade etmek için kullanılmaktadır. Buradaki Gök'ün gökyüzünü tasvir ederken, tanrının mekanı olan gökyüzüne işaret edilmektedir. Gökyüzü aynı zamanda öldükten sonra yaşamına devam eden ruhların da meskenidir. Türk inanisında Tanrı kavramı, insanların hükümdarlar aracılığıyla kendilerine müdehale edebildiği, yöneticileri kendisine birer temsilci olarak atayan bir olgu olarak görülmektedir. Zaten, hükümdarlar gibi şanslı insanlara Tanrı tarafından bağışlanan kut inancında da durum böyledir. Tanrı bir

²⁷⁵ a.g.e., 112.

²⁷⁶ a.g.e., 147.

hükümdarın kutunu onaylamazsa o kişi yönetici sıfatını kazanamaz. Tüm insanların kaderleri yine yaratıcı güç olan tanrı tarafından belirlenmekte, davranışları ölçüsünde gerek bu dünyada gerekse öteki alemde ödüllendirilmekte ya da cezalandırılmaktadırlar. Bu bakımdan tanrıya yapılan yakarılar yani dualar onun tarafından duyulmakta ve cevap verilmektedir.

Tören: Günümüzde olduğu gibi Eski Türklerde de antlaşma, düğün, cenaze, bayramlaşma gibi özel günlerde törenler düzenlenmekte, topluluğun tüm üyeleri bu törenlere katılmaktadır. Bunların haricinde en önemli olan hükümdarın yönetici olarak ilan edilmesini sağlayan tören olan Kutsal Yağ Sürülerek Tahta Çıkma Töreni'nden daha önce bahsedilmiştir. Bu gibi törenlerde büyük bir ziyafet düzenlenerek, katılımcıların hoşça vakit geçirmesi amacıyla at yarışı, deve güreşi gibi merasimler düzenlenmektedir. Yine 'Ölünün gömülmesi' törenini de bir önceki başlıkta açıklamıştır. Gelin Toyu denilen düğün törenleri ise beyaz bir çadırın içinde bir din adamı tarafından gerçekleştirilen dini bir merasim şeklindedir. Kaşgarlı Mahmud bir tören sayılan bayram kelimesinin aslının 'bedhrem' olduğunu zamanla 'beyreme' oradan da bayrama dönüştüğünü bildirmektedir. Buna göre Eski Türklerde bayram töreninden önce gök tengri için kurban kesilir ardından kadınlı erkekli bütün topluluk eğlenceye katılırlardı.

2.2.3. Atasözü ve Deyimlerde Muhalefet

Atasözleri, kullanıldıkları alan itibariyle toplumsal olayların çözümlenmesinde kilit rol oynamaktadır. Her atasözünün kullanıldığı yer itibariyle vermek istediği bir mesaj vardır ve bu mesaj olayın niteliği hakkında kesin bir sonuç çıkarılmasını sağlamaktadır. Bu sayede çıkarılan sonuç bir ders niteliğinde kabul edilip yaşanan bu olayın tekrarlama durumu sözlenen bu kısa ve öz sözün vermek istediği mesaj hatırlanarak atasözünün söylenmesindeki asıl amaç gerçekleşmiş olacaktır. Bu anlamda toplumsal siyasal hafızanın şekillenmesinde son ayağı oluşturan atasözleri ve deyimler, şimdiye kadar örnekleri verilen tüm geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden çıkartılmış kısa ve öz sözler niteliğindedir.

“Atasözleri, nasihat içerikli olduğundan bu ad tür ve eser adı olarak da kullanılmıştır. Nasihat arapça halis, samimi, katıksız olmak; kin, hile ve aldatmanın

zıddı olarak iyilik yapmak, dürüst davranmak, doğrulamak anlamındadır. Kelime hadis dilinde “kendisine nasihatta bulunan kişiye hayır dilemek” anlamı da taşımaktadır.”²⁷⁷

Bu bağlamda toplumsal hafızayı şekillendiren atasözlerinde, bir nasihat olarak toplum içinde ya hayır konuşmak ya da susmayı bilerek çok söz söylememek ve konuşmamak, kimsenin işine karışmamak, haksızlık etmekten kaçınmak, haklının hakkını savunmak, yeniliğe açık olmamakla her daim ihtiyatlı ve temkinli olmak verilmek istenen ana fikirleri oluşturmaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere muhalefet olgusu ve muhalif unsurlar Türk sözlü geleneğinde atasözleri kapsamında da diğerlerinde olduğu gibi yapıcı bir kullanım alanına sahip değildir. Buradan hareketle atasözlerinde genel anlamda, davasında haklı bile olsa çok konuşanın toplumda yüceltilmediği gibi tahammül edilmediği bir anlayış hakimdir denilebilir. Bu nedenle TTY’nda az konuşmak, çok iş yapmak, yeni bir iş ile ortaya çıkmamak, mevcut düzeni devam ettirmek her zaman daha kabul edilebilir bir durum olagelmıştır. Toplumun genelinde egemen olan bu düşünce yapısına göre susmanın değeri hiçbir şeyle ölçülemez ve çok konuşan haklı bile olsa önünde sonunda başı ağrıyacak olandır. Bu nedenle doğru bile olsa bildiğini kendine saklamak birey için hem en doğru olan davranış şekli olduğu gibi hem de aynı zamanda başını ağrıtmayacak olan güvenli bir seçimdir. Bu anlamda atasözlerinden çıkartılacak genel sonuçta muhalefet etmek ve muhalefet edenin yanında olmak akıllıca bir hareket gibi gözükmemektedir. Bu da bireyi gücü elinde tutan iktidar ve toplumda ötekileştirilmişlerin karşısında bulunanların yanında yer alma sonucuna yönelmektedir.

“Bizim, gelenekle yerleşmiş bir atalarsözü almayışımız vardır. Bu anlayışa göre atasözleri, ulusal varlıklardır. Tanrı ve peygamber sözleri gibi ruha işleyen bir etki taşırlar. İnandırıcı ve kutsaldırlar. Nitekim eski bir atasözü şöyle der: Atalar sözü Kur’ana girmez, yanınca yelişür (Birlikte koşup gider; ondan geri kalmaz). Atasözleri, geniş halk yığınlarının yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve bunlara dayanan düşüncelerden doğmuşlardır. Ulusun ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol gösterirler. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Anlaşmazlıklarda bir atasözü en büyük yargıcıdır.”²⁷⁸

²⁷⁷ Dilek Erenoğlu, *Güvâhî’den Günümüze Atasözleri ve Deyimler*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1997), 1151.

²⁷⁸ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, (İnkılap Yayınları, 1993), 3.

Ahmet Vefik Paşa'nın 'Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal'²⁷⁹ Osmanlı döneminden günümüze değin Türk toplumunda kullanılagelmiş olan atasözleri ve deyimleri içermektedir. Bunun yanında Geleneksel anadolu insanının günlük hayatta kullandığı atasözleri ve deyimleri içeren İsmail Güleç'in kaleme almış olduğu 'Annemden Duyduklarım'²⁸⁰ adlı kitapta örnekler için yararlanılan kaynaklar arasındadır. Bu bağlamda TTH şekillendiren atasözlerinden bir duruma muhalefet olma, bir şeye muhalefet etme veya herhangi bir duruma ses çıkarmama, durumu olduğu gibi kabullenme, sineye çekme gibi anlama gelenleri atasözlerini alfabetik olarak ele almaktayız.

A Harfi:

Acı söz er belini bükür: Söz insanda iyileşmez yaralar açar, insanları kötü hâllere sokar.

Adama dildir, adam dedirten de hayvan dedirten de: İnsanı yücelten de alçaltan da söylediği sözlerdir.

Ağzından çıkanı kulağın işitsin: Konuşurken söylenen kelimelere dikkat etmek gerekir.

Ağzını hayra aç: Söz söylerken hayırlı söz söylemek, şom ağızlı olmamak lazım, anlamında kullanılır.

Ağzındaki dilini hapis eyle.

Ah alan onmaz: Bir başka kişiye zulmedip de onun bedduasını alan kişinin baş belâdan kurtulmaz.

Akıl akıldan üstündür: Başkalarının fikirlerinden olumlu bir şekilde yararlanmak lazım.

Akıllar pazara düşmüş herkes kendi aklını almış: Hiç kimse kendi aklından şikâyetçi değildir.

Aklı olan, olur olmaz işe karışmaz.

²⁷⁹ Doç. Dr. Recep Duymaz, *Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal Ahmet Vefik Paşa*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005)

²⁸⁰ İsmail Güleç, *Annemden Duyduklarım, Kutluca Köyü Atasözleri ve Deyimleri*, (Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006), 26.

Akbaba leyleğin dayısı, herkese kendi başının kaygısı.

Akıllıyı arkada tutma, akılsızı kılavuz etme: Bir iş yaparken akıllıyı arka plânda tutup akılsızı öne geçirmek zarar etmek demektir.

Akşamın sabahı var: Zaman akıp gidicidir. Zor zamanların ardından güzel günler de beklenmelidir.

Al kaşağıyı gir ahıra, yarası olan gocunur: Doğruların söylenmesi kimi kişileri rahatsız eder. Ancak buna rağmen doğrular uygun bir şekilde ve zamanda söylenmesi gerekir; suçlular bundan rahatsız olsa da.

Allah, beterinden saklasın: Başa gelen kötü bir durum sonrasında başa gelene rıza gösterip, isyan etmeyip, daha kötüsüne karşı duada bulunmalı.

Allah, bile kulunun karasını yüzüne vurmaz: İnsanların başkasının kusurunu söylemesi yanlış bir davranıştır.

Allah, bir kapıyı kaparsa bin kapıyı açar: Kaybedilen bir imkân sonrasında olana rıza gösterip, başka imkânların olabileceğine inanma, anlamına gelir.

Allah bir, Peygamber hak; pekmez kara, yoğurt ak: Söylenen şeyin doğruluğunu anlatmak için kullanılır. Nasıl pekmez kara, yoğurt ak ise Allah ve peygamber de haktır, kabul edilmesi kesin doğrulardır. Bunların doğru olduğu ne kadar kesinse üzerinde konuşulan durumda o kadar kesindir.

Allah, sabırlı kulunu sever: Dünyada insanların çektiği sıkıntılar vardır. Allah, sıkıntılara karşı sabreden ve bunun bir imtihan olduğunu düşünen kullarını sever.

Allah, sağ eli sol ele muhtaç etmesin: Allah, kimseyi, kimseye muhtaç etmesin.

Allah, sevdiğine dert verir: Sevginin bir bedeli vardır. O bedel bazen ağır da olabilir. Sevgi arttıkça ona karşı ödenen bedel de artmaktadır. İlahi aşkın da bir bedeli vardır. Allah da sevgisinin karşılığında sevdiğine dert verir. Bu insanın Allah tarafından sevildiğinin bir göstergesidir.

Allah'ın işine karışılmaz: İnsanların akli Allah'ın yaptıklarını algılamaya yetmez. Zira kimi zaman bize kötü gibi görünen şeyler sonuçta iyi; bize iyi gibi görünen işler sonunda kötü olabilir. Bu sebeple olan şeyleri eleştirmek yanlış olur.

Allah'ın sevmediğini kul da sevmez: Allah'ın sevmediği şeyi veya insanı kul da sevmez. Allah'ın sevdiği kişi insanlar arasında da sevilir.

Allah'tan umut kesilmez: En zor durumlarda bile Allah'ın dilemesiyle sıkıntı ortadan kalkar. Bu sebeple ondan gelecek yardımdan ümit kesilmez.

Altmışından sonra zurna öğrenen mezarda çalar. [Yeniliğe karşı olma]

Alma mazlumun ahını, çıkar aheste aheste: Bir kişiye kötülük etmenin sonu acı olur. Çünkü zulme uğrayan kişinin bedduasını alan sonunda cezasını çeker.

Aleme cellat lazım benim neme lazım.

Aleme yaranılmaz.

Anamızı rüşvet ile işret ağılatır: Bir içki bir de rüşvet bizi kötülüğe düşüren kötü alışkanlıklardır.

At elin, it elin bize ne.

Atasını tanımayan Allah'ını tanımaz./ Büyüğünü tanımayan Tanrı'sını da tanımaz.

Ayranım ekşi diyen olmaz: İnsanların bir kısmı eksikliklerini görmek istemezler.

Az yaşa çok yaşa, yazılan gelir başa.

Az söyleyen çok rahat eder.

Az söylemek çok söylemekten evla.

Aza kanaat etmeyen çoğu bulamaz: İnsan elinde olanla yetinmeli, kanaat etmelidir. Elindeki için şükretmelidir. Aksi hâlde bir gün gelir elindekini kaybedebilir.

Azıcık aşım ağrısız başım: İnsan elindekinin, az da olsa, kıymetinin bilmeli ve elindeki imkanlarla yetinmesi bilmeli. Aksi hâlde açgözlü davranması onun başını çoğu zaman belaya sokar.

B Harfi:

Bana benden olur her ne olursa, başım rahat bulur dilim rahat durursa: İnsanların başına gelenler pataatsızca konuşmasından dolayıdır. Bu sebeple rahat etmek isteyen, diline hâkim olmayı bilmelidir.

Bana dokunmayan yılan bin yıl yaşasın: “Kötülük bana dokunmadıktan sonra bundan bana ne?” düşüncesi çok yanlıştır. Bu düşünce toplum içerisindeki bütünlüğü bozmaktadır. Oysaki bunun tam tersi olan bu gün sanaysa yarın da bana düşüncesi olmalıdır.

Başta gelen çekilir: Dünya hayatında karşımıza değişik zorluklar, sıkıntılar çıkmaktadır, bunlara katlanmaktan başka elimizden bir şey gelmez.

Baş başa bağlı baş padişaha.

Baş sallamaktan kavuk eskidi.

Başım rahat eder dilim durursa.

Başta yazılan gelir: İnsanın kaderinde olanlar karşısına çıkar. [Alın yazısı.]

Başkasının gözündeki çöprü görür kendi gözündeki mertegi görmez: Kendilerine ait büyük kusurları göremeyenler başkalarına ait küçük kusurları görürler. Bunu da abartarak anlatırlar.

Ben eşek olduktan sonra semer vuran çok olur: Kişi kendi değerini düşürecek davranışlarda bulununca bundan faydalanmak isteyenler de çıkacaktır.

Benden irak olan düşman bin yaşasın.

Beni sokmayan yılan bin yaşasın.

Ben sözümü pişireyim de ko bana çiğ desinler: Kişi yapılması gereken doğru hareketi söylentilere rağmen yapmalıdır; söylentilerden olumsuz etkilenmemelidirler.

Besle kargayı oysun gözünü: Bu sözde, kendisine emek verilen bir kişinin ihaneti ve bundan dolayı çekilen acı dile getirilmektedir.

Besledik büyüttük danayı şimdi tanımaz oldu anayı: Kişinin yetiştiği, içinde büyüdüğü toplumu yadırgaması, küçümsemesi anlamına gelir.

Bıçak yarası onulur, dil yarası onulmaz: Kırıcı sözün etkisi büyüktür ve üzerinden uzun zaman geçse de hatırlandıkça yara tazelenir.

Bilen söylemez, söyleyen bilmez: “Öyle garip durum içindeyiz ki bilgili kişiler susar, bilgisizler de konuşur.” anlamına gelmektedir.

Bilmemek ayıp değil, sormamak ayıp: Hata bilmemekte değil, sormamaktadır. Zira bilmemek ayıp değildir ama sormamak, cehaleti devam ettirmek ayıptır.

Bin âlimin bilmediğini bir arif bilir: Bilgi edinmek farklıdır, hayatta uygulamak farklıdır. Bu sebeple, irfanlı davrananlar, bilgi hamalı olanlardan üstündür.

Bin bilsen de bir bilene danış: İnsanın bildiği konuda bile bir başkasına danışmasının faydası vardır.

Bin dost az bir düşman çok: Ne kadar çok dostun olursa, yararlanma olanağın o kadar artar. Bu durumdan bir zarar da gelmez. Ancak bir tek düşmanın bulursa hep zarar görme tehlikesi içinde yaşarsın.

Bir adamın adı çıkacağına canı çıksın.

Birlik olmadan dirlik olmaz.

Bir baş soğan bir kazanı kokutur: Kötü bir iş işleyen kişi, içinde bulunduğu toplumun huzurunu bozar.

Bir söz söyler ki dirhemini yiyen köpek kudurur: Ağır konuşan kişiler için söylenir. Bu kişiler öyle konuşurlar ki en etkilenmeyecek kişiler bile o sözlerden dolayı perişan olurlar.

Bir sözü bir sözüne uymaz: Söylediği sözlerde tutarlı olmayan insanlar için söylenir.

Bir suçla adam asılmaz: Bir kusur sebebiyle o insanla ilişkiler kesilmez.

Bu da geçer yahu: Hayat içinde yaşanan sıkıntıların elbet bir zaman gelip de geçeceği anlamına gelmektedir.

Bu dünya kimseye kalmaz: Herkes elbet bir gün gelince bu dünyadan göçecek, vefat edecektir.

Bugün bana ne ise yarın sanadır: Dert ve sıkıntılar sadece bazı kişilerin üzerine gelmeyeceği ve herkeste olabileceği için sıkıntıya düşmüş kişilere yardımcı olmak gereklidir.

Bülbülün çektiği dili belâsıdır: İnsanlar, çoğu zaman söylemiş oldukları söz sebebiyle sıkıntı çekerler.

Büyüğünü bilmeyen Allah'ını bilmez.

Büyükler huzurunda az söyle, tez kalk.

Büyük lokma ye, büyük konuşma. [temkinli olma, ihtiyatlı davranma]

Büyük lokma ye büyük söz söyleme: Büyük ve yerine getirilmeyecek söz vermek insanı kötü durumlara düşürür.

C Harfi:

Cahil kendisinin düşmanıdır, başkasına nasıl dost olsun: Cahil insanın kendisine verdiği zararı başka kimse veremez. Bu sebeple böyle kişiler çevrelerinde pek kabullenilmezler.

Cemaat ne kadar çok olsa imam bildiğini okur.

Cümleye muhalefet kuvve-i hatadandır. [Halkın tuttuğu bir davaya karşı çıkılmaz.]

Ç Harfi:

Çalma kapımı çalarlar kapını: Başkalarına kötülük edenler, bu davranışı yaparken birilerinin de kendilerine aynı şeyi yapabileceğini düşünerek yaptıklarından vazgeçmeleri gerekir.

Çıkmadık candan ümit kesilmez: Durum ne olursa olsun, iyi olmaya yönelik ümidin son ana kadar sürdürülmesi için kullanılır.

Çok lakırdı baş ağrıtır./Çok lakırdı para etmez.

Çok söyleme ağzın büyük olur.

Çok söyleyeni kalbi sağ olmaz.

Çok taş kaldıran, ya yılanı ya çıyana.

Çobansız koyunu kurt kapar. [yönetici gerekliliği]

D Harfi:

Danışan dağı aşmış danışmayan düz ovada şaşmış: Bir iş yapılırken danışarak yapmak harcanan zamanı ve emeği azaltır. Ve işi yapan kişi daha çabuk hedefine ulaşır.

Deme, işitme: Söz işitmek istemeyen kişinin kendisinin de söylememesi gerekir.

Denize düşen yılanı sarılır: Zor duruma düşen kişi, içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için düşmanına bile sığınır.

Derdi veren dermanı da verir: Derdi de dermanı da Allah verir. Bu sebeple derdin dermanı Allah'tan istenmelidir.

Derya dil ol ki rahat bulasın.

Deli ile devlet bildiğini yapar.

Devletin malı deniz yemeyen domuz: Yanlış bir anlayış vardır; bu söz de, onun ne kadar kötü olduğunu belirtmek için söylenmiş bir sözdür. Üzerinde tüm vatandaşların hakkı olan şeyi gasp etmek tüm insanların hakkını ihlâl etmektir.

Dilini tutan başını kurtarır.

Dilin cirmi küçük cürümü büyük.

Dil, kılıçtan keskindir: Sözü gönülde açtığı yarayı kılıç açamaz. Kırılan kalbin tamiri güçtür.

Dil susmayınca, baş esen olmaz: Çoğu zaman dil, insanın başını belaya sokar. Onu iyi kullanmak lazımdır.

Doğru söyleyenin bir ayağı üzengide gerek.

Dostun düşmanından çok olsun.

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar: Kimi zamanda ve yerde, doğru söylemek bazılarının hoşuna gitmeyebilir. Bunun için bu kişiler, doğru söyleyen kişinin orada olmasını istemezler. [Tenkide tahammülsüzlük]

E Harfi:

Ebsem olmak çok söylemekten yeğdir.

El öpmekle ağız aşınmaz.

Elin derdi bize mesel değil.

El iki söylerse sen bir söyle: Başkası çok konuşsa da az konuşmak iyidir.

Elin geçtiği köprüden sen de geçersin.

Ele attığın taş, kendi başına değer: Başkasına zarar vermek için yapılan hamle o davranışı yapana zarar verir.

El etek öpmekle dudak aşınmaz.

Evvel düşün sonra söyle.

Er ol da baş yar.

Er kocarsa koç, karı kocarsa hiç olur. [ataerkil düzeni yüceltme]

F Harfi

Fena söz çekilmez.

Fısıltı ev yıkar: Bir ortamda fısıltı ile konuşulması toplumda rahatsızlık yaratır.

G Harfi:

Gülme komşuna, gelir başına: Başkasının kötü durumuna gülen kişinin başına o kötü durum mutlaka bir gün gelir.

Gölgelenmediğim ağaç kurusun.

H Harfi:

Hak diyen mahrum kalmaz: Allah diyen kişi kötü yola düşmez.

Hak, doğrunun yardımcısıdır: Allah doğru iş işleyenlerin işini kolaylaştırır.

Hamam kubbesi gibi her sözü aksettirir: Söylenen her söze cevap verenlerin düştüğü hatayı belirtmek için kullanılır.

Hasımdan sakın karınca ise de.

Hatasız kul olmaz: İnsanlar, hata yapabilir. Bunu bilip hem çevremizdekilere ona göre davranmalıyız hem de kendi kusurlarımızı düzeltmenin yolunu bulmalıyız.

Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar söyleşe söyleşe: İnsanları hayvandan ayıran özelliklerden biri de konuşmadır. Bu sebeple bir sorun olduğu zaman insanlar konuşarak hallederler.

Herkesin çektiği kendi dili belasıdır.

Herkesin geçtiği köprüden sen de geçersin.

Herkesin uyduğu imama sen de uy.

Herkes ektiğini biçer: Kişi yapmış olduğu şeyin (iyi ya da kötü) karşılığını görür.

İ Harfi:

İğneyi kendine batır, çuvaldızı başkasına. Başkasına karşı acı verecek bir iş yapan kişi işleyeceği işin çok daha küçüğünü kendisine denemesi gerekir. Buna dayanamayacağı için de büyüğünü yapmanın ne kadar acı vereceğini görecektir. [digergamlık]

İyi söyleyen iyi işitir; kötü söyleyen kötü.

İyilikle konuş ki iyilik gelsin başına.

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı: İyilik karşısında iyilik yapmak da değerlidir ama daha değerli olan yapılan kötülüğe rağmen iyilik yapmaktır. İki kulak bir dil için; sen iki işit bir söyle.

İstedini söyleyen istemedini işitir.

İnsan ne bulursa dilinden bulur.

İnsana çok iyilik yaramaz.

İnsanın adı çıkacağına canı çıksın.

K Harfi:

Kabahat samur kürk olsa kimse sırtına/üstüne almaz. [suçu üstlenmekten kaçınma]

Kaderde ne varsa o olur: İnsanın üzerine düşeni yaptıktan sonra olanlara kader diyerek tevekkül etmesi gerekir.

Kağnı devrilince yol gösteren çok olur: Bir kusur olduktan sonra akıl veren çok olur.

Kalabalıkta eşeğin kuyruğunu kesme, kimi uzun der, kimi kısa: Kalabalık bir yerde iş yaparken birçok kafadan ses çıkınca, iş yapılmayacak hâle gelir. [fikrini beyan etmemek]

Kanaat tükenmez hazinedir: İnsanlar, elindeki az olan şeye kanaat göstererek mutlu olabilirler. Aksi hâlde kanaatsiz kişiler çok varlıklı olduklarında bile hep daha fazlasını istedikleri için mutsuz olurlar.

Kazma elin kuyusunu kazarlar kuyunu: Birisi için kötülük düşünenlerin, bir gün başkalarının da onlara, tuzak kuracağını bilmeleri gerekir.

Kedi yetişemediği ciğere pis dermiş: Bazı ham kişiler elde edemedikleri şeyler için kusur uydururlar.

Kendi gözündeki merteği görmez de elin gözündeki çöpü görür: Kendisindeki büyük kusurları göremeyip, başkalarının kusurlarını söyleyen kişiler için söylenir.

Kendine ne sanırsan başkasına onu san: Kişinin kendisi için iyi görmediği şeyi başkası hakkında da düşünmemesi gerekir.

Kimsenin ahı kimsede kalmaz: İnsanlar bir başkasının hakkını yerlerse veya haksızlık yaparlarsa önünde sonunda onun acısı çıkar.

Kin ile din bir yerde olmaz: Kinin dinde yeri yoktur.

Komşu komşunun külüne muhtaçtır: Kişi komşusuna muhtaç olacak kadar birbirine bağlıdır.

Kurda boynun neden kalın demişler; kendi işimi görürüm demiş: Kendi işini kendisi yapan kişiler iyi yapacaklarından daha başarılı olurlar.

Kendinden büyüğe danışmayınca iş görme.

Kimin arabasına binerse onun türküsünü çağırır.

Kimse aşım tuzludur demez.

Kimse kabahati üzerine almaz.

Kimse yoğurdum karadır demez.

Kimseyi [kendine] düşman etme.

Kişinin çektiği dil belasıdır. [dilini tutmak]

Kişi hoştur dilin kendi(n)de tutmak, yumup ağzını bildiğini unutmak.

Kişinin bir ağzı iki kulağı var; bir söyleyip iki dinlemeli.

Köprüye geçinceye kadar ayıya dayı denir.

Köprüyü geçinceye kadar keçiye Abdurrahman Çelebi derler.

Kör kadı diyecek kadar doğru söz de işe yaramaz.

Körler arasında sen de gözünü yum.

Kötü söyleme eşine, zehir katar aşına.

Koyunun bulunmadığı yerde keçiye Abdurrahman Çelebi derler. [İşine geldiği gibi davranmak]

Küçüğe merhamet, büyüğe itaat.

Küçük büyüğe tabi olmalı.

L Harfi:

Lafla karın doymaz: Boş konuşup, iş yapmamak bir iş görmeyeceği için boştur.

Lafi kerte kerte konuş.

Lafla peynir gemisi yürümez: Sadece söz söylemekle iş görülmez.

Lokmayı ağzına sokmadan nasıl yutacağını düşünmeli./ Yutacağı kadar koparmalı.

M Harfi:

Mağrur olma padişahım senden büyük Allah var. [Kim olunursa olunsun, kibirlenmek, büyüklük taslamak hoş değildir.]

Mecliste dilini, sofrada elini kısa tut.

Merkepten düşmüş abası, sana mı tasası.

Mizaca göre şerbet verir.

Mürai dosttan doğru sözlü düşman yeğdir.

Mühür kimse ise Süleyman odur. [mevkie rağbet/itibar]

N Harfi:

Nasihat tutmayanı musibet tutar. [Söz dinlemeyen derde düşer.]

Ne dilersen komşuna o gelir başına: Kişi bir başkası için ne düşünürse o şey onun başına gelir.

Ne mezarlıkta uyu ne korkulu düş gör.

Ne oldum deme ne olacağım de: İnsanın bulunduğu makamdan aşağıya düşme ihtimali olduğu için kibirden sakınması lazım.

Ne varlığa sevin ne yokluğa yerin: İnsanlar elindekileri bir gün bu dünyada bırakıp gidecekleri için ne elde olmayana üzölmelerinin ne de olanla övünmenin anlamı vardır.

Nerede birlik orada dirlik: Birlikte yapılan işler tek başına yapılanlardan fazla olacağı için birlik içinde olmak da faydalıdır.

O Harfi:

Olacakla öleceğe çare bulunmaz: Kaderde olan başa gelir.

Ormana balta girmiş, sapı yine kendisinden: Toplumlari çökerten kişiler yine o toplumun içinden çıkan kişilerdir.

On ağız bir olanda bir ağza halt etmek düşer.

Osmanlı fısıltıdan haz etmez.

P Harfi:

Padişah olsan da er kişi niyetine derler: Her insan elbet bir gün bu dünyadan göçecektir; makamı ne olursa olsun.

Pişmiş aşı soğuk su katma: Yaptığı hamle ile biten bir işi bozmak anlamına gelir.

Poyraz eken fırtına biçer: Sert şekilde davranan daha sert şekilde tepki alır.

R Harfi:

Rahat yaşayan rahatsız olur: Hayatını rahat üzerine kurmuş kişiler başarılı ve huzurlu olmazlar.

Rahat olmak isteyen sağır, kör ve dilsiz olmalıdır.

Rüzgâr eken fırtına biçer: Sert davranışlarda bulunan kişi, karşılığında daha sertlikle karşılık bulur.

Rüzgâra tüküren yüzüne tükürür: Sonucunun kötü olacağı ve sonunda dönüp davranışı yapan kişinin başına iş açacağı bilinen iş yapılmaz.

Rüzgârlı günde pamuk atılmaz: Olumsuz şartların olduğu yerde iş yapılmaz.

S Harfi:

Sabır acı meyvesi tatlıdır: Sabretmek zordur, ama sabrın sonunda kazanılan da o oranda çoktur. Hem dünya için hem de ahiret için sabrın karşılığı çoktur.

Sabreden derviş muradına ermiş: Sabırla iş yapan kişi sonunda arzuladığı şeye kavuşur.

Samur kürk olsa kabahati kimse üzerine almaz.

Sana senden gelir her ne gelirse, başın rahat bulur dilin rahat durursa: İnsanın kendisine vermiş olduğu zararı kimse vermez. Bu zarar dil sebebiyle de gelebilir. Dili kontrol etmek, insanı sıkıntılardan uzak tutacaktır.

Sebepsiz kimseyi düşman etme.

Selamet istersen dilini tut.

Söz gümüş ise sükût altındır: Boş ve amaçsız konuşmaktansa sessiz durmak iyidir.

Söz var iş bitirir, söz var baş yitirir.

Söylemek gümüş ise söylememek altın.

Söylemekten söz uzar; artar emek, yeğdir söylemekten söylememek.

Sofrada elini, mecliste dilini kısa tut.

Suya düşen yılanı sarılır: Hayatî tehlikeye veya kötü duruma düşen kişi bulunduğu ortamdan kurtulmak için en tehlikeli yolu bile dener.

Selamet-i insan hıfz-ı lisanladır.

Sev seni seveni yer ile yeksan ise sevme seni sevmeyeni aleme sultan ise.

Suçu gelin etmişler güveyi girmemiş.

Suçun sahibi olmaz.

Sukût selamettir.

Sürüden ayrılanı kurt kapar. / Yalnız kalanı kurt yer.

Ş Harfi:

Şeriatın kestiği parmak acımaz: Düzen olması için adaletin verdiği karara, acı da olsa, rıza göstermek gerekir. [kanunun üstünlüğü]

T Harfi:

Taamın, kelamın çoğundan sakın: Çok yemek yemekten ve çok konuşmaktan kaçınmak lâzım.

Tarafarlık belasından kurtulamadık gitti.

Tatlı dil, güler yüz düşmanın kolunu büker: Tatlı dilli ve güler yüzlü olmak, hem düşmanın olumsuz düşüncesini siler hem de dostun artmasını sağlar.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır: Tatlı dille düşmanların düşünceleri bile değişir.

Türk'e beylik vermişler; ibtida babasını öldürmüş.

Türk pohpohu, Acem pehpehi sever.

U Harfi:

Umut ile yaşayan açlıktan ölür: İş yapmadan sadece hayal ederek yaşayan kişi geçimini sağlayamaz, aç kalır.

Uslu dil ile kopuz kıl ile: Kopuz çalgısı nasıl tel ile bilinirse akıllı insanın da belirtisi, diline hâkim olması, konuşmasıdır.

Uzun çarşı baştanbaşa çıkrıkçı, hepsinin rızkını Allah, verir: İnsanların geçimlerini nasıl sağlayacaklarını aşırı düşünmemeleri gerekir. Elinden geleni yaptıktan sonra rızk veren Allah'a güvenmesi lazım.

Ulu sözü dinlemeyen uluya kalır.

Ü Harfi:

Üzerine lazım olmayan şeye karışmamalıdır.

Üzümünü ye de bağını sorma.

V Harfi:

Vakitsiz öten horozun başını keserler: Konuşulması gereken yeri bilmeden zamansız konuşan kişilerin başı derde girer.

Vardıgın yer körse sende gözünü kapa.

Y Harfi:

Ya devlet başa ya kuzgun leşe: Devlet demek düzen ve güven demek olduğundan olmaması halinde güvensiz bir ortam var demektir. Herkes kendine göre hareket etmeye başlar. Bu duruma benzer de bir iş için alternatiflerin biri iyi biri kötü demek için bu ifade kullanılır.

Yapmak güç, yıkmak kolay: Bir binayı yapmak aylar alabilir ama yıkmak çok kısa süre alır. Aynen bunun gibi de güzel bir işin yapılması veya bir insanın yetişmesi uzun zaman alır ama yıkılmaları çok çabuk olur.

Yaraya tuz ekilmez: Bir kusuru veya acıyı arttıracak davranışta bulunulması hoş bir durum değildir.

Yerine göre söz söylemeli.

Yoğurdum ekşi diyen olmaz: Yaptığı işe hatalı diyen olmaz.

Z Harfi:

Zahmet çeken rahat bulur: Rahata ermek için zahmet çekmek gerekir.

Zararsız yılan kırk yıl yaşasın.

2.2.3.1. Deyimler

TTY, muhalefet konusunda atasözlerinde olduğu gibi deyimlerde de genel itibariyle temkinli olmanın ve çok konuşarak başa iş açmanın sakıncaları üzerinde durmaktadır. “İnsanlar arasında bildirişimi sağlayan bir dizge olan dilin anlatım yollarının çeşitli olduğu bilinir. Deyimler de bir dilde hazır söz kalıpları olarak dilin

anlamsal boyutunun zenginleşmesine katkıda bulunan dil birlikleridir.”²⁸¹ Bu anlamda, toplumun günlük hayatta birbirleriyle etkileşim içinde oldukları çeşitli durumlarda kullandıkları deyimlerin ana teması genellikle susmanın önemi buna karşın çok konuşmanın zararının altını çizirken her türlü yeniliğin bir Türk deyiminin de belirttiği gibi “*icat çıkartma*” mantığı ile eşdeğerde görüldüğü bir zeminde bulunmasından dolayı yeni olan fikir ve oluşumlara veya mevcut olanın karşısına başka bir alternatif sunulması durumuna karşı toplumsal bir refleks ile soğuk bakmakta veya olumsuz olduğunu düşündüğü için tahammül edememektedir. Mevcut düzeni koruma, devlete ve devletlüye hürmet, kendinden büyüğe saygı göstermek, küçüklerin haddini bilmesi, dilin insanın başına iş açabilecek kadar tehlikeli bir işleve sahip olduğu bilgisi, gereksiz konuşmanın ayıp sayılması, farklılıklara karşı uzak durmak, düzenin bozulması, baş kaldıranın cezalandırılması geleneksel sözlü politik kültür öğelerinden deyimlerin altını çizdiği noktalardan bazılarıdır. Durub-ı Emsal-i Osmaniyye’ Türk deyim geleneğinin nadir örneklerinin yer aldığı önemli bir eserdir. Şinasi tarafından 1885 yılında kaleme alınmış olan eserde 4006 adet atasözü ve deyim yer almaktadır.²⁸² Buna göre eserde yer alan deyimlerden bazılarının, şimdinin ve dönemin TTY hakkında bize verdiği izdüşümü verilen örneklerde daha iyi kavranabilmektedir. Buna göre Ahmet Vefik Paşa’nın Atalar Sözü’nden²⁸³ ve ‘Annemden Duyduklarım’²⁸⁴ şeklinde kitaplaştırılmış olan anonim diğer TTH’ni şekillendiren deyimlerden bir takım örnekler şöyledir:

A Harfi:

Allah sağ gözü sol göze muhtaç etmesin.

Akıl hocası kesildi başımıza.

²⁸¹ Ahmet Turan Sinan, *Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I Notes on Concept of Idiom-I*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 91-98, Elazığ-2008), 92.

²⁸² Süreyya Beyzadeoğlu, *Durub-ı Emsal-i Osmaniyye’de Türkçe ile Birlikte Arapça ve Fransızca’da Ortak Kullanılan Atasözleri ve Deyimleri*, (Uluslararası IV. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri, Çanakkale, 17-19 Haziran 2005), 170.

²⁸³ Recep Duymaz, *Atalar Sözü Müntehaba’t-ı Durub-ı Emsal Ahmet Vefik Paşa*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005)

²⁸⁴ İsmail Güleç, *Annemden Duyduklarım*, (Kutluca Köyü Atasözleri ve Deyimleri, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006)

Akıl yaşta değil baştadır. [bilgi ve hakikat]

Atılan ok geri dönmez.

B Harfi:

Bin işit, bir söyle.

Bin ölüp bir bimeli.

Bir gün olur yüz yüze bakar.

Boğaz dokuz boğumdur.

Başa gelen çekilir. [kadercilik]

Boyun eğmek.

Boynu kıldan ince olmak.

Böyle gelmiş böyle gider.

C Harfi:

Can cümleden azizdir.

 Harfi:

alma elin kapısını çalarlar kapını.

Çok bilen çok yanılır.

Çok söyleyen çok yanılır.

D Harfi:

Dilinin belasını çeker.

E Harfi:

Eski köye yeni adet getirme.

Etliye sütlüye karışmamak.

Eden bulur.

Etme bulma dünyası.

G Harfi:

Gelen ağam giden paşam.

Giden ağam gelen paşam.

Gökten ne yağar ki yer kabul etmez.

H Harfi:

Haram helal ver Allah'ım garip kulun yer Allah'ım.

Hükm galibindir.

İ Harfi:

İcat çıkartma.

J Harfi

Jaz yapma. [Yeniliğe karşı olma]

N Harfi:

Nasibinde varsa gelir Yemen'den nasibinde yoksa düşer dehenden.

S Hrafi:

Salla başını al maaşını.

Suyuna beraber.

Suya sabuna dokunmamak.

Syunca gitmek.

Sus küçüğün söz büyüğün.

Sükut etmek gibi alemde nadana cevap olmaz.

T Harfi

Takdir Allah'ın.

Tasası sana mı düştü.

Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.

P Harfi

Piş piřlemek²⁸⁵[Ninnilerde “piiiş, piiiş, piiiş” şeklinde çocuğu avutmak için söylenen söz disizi deyimleşmiştir.]

Ü Harfi

Üzümünü ye de bağını sorma.

Y harfi

Yağcılık etmek.

²⁸⁵ M. Sabri Koz, *Türk Halk Ninnileri*, (Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Mart 2005), 9.

3. BÖLÜM: TÜRK TOPLUMSAL HAFIZASININ TÜRK SİYASAL HAYATINA TEZAHÜRÜ

Demokrasi ile yönetilen ve yönetim şekli cumhuriyet olan ülkelerde toplumsal demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlev kazanabilmesinin ana koşulu ülkenin yönetimini elinde bulunduran iktidarın, muhalefet partileri, sivil toplum örgütleri ve ombudsmanlık gibi çeşitli yollarla denetlenebilmesine bağlıdır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren ülkede demokrasiyi tesis etmek amacıyla birçok devrim hayata geçirmiş modern bir ulus devletidir. Fakat hayata geçirilmek istenen bu devrimler o dönemde ülkeyi yönetenlerin kendi içinde bir paradoksa düşmelerine neden olmuştur. Böyle bir durumun egemen olduğu Türk siyasal geleneğinde halk zaten geçmişten gelen öğrenilmiş siyasetten uzak durmaya özen gösteren bir savunma mekanizmasına sahiptir. Bu sonuç onun toplumsal belleğinde yer alan siyaset sözcüğüne verdiği anlamdan rahatlıkla çıkartılabilmektedir. “Türkçede, yönetim sanatı, bilgisi, siyasa anlamına geliyor bugün; ama daha eski resmî dilde siyaset, devlet nedenleri yüzünden verilen ölüm kararı anlamına da geliyordu. 1968 ve 1969’da gerçekleştirilen bir araştırma, köylüler için, siyaset sözcüğünün taşıdığı anlamlardan birinin hâlâ bu olduğunu ortaya koymuştur.”²⁸⁶ Siyasal hayat, mevcut siyasal kültürün belirlediği bir alandır ve bu bağlamda her ülkenin kendine özgü bir siyasi kültürü vardır. Buna göre bir ülkenin tarihsel süreci içerisinde geçirmiş olduğu siyasal hayatı geçmişten bugününe taşıdığı siyasal kültürünün bir yansıması niteliğindedir. Türk siyasal hayatı da tarihsel süreçte geleneksel Türk siyasal kültürünün bir uzantısı niteliğinde cereyan etmiştir. Siyasal kültürü, demokratikleşmenin sağlam temeller üzerine atıldığı ülkelerde muhalefet siyasal hayatta önemli bir yere sahiptir. Böyle ülkelerde toplumdaki demokrasi kültürünün yaygın olması ile mualefete tanınan alan eşdeğerdedir. Kemal Karpat, tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’deki demokratikleşmenin siyasi partilerin kurulması, serbest seçim sisteminin benimsenmesi ve bir nebze de olsa muhalefete yaşam alanı tanınması ile sağlandığını belirtmektedir. Buna göre TSH’daki ilk demokratikleşmenin İttihat ve Terakki ile başladığını belirten Karpat, dönem olarak ise I. Meşrutiyet’e ve bu doğrultuda çalışmalarına başlayan Mebusan Meclisi’ne dikkat çekmektedir. Birinci Meşrutiyet’in kaldırılarak ülkede İstibdat Rejimi’ne geçilmesi söz konusu muhalefet unsurlarını daha

²⁸⁶ Şerif Mardin, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler/1*, (İletişim Yayınları, 1997), 44.

örgütlü ve ideolojik çalışmalarda bulunmaya sevk etmiştir. Örgüt bu amaçla İttihat ve Terakki Cemiyet'i adıyla resmen kurulmuştur. 1908'de kuruluşun daha taze olduğu dönemde daha çok hak ve hürriyetler konusuna eğilen cemiyet, ilerleyen dönemde gerçek bir muhalefet partisi niteliğini taşıyan bir parti gibi çalışmalarına devam etmiştir. Çalışmalarının meyvesini alan İttihat ve Terakki, 1913'ten 1918'e iktidara gelmiş ve muhalefet çalışmalarını örgütlü resmi bir parti kimliği altında gerçekleştirmiştir. Ancak partinin yine de halk nezdinde bir destek görmediğini belirten Karpaz, bunun nedeninin partinin halkı uyandıracak bir programının ve siyasi bir felsefesinin olmamasına bağlamaktadır.²⁸⁷ Bu açıdan İTC, Türk siyasal hayatında toplumsal düzene karşı ortaya çıkan ilk toplumsal-siyasal muhalefet anlamında önemli bir yere sahiptir. Cemiyet, ortaya çıkma şekli ve amaçları itibariyle örgütlü bir muhalefet partisi niteliğinden çok toplumsal düzenin siyasal düzeni değiştirmek istemesi etkisiyle hareket eden bir nitelik taşımaktadır. Buna karşın kurulan örgütlü ilk muhalefet partisi ise Fedakaranı Millet Fırkası'dır. 1876'da II. Abdülhamid tarafından ilan edilen Kanuni Esasi, Mebusan Meclisinin eleştirileri nedeniyle sultan tarafından fes edilmiştir. Bu olayın anlamını Şerif Mardin ilk muhalefetin bastırılması olarak yorumlamaktadır. 1908 yılına gelindiğinde ise kendilerine 'Genç Osmanlılar' diyen bir grup tarafından anayasa tekrar yürürlüğe konulmuş ve meclis ikinci kez açılmıştır. İlk başlarda fazla tesiri olmayan bir örgütken bu önemli gelişmelerin baş aktörü olduğundan ötürü bu grup kendilerini resmen İttihat ve Terakki, yani 'birlik ve ilerleme' adıyla tanıtarak siyaset arenasına çıkmıştır. Ancak "Bu fırka, diktatoryal eğilimler sergilemeye başlayınca, Türkiye'de ilk muhalif partinin (Fedakaranı Millet Fırkası) meydan okumasına maruz kaldı."²⁸⁸ Bu bilginin yanında başka bir kaynağa göre ise Osmanlı'daki muhalefetin bir cemiyet halinden ziyade fırka tarafından ortaya konması 1908'de kurulan Ahrar Fırkası ile olmuştur. Fedakaranı Millet Cemiyeti ise cemiyet olarak 1908'de ancak Ahrar Fırkası'ndan önce kurulmuştur.²⁸⁹

1908'deki II. Meşrutiyeti ilan ettiren Jön Türkler komitacı bir cemiyettir ve bu cemiyet meclisin açılması ile siyasi partiye dönüşmüş ve karşısına çıkan muhalif partilerle ilk çok partili hayat tecrübesini başlatmıştır ancak bu dönemde ilk çok partili

²⁸⁷ Kemal Karpaz, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2009), 8.

²⁸⁸ Şerif Mardin, *Bütün Eserleri 9, Makaleler 4, Türk Modernleşmesi*, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2013), 178.

²⁸⁹ Mehmet Şeker, *Osmanlı'da Partiler*, (Yeni Şafak Gazetesi, 27 Kasım 2008), Kaynak: <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetseker/osmanlida-partiler-14034>, (Erişim Tarihi: 14. 04. 2018 12:40)

hayat tecrübesi ile birlikte Türk siyasi hayatında demokratik rekabetin ‘meşrutiyet alanı dışında’ oluşan kutuplaşması da yaşanmıştır. Bu anlamda TSH’nda Osmanlı döneminin iktidar partisi sayılan İttihat ve Terakki Partisi’ne karşı olarak bir diğer örgütlü muhalefet partisi 14 Eylül 1908’de kurulan Ahrar Partisidir. Enver ve Talat Paşalar öncülüğünde kurulan ve Türkçülük fikri çerçevesinde meşrutiyeti ilan ettirme çabasında olan İttihat ve Terakki’nin aksine Ahrar Fırkası liberalizm fikri etrafında, merkezi otoritenin gücünün azaltılarak yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunmuştur. Yine aynı bu dönemde aynı ilkelerle Prens Sabahattin öncülüğünde kurulan Adem-i Merkeziyet ve Teşebbüs-i Şahsi Cemiyet’i de siyasal hayatta önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti’nin yıkılmasının ardından kurulan TC’nin ilk siyasi partisi ve yine iktidar partisi ise Atatürk’ün öncülüğünde kurulan Cumhuriyet Halk Fırkası’dır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasal muhalefet partisi Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele tarafından 17 Kasım 1924 kurulan Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası’dır. Siyasi pozisyon olarak merkez sağda yer alan partinin tüzüğünde cumhuriyet, liberalizm ve demokrasi kavramlarına vurgu yapılmış ve her türlü dini inanca eşit ölçüde saygı duyulduğu belirtilmiştir. Ancak buna rağmen partinin ömrü çok uzun olmamış ve meydana gelen Şeyh Said İsyanı sonucu 5 Haziran 1925’te kapatılmıştır. Bundan sonra en bilineni Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi birkaç muhalefet girişimi yapılmak istenmişse de başarılı olunamamış ve TSH’nda 1923 ile 1945 yılları arası tek partili bir sistem gözlemlenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk meclisinin sahip olduğu meclis hükümet sisteminin daha önce örneği görülmemiş ölçüde demokrat ve konvansiyonel olduğunu ancak buna rağmen toplumda her zaman demokrasinin düzgün bir işleyişinin bulunmayacağı bazen kargaşaya da neden olabileceği durumunu belirten İlber Ortaylı meclisteki açık ortamı şöyle tasvir etmektedir:

“Herkes muhalefet edebiliyor, prosedür gayet etkin işliyor. Bu çok önemlidir. Halbuki cumhuriyet kurulduğu zaman artık muhalefet yok. Cumhuriyet muhalefetsiz bir ortamda başlıyor ki çok önemlidir. Bu iki sistem çok farklıdır. Asıl Türkiye demokrasisi bir devlet olduğunu, örgütlenmeye müsait bir toplum olduğunu Birinci Meclis’te gösteriyor. Hükümete geldikleri zaman, 1920’lerin, 1930’ların dünyasına uygun bir otoriter toplum devlet sistemi kuruluyor. Fakat bu insanları çok rahatsız etmemeli; çünkü o devirde Polonyo da, Avusturya da,

İspanya da, İtalya da öyleydi. Hatta Almanya gibi bir örnek bile demokrasinin getirdiği bunalıma tepki olarak ortaya çıktı.”²⁹⁰

Burada dikkat çekilmek istenen nokta TC'nin birinci Meclis'i bir yanda yürütülen işler ve arkasında verilen büyük bir mücadelenin görünen küçük bir yansıması şeklindedir. Bu dönemde, Osmanlı devletinin yıkılması sonucu hilafetin de kaldırılması devlet iktidarının güç kaynağı olan ümmetçi cemaat yapısından halk gücüne dayanan ancak toprağa vurgu yapan 'vatan' kavramından daha ziyade yeni kurulan devlet için 'kavim' üzerinden bir tanımlama yapılması uygun görülmüştür. Bu nedenle hayata geçirilen her reform devlet iktidarını elinde bulunduran güç tarafından sorgu kabul edilmez bir şekilde tarihteki yerini almaktaydı. İktidar odağı dışındaki muhalif ve aydınların fikirleri devleti ilerletmek için dahi olsa kabul görme şansı şöyle dursun ifade bile edilmesine izin verilmiyordu.

“Cumhuriyetin bütün muhalifleri “irticaacı” veya “Türk düşmanı” olarak görüldüğü günler de olacaktı. Öyle bir an gelecekti ki, aydınlar aklındakini rahatça söyleyemez hale geleceklerdi. Cumhuriyet eleştirisini doğrudan yapmak yasaktı. Eleştiriler neden Avrupa medeniyetini yakalayamadığımız üzerinden yapılıyordu. O da ne kadar yapılabilirse.”²⁹¹

Sonuç olarak Cumhuriyet dönemindeki ilk muhalefet deneyimi Terakkiperver Fırka ile ikinci deneyimi ise Serbest Fırka ile gerçekleştirilmiştir. Terakkiperver Fırka Doğu illerindeki Kürt İsyanı'nın sorumlusu olmakla suçlanırken Serbest Fırka ise vatana ihanetle suçlanması sonucu kapatılmıştır. Burdan bir çıkarsama yaparak bu dönemde Türkiyenin ilk yıllarındaki muhalefet algısının milli birliği bölmeye çalışan bir güç gibi görüldüğü yorumu getirilebilir. Bu ortamın zeminini hazırlamada İttihat ve Terakki zihniyeti etkin olmuştur çünkü CHF, ittihatçı gelenekten gelen bir partidir. Bu nedenle toplumsal olaylar karşısındaki tavırları hep aynı olmuştur.²⁹² Buradan güç alan iktidar odağı muhalefet partilerini 'bölücülük' ve 'parçalayıcılık' gibi sıfatlarla itham etmiştir. Halihazırda toplumda genel anlamda yeni fikirlere ve görüşlere karşı duyulan yaygın bir hoş görüzlük hakimdir. Bu nedenle böyle bir ikili toplumda bütünleşik bir

²⁹⁰ İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2014), 67-68

²⁹¹ Sıbğatullah Kaya, *Üç Gelenekte Devlet, Ütopya-Siyasetname- Yönetim Fıkhı*, (Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2016), 196-197.

²⁹² Erdoğan Günal, *Türkiye'de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset*, (Bilimadamı Yayınları, 1. Basım, Ankara, Ekim 2006), 42.

kültürden bahsetmek hemen hemen olanaksız görünmektedir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın doğuda patlak veren Kürt İsyanı'nın suçlusu olma iddiasıyla kapatılması ve ikinci muhalefet partisi denemesi olan Serbest Cumhuriyet Fırkası ise üç ay kadar kısa bir süre sonunda kendisini fesetmek zorunda bırakılması olayı muhalefetin teoride aksi olsa da pratikte türk tarihi boyunca meşru kabul edilmeyen bir kavram olduğunun en önemli kanıtı niteliğindedir. Bu nedenle TSH'nda, muhalefetin iktidar aracılığıyla güdülmediği bir siyasal ortama müsaade edilmemiştir. Cumhuriyet döneminden günümüze muhalefet partilerinin itham edildiği en ağır suçlama 'vatan hainliği' tanımlamasıdır. Bunun nedeni Türk siyasal geleneğinde iktidar her zaman meşruluk zemini bulurken, muhalefet gayrimeşrulukla suçlanmasıdır. Muhalefet partileri toplum nezdinde 'milletin bölünmez bütünlüğünü' bozan unsurlar olarak algılatılmak istenmektedir. Bu bağlamda Karpat erken cumhuriyet dönemindeki iki muhalefet partisinin de benzer suçlamalarla kapatılması hakkında şunları söylemektedir:

"Artık her muhalefet "dinci yobazlara" mal edilerek, bunlara karşı her tedbir "ileri medeniyet" uğruna mübah sayılmıştır. Bu tedbirlerin kültür, tarih ve sosyal olanları kapsadığı ve materyalist devletçi bir felsefeye dayandığı bilinmektedir ve ayrıca CHF yönetimi "Parti-devlet-millet (ve başına hayat süresince seçilen bir milli şef koyarak) de monolitik bir bütün halinde birleşerek her muhalefeti "dini reaksiyon" sayarak yok etme hakkına sahip olmuştur."²⁹³

Türk demokrasisinin gelinen noktada iki sorunu olduğunu belirten Karpat'a göre aşılması gereken ilk sorun iktidarda olan partilerin halen kendi siyasi görüşlerini gerçekleştirmek için iktidarı bir araç olarak kullanmaları, örneğin irticaya karşı olduklarını söylerken bazı kesimleri 'dinci' ve 'gerici' gibi itham etmekten çekinmemeleri, ikinci sorun olarak ise birinci sorunun bir uzantısı olarak var olduğu öne sürülen 'dinciliği' ve 'gericiliği' yok etmeyi kendine 'vatani' bir ödev sayanların olmasıdır.

"Demokrasi siyasi partiler, muhalefet, seçimler ve halkoyu ile seçilmiş temsilciler ile gerçekleşir. Bu demokrasinin dış görünümüdür, yani ifade şekilleridir. Gerçek demokrasi ise bir felsefe, düşünce şekli, davranış ve insanları eşit gören, kimsenin üstün yaratılmadığını temel ilke edinen bir kültürdür ki bu da bizim halkımız arasında geleneksel bir şekilde mevcuttur. Halkımız demokrat ve eşitçidir. Türkiye'de ana sorun "alt kültürler"de yaşayan bu felsefeyi "üst kültür" temsilcilerine, yani elitlere kabul ettirmektir. Türkiye'deki hakim elit felsefesi daima tepeden inme ve devleti araç olarak kullanarak idealize edilmiş soyut bir medeniyet yaratmak istemektedir. Her sert rejim gücünü idealize ettiği yüksek bir

²⁹³ Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2009), 10-11.

“medeniyet” vaadinden almıştır. Halbuki halkın medeniyet anlayışı somuttur ve refah, adalet, güvenlik gibi pratik amaçları öngörür.”²⁹⁴

TSH’nda muhalefet siyasetle birebir ilişkin bir konu olmasının yanında devletin çeşitli kademelerinde görev alan seçkinler ile de oldukça ilgili bir konudur. Bu konuyu ayrıntılı biçimiyle üçüncü bölümde ele alınacağını belirtilerek burada yalnızca siyasetin ve toplumun ortak bir noktası olarak işlevlerine kısaca değinmekte fayda görülmektedir.

3.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti

Osmanlı Devleti’nin son döneminde ortaya çıkan ve ilerde İttihat ve Terakki’ye dönüşecek olan Jön Türk’ler hareketi, toplumunda muhalefet anlayışının gelişmesine ve temel hak ve özgürlüklere katkı sağlamaktan ziyade saltanata ortak olma amacında olmuştur. Jön Türkler, Osmanlı Devleti’nde ihtiyaç olduğunu öne sürdüğü konularda değişiklik yapılmasını talep etmişler bu taleplerinden ötürü de kendilerine ‘*Erbab-ı Fesad*’ yani ‘kargaşalık taraftarları’ denilmiştir.²⁹⁵ Jön Türk sıfatı ise ‘Genç Osmanlı’ kelimesinin Fransızca ‘Jeune Turc’ şeklindeki tercümesinin ardından okunduğu şekliyle kullanılmaya başlanmıştır. Esası ‘Genç Osmanlı’ demek olan ‘Jön Türkler’i genellikle Avrupalılar kullanırken, grup kelimesinin anlamlarından biri olan ‘muhalif olma’ durumunu açıkça reddetmemişlerdir. Jön Türkler’den Mehmet ve Namık Kemal Beyler, Ali ve Fuat Paşaların siyasetine muhalifken, devletin yıkılmaktan kurtulması için azınlıkların dağılmasını önlemek amacıyla ve daha demokratik olduğu için meşrutiyeti istemektedirler. Grup, Ziya Gökalp ve Ali Suavi’nin katılımıyla ‘Yeni Osmanlı’lar adını benimsemişlerdir. Bu bağlamda genç İtalya örgütlerini örnek alan Namık Kemal’in kuşağı olan I. Meşrutiyeti savunan Jön Türkler, İki Meşrutiyet’e de öncü olmuşlardır. Bununla beraber yalnızca İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi için çalışmalar yürüttükleri yönünde genel bir kanı söz konusu olmuştur. Çoğunluğu ya bürokrat ya da askerlerden oluşan grupta köylü, işçi, esnaf, taşra eşrafi gibi halktan kimseler pek yer almamıştır. Ancak bu konuda bir başka görüş sahibi Abdullah

²⁹⁴ a.g.e., 12.

²⁹⁵ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet* (1908-1913), (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004)

İslamoğlu, Jön Türklerin çoğunlukla kırsal yöre eşrafının çocukları arasından çıktığını ileri sürmektedir. Jön Türk grubunun tüm üyelerinin tek bir düşünce etrafında şekillendiğini veya bir araya geldiğini söylenemez. En başından beri hedefleri, Sultan Abdülhamit'in tahttan indirilerek demokratik bir yönetim olan meşrutiyetin ilan edilmesi etrafında şekillenmiştir. Jön Türkler amaca ulaşmak için her yol mübahtır anlayışı olan 'Makyavelist' bir bakış açısına sahiptirler. Her biri farklı gelenek ve ideolojiden gelen Jön Türk üyeleri yalnızca Abdülhamit'in yönetimden el çektirilmesi amacıyla birleşmektedirler. Bu anlamda kimisi Türk Milliyetçisi, kimisi pozitivist, kimisi Arap Milliyetçisi kimisi ise liberal kanattan olan bu insanlar hiçbir zaman net bir politika geliştirip uygulamaya koyamamışlardır. Grupta, asker olanlara göre sorun istibdat yönetiminin yarattığı baskıcı ortamken bunun çaresi meşrutiyet yönetiminin getirilmesidir. Buradan anlaşılacağı üzere Jön Türkler için saltanat ve hanedan kutsal mevkilerken sorun Abdülhamit'in şahsında kişiselleştirilmiştir. Aralarından programlı sayılacak olanlar Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet ve bilhassa Prens Sabahattin'dir. Kendilerine has bir siyasi düşünceye sahip olmayan Jön Türkler gittikleri Avrupa ülkelerinde karşılarına çıkan her entelektüel fikre açık olmuşlar ve kolayca etkisine girebilmişlerdir. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, meşrutiyet muhalefeti adıyla anılmaktadır.²⁹⁶ Bu bağlamda İkinci Meşrutiyet döneminde özellikle İTC'nin iktidara geldikten sonra baskıcı siyasetine karşı ortaya çıkan diğer muhalefet gruplarını hem siyasi örgütlenmesini tamamlayanlar hem de siyaset dışında muhalefet edenler olarak ele alınmaktadır. Bu dönemde liberal Muhalefet, muhafazakar Muhalefet ve son olarak sivil kanatta yer alan Saray Muhalefeti olmak üzere üç tür muhalefet söz konusudur. İttihat ve Terakki'nin otoriter rejimine karşı ortaya çıkan ilk muhalefet grubu Prens Sabahattin önderliğinde beliren liberal muhalefettir. Adem-i Merkeziyetçiliği savunan grup, resmi olarak İstanbul'da kurmuş oldukları 'Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nde vücut bulmuştur. Prens Sabahattin'in 1908 Devrim'inden sonra ülkeye dönme isteğini şartlı kabul eden İttihatçılara bunun ancak azınlıkların haklarının korunması konusunda yaptığı çalışmaları askıya alması koşuluyla olabileceği sinyalini vermişlerdir. Bunun dışında Prens Sabahattin'in merkezîyetçiliğe karşı sunmuş olduğu Adem-i Merkeziyetçi anlayıştan da rahatsız olan İttihatçılar bu konuda da ona uyarılarda bulunmuşlardır. Aslında Prens Sabahattin'in

²⁹⁶ Baran Hocaoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, (Kitap Yayınevi, 1. Basım: Ekim 2010, İstanbul), 26.

yapmış olduğu muhalefetin odak noktasında İTC’i değil, II. Abdülhamit’in tahttan indirilmemesi ve tam teşekküllü meşruti yönetime geçilememesine yönelik olmuştur. Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’nin üyelerine hitaben bir beyanname kaleme alan ve yayınlanması için gazetelere gönderen Prens Sabahattin bir takım değişikliklerin hayata geçirilmesinden söz etmektedir. Prens Sabahattin’in görüşlerini beyan etmesinden hoşnut olmayan ve onu ve mensubu olduğu cemiyeti kontrol altında tutmayı başaramayan İttihatçılar tahammülsüzlüklerinin bir göstergesi olarak sindirme ve tesfiye yoluna gitmişlerdir. İttihatçılar’ın Prens Sabahattin önderliğindeki liberal muhalefeti sindirmesinin ardından çok geçmeden liberal olmasada muhafazakar ancak Adem-i merkeziyetçiliği savunanlar tarafından kurulan ve Prens Sabahattin’e de teklif götüren Ahrar Fırkası II. Meşrutiyet’in siyasal hayatındaki yerini almıştır.

“Meşrutiyeti ilan eden güç olarak İttihat ve Terakki’nin kültürel ve siyasal yaşamı modernleştirmeye çalışması, ulusalcı, batılı ve laik uygulamaları, ayrıcalıklarını kaybeden kesimlerin dinsel tepkisine ve “İslami bir muhalefetin” doğmasına yol açmıştı. Muhafazakar muhalefet, meşrutiyetin dinsel kaidelerle bağdaşmadığını ileri sürmüş, “meşrutiyeti meşruta”yı tartışmaya açmaya çalışmıştır. Osmanlı toplum yapısının muhafazakar olduğunu vurgulayan bu kesimler, İttihatçıları ittihadı anasırdan sonra ittihadı İslami unsurlar arasına nifak sokmakla suçlamışlardı. Aynı şekilde kimi radikal ittihatçılar, İslamiyet ile meşruti rejimi bağdaştırmaya çalışmanın anayasal düzeni zayıflatacağını düşünmüş kimi de buna şiddetle karşı çıkmıştı.”²⁹⁷

İslami esasları temel alan muhafazakar bir muhalefet yapmayı amaçlayan Ahrar Fırkası’nın kaderi kendinden öncekinden farklı olmamıştır. Prens Sabahattin ve kurmuş olduğu cemiyete yöneltilen ‘vatan hainliği’ ve ‘bölücülük’ iddiaları Ahrar Fırkası’na da yöneltilmiş ve bu yolla sindirilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, patlak veren 31 Mart Olay’ını fırsat bilen İttihat ve Terakki Fırkası bu doğrultuda ileri sürdüğü tezlerden dayanak aldığı bahaneler sayesinde Ahrar Fırkası’nı da kapattırmayı başarmıştır. Son olarak İttihat ve Terakki’nin karşısında yer alan ve ‘Saray Muhalefet’i diye geçen sivil bir muhalefet de söz konusudur. Başarılı bir şekilde hayata geçirilen tasfiye hareketi sonucunda ortadan kaldırılan saray çevresi muhalefet grupları ittihatçılarca çıkartılan ‘Divan-ı Harb-i Örfi Kararları’ ile ülkeden sürülmüşlerdir. Ancak bunun dışında uğraşması gereken dini azınlıkların kendilerine karşı girişmiş

²⁹⁷Baran Hocaoglu, *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008). 29.

oldukları muhalefet söz konusu olan İttihat ve Terakki bu bağlamda ülke içinde yaşayan başta Ermeni ve Yahudi olmak üzere birçok etnik ve dini azınlıkla mücadele etmek zorundada kalmıştır.

Bu dönemde Padişahı meşruti rejime iten asıl sebep Genç Osmanlı'ların hedeflediği amaçların halk tarafından benimsenmiş olmasıdır. Padişah bu duruma bir son vermek ve ittihatçıların halkın nazarındaki yerini daha iyi analiz edebilmek ve azınlıklarla bütünleşik bir muhteva sergileyebilmeleri adına yurt genelinde Heyet-i Nasihalar kurmuştur. Nasihat Heyet'leri 16 Nisan 1919'da Osmanlı Hükümeti'nden Damat Ferid Paşa tarafından I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra İzmir'in İşgalinden ise önce, Osmanlı padişahının Paris Barış Konferansı'nda imparatorluk içindeki bütün halka eşit davrandığını bir nevi kanıtlamak amacıyla kurulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında ülke içindeki azınlıkların haksızlığa uğradığını iddia eden İtilaf Devletleri bu yolla ülkenin iç işlerine karışmaya çalışması üzerine Hükümet tarafından bunun önüne geçmek için muhtelif şehirlerde Heyet-i Nasihalar kurulmasına karar verilmiştir. Azınlıkların isyan çıkartmalarını önlemek amacıyla kurulan heyet, en çok da İngiltere ile olan politikaları yumuşatmak için kullanılmak istenmiş ve anadolu halkı ile azınlık birlik içinde yaşayabildiği herkese kanıtlanmak istenerek bu sayede barış görüşmelerindeki Osmanlı devletinin elini güçlendirmesi amaçlanmıştır. İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirmek ister gibi gözüken Nasih Heyeti'nin örtük amacı, Osmanlı hükümeti ve padişahını ön plana alarak dönemin özellikle politikalarında büyük rol oynama çabasında olan İttihat ve Terakki'yi arka plana alarak, ittihatçıları özellikle gelinen son noktanın sorumlusu gibi göstermek ve bu suretle halkın gözünden düşürmektir. Heyet-i Nasihâ'nın vazifesini Sadrazam Damat Ferid Paşa şu sözlerle ifade etmektedir: “(...) daha ziyade manevidir. Vazifesi, ahaliye selâm-ı şahaneyi tebliğ etmek, padişahımızın kendilerini düşündüğünü anlatmak ve ân-ı hazırda kalb-i hümayunlarının da tebanın kalbi gibi rencide olduğunu anlatmaktır.”²⁹⁸ Monitor gazetesine röportaj veren Dahiliye Nazırı M. Ali Bey ise heyetin göreviyle ilgili olarak devletin unsurları arasındaki bir takım anlaşmazlıkları çözerek halkın huzursuzluğunu gidererek birbirlerine vadaşlık hissi ile davranmaları gerektiğini belirtmektedir. Buna mukabil 14 Nisan tarihli Sabah Gazetesinin haberinde “Heyet-i Nasihâ,

²⁹⁸ Mevlüt Çelebi, *Anadoluya Gönderilen Nasihat Heyeti, (İstiklal Savaşında İtalyan İşgal Bölgeleri, (Mütarekeden İşgallere Kadar)*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlk ve İlk. Tar. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988), 563.

Anadolu'yu adım adım dolaşarak halkın, haklı ve yasal isteklerini dinleyerek herkesi irşad ve tenvir ederek, muhtelif unsurlar arasındaki eski sevgi ve muhabbeti ihyaya çalışacaktır.”²⁹⁹ ifadeleri yer almaktadır. İzmir, Bursa, Balıkesir-Mudanya, Burdur, Aydın, Muğla, Antalya ve Konya heyetin ziyaret edip çalışmalarda bulunduğu şehirler arasındadır. Heyetin azınlıklardan Koçhisar eski mebusu Yanko Güvenidis ve dahiliye Nezareti Kalem Müdürü Ohanes Ferid gibi üyeleri bulunmasına rağmen azınlık halktan beklenen karşılığı alamamıştır. Buna karşın Türk halkı heyeti coşkuyla takip etmiş olsa da heyetin vazifeleri İzmir'in işgali nedeniyle 18 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla sona ermiştir.

İstibdat ilan edilen ve parlamentonun etkisiz hale getirildiği bu dönemde boş durmayan Genç Osmanlı Cemiyeti otuz yıl içinde Avrupa'da kendini geliştirmekle meşgul olmuştur. Hürriyetçilik ideallerinden hiçbir zaman vazgeçmeyen cemiyet meşrutiyeti ilan ettirmek amaçlarından da uzak düşmemişlerdir. Ali Suavi gibi cemiyetin önde gelen isimleri bu amaçlar ışığında birçok çalışmada bulunmuştur. Hayata geçirilen eğitim reformunun ardından, adli ve hukuki, ulaştırma, haberleşme ve basın ve yayın gibi alanlardaki gelişmeler devletin içindeki bazı kanatlarca yeterli görülmemiştir. Bu kanatta yer alan kişiler genellikle İTC'yi üyeleriyle Genç Osmanlılar'ın bir devamı olan bu cemiyet meşrutiyet özlemi çeken devrimci kişilerden meydana gelmektedir.

“Bu değişikliklere rağmen, Türkiye'nin yönetimi hala, muhalefet de dahil olmak üzere, bütün politika haklarını ve ödevlerini elinde tutan bir profesyoneller elitinin kabul edilmiş ve tanınmış imtiyazı idi. Bu nedenle, devrimci değişikliğin öncülerinin ortaya çıkması, devletin hizmetleri arasından oldu; devrimin tohumları okullarda -Sultanın o kadar dikkatle gözetlediği bu sivil ve askeri elit yuvalarında ekilmişti.”³⁰⁰

İttihat ve Terakki'nin çalışmaları 1908'de meyvesini vermiş ve II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Fikirlerinin genel olarak ılımlı liberal bir çizgide dile getiren İTC iktidara geldikten sonra birçok darbe girişimine maruz kalmıştır. Bunlardan belki de en önemlisi başında Mustafa Kemal'in bulunduğu Hareket Ordusu'nun bastırıldığı 31 Mart Vakası'dır. İttihat ve Terakki, iktidarına karşı girişilen bu darbeye karşı baskıcı bir yönetim sergilemiştir. İttihat ve Terakki'nin ülke çapındaki bu denli baskıcı

²⁹⁹ a.g.e., 562-563.

³⁰⁰ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993), 192.

yönetimine karşılık muhalif hareketlerde görülmüştür. Bu anlamda İttihat ve Terakki'ye muhalefet olanların en önemlisi olarak Prens Sabahattin kurmuş olduğu 'Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet' örgütüdür. Prens Sabahattin liberal bir duruş sergilediği muhalefesinde genel görüşlerini babası Mahmut Celalettin Paşa'nın fikirleri doğrultusunda ortaya koymuştur. Fakat bu dönemde Prens Sabahattin'in görüşlerine karşı tepki gösterenlerden en önemli kişi Ahmet Rıza'dır. Bu doğrultuda imparatorluğun içindeki hıristiyan azınlığın bekası için çalışan Prens Sabahattin'in Avrupa'da yürüttüğü çalışmalarının pek başarılı olduğu söylenemez. Osmanlı toplumundaki sorunun örgütçülükten bireyciliğe geçilerek aşılabileceğini savunan Prens Sabahattin, meşrutiyet sonrasında yerleşen merkezin bir 'milletler camiası'na dönüşmesini istemektedir. O, ilerlemenin ancak bu şekilde hayata geçirileceği inancındadır. Osmanlı devleti içindeki devrimci hareketin muhalif liderlerinin Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin olduğunu kabul eden Feroz Ahmad'a göre, her ikisi için de asıl amacın yönetimi kökten bir şekilde değiştirmekten ziyade kapsayıcı bir yenilik getirmek olmuştur. Bu bağlamda Batı'nın, devletin iç işlerine karışmasına karşı olan Ahmet Rıza'ya karşılık Prens Sabahattin daha çok Batı'nın müdahalesinin amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla bir nebze olsa gerekli olduğu kanısında olmuştur. Ancak, Kamil Paşa'nın düşüşünün de Ahrar Fırkasının başarısızlığına benzer bir hayal kırıklığı yarattığından söz etmektedir. Bu dönemdeki muhalefet İTC'ine karşı yapılırken, muhaliflerin temel amaçları islami bir yönetimin yeniden tesisidir. Ahrar Fırkası'nın resmi propaganda aracı olan Volkan gazetesi kendi görüşlerini dile getirmekten çekinmemiş ve bu doğrultu da gerici denebilecek söylemlerde bulunmuşlardır. Feroz Ahmad'ın "Karşı Devrim" diye nitelendirdiği 31 Mart Olayı ise bu söylemler üzerine gerçekleştirilmiş bir olaydır. Sonuç muhalefet edenlerin istediği gibi başarılı olmuş ve İttihat ve Terakki bir parçaya bölünmüş durumdan olumsuz etkilenmiştir. Selanikten gelen Hareket Ordusu tarafından bastırılan olay ardından anayasal düzen yeniden sağlanmış ve suçlular asılmıştır.³⁰¹ İttihat ve Terakki'nin Osmanlı yönetimindeyken ortaya koyduğu başarılı çalışmaları ve toplumsal, kültürel hayattaki yeniliklere dikkat çeken Bernard Lewis ise, Cemiyetin baskıcı rejimine rağmen yönetimde olduğu süre zarfında toplumsal açıdan oldukça iyi uygulamalara da imza attığını belirtmektedir. İttihatçılardan Abdullah Cevdet'in 1912'de İçtihat

³⁰¹ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2006), 80.

dergisine yazdığı “Pek Uyanık Bir Uyku” makalesi o dönemde entelektüel çevrelerce büyük yankı bulmuştur.

“1912de Abdullah Cevdet'in çıkardığı İttihat dergisi, Türkiye'de Batılılaşmanın geleceği hakkında görülen bir rüyayı anlatan "Pek Uyanık Bir Uyku" adında iki makale yayınladı. Bu, gerçekten çılgınca ve fantezik bir rüya idi. Sultanın bir karısı olacak ve hiç bir cariyesi olmayacaktı; şehzadeler harem ağalarının ve hizmetçilerinin bakımından uzaklaştırılacak ve askerlik hizmeti de dahil olmak üzere tam bir eğitimden geçeceklerdi; fes kaldırılacak ve yeni bir başlık kabul edilecekti; mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri açılacak, Padişah, şehzadeler, ayanlar, milletvekilleri, subaylar, memurlar ve askerler bunların imalatını giymek zorunda kalacaklardı; kadınlar israfa kaçmamak üzere diledikleri gibi giyinecekler ve bu hususta softa, polis ve külhanbeylerin müdahalesinden masun olacaklardı; tekkeler ve zaviyeler kaldırılarak gelirleri eğitim bütçesine eklenecekti; bütün medreseler kapatılacak ve yeni modern edebi ve teknik kurumlar kurulacaktı; sarık, cübbe v.s. giymek hakkı yalnız şahadetnameli din adamlarına verilecek ve diğerlerine yasaklanacaktı; evliyaya adak ve hediyeler yasaklanacak ve bundan tasarruf edilen para milli savunmaya tahsis edilecekti; muskacılar, üfürükçüler ve bunlar gibi kimseler ortadan kaldırılacak ve sıtma tedavisi zorunlu olacaktı; ahalinin şer' i şerife aykırı inançları düzeltilenecekti; yaşlılar için arneli okullar açılacaktı; dilcilerden ve ediplerden kurulu bir heyet tarafından sağlam ve anlaşılabilir bir Osmanlıca Türkçesi sözlüğü ve grameri yapılacaktı; Osmanlılar, hükümetlerinden ve yabancılardan hiç bir şey beklemeksizin yollarını, köprülerini, limanlarını, demiryollarını, kanallarını, vapurlarını ve fabrikalarını kendi teşebbüs ve çabalarıyla vücuda getireceklerdi; Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecekti.”³⁰²

Bu makalenin yazıldığı dönem dahilinde kesin olarak iktidarda olduğunu anlayan İTC padişahın baskıcı otoritesine karşı giriştiği mücadelenin aksine kendisi de baskıcı ve otoriter bir politika izlemiştir. İktidarını mutlakiyetçilikle sağlamlaştırmaya yönelik Cemiyet II. Meşrutiyet gibi halka daha demokratik ve özgürlükçü bir ortam vaad eden düzeni kendileri getirmemiş gibi bunun tersine işaret eden uygulamalar sergilemişlerdir. İslamoğluna'nun aktardığı şekilde ifade edilecek olursa İttihat ve Terakki'nin iktidarda olduğu bu dönem ‘özgürlüklerin özgürleri boğduğu’ bir dönem haline gelmiştir.³⁰³ Sonuç olarak 14 Kasım 1918'deki son kongresiyle siyasi hayata veda eden İttihat ve Terakki gerçek anlamda bir siyasal muhalefetten ziyade mevcut düzene karşı girişilen bir muhalefet sergilemiştir.

³⁰² Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993), 235-236.

³⁰³ Abdullah İslamoğlu, *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, (Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2004), 74.

3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Erken Cumhuriyet dönemindeki muhafazakar muhalefete bakıldığında bu dönemin genel havası için Türk modernleşmesinin dini argümanlardan güç alan geleneksel yapı ile ulus devlet olma yolunda oluşturulmaya çalışılan modern yapının bir çatışması olarak ifade edilebilir. Buna göre Osmanlı'dan süregelen Türk toplumunun hayatında var olan dine atıf yapan ve kaynağını dinden alan uygulamalar cumhuriyetle karşı karşıya getirilerek bir anlamda bu iki olgu toplum nezdinde de karşı karşıya getirilmiştir. Bu nedenle Türkiye'deki tarih yazımının modernist Kemalist kadrolarca belirlendiği bu dönemde Osmanlı ile Türk modernleşmesi arasındaki devamlık kabul edilmek istenmemekte ve mevcut intibakın gerek Osmanlı'dan T.C.'ne geçiş yapan devlet kurumlarında gerekse kadrolarındaki yansımaların da görmezden gelinmek istenilmiştir.³⁰⁴ Bununla beraber İttihat ve Terakki Fırkası'nın 5 Kasım 1918'de resmen kapatılmasının ardından eski İttihatçıların bir kısmı Teceddüt Fırkası'nda toplanırken diğer bir kısmı ise Ali Fethi Okyar'ın başını çektiği ve Mustafa Kemal'in de desteklediği muhalif bir grup olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası adı altında toplanmışlardır. İki parti de Osmanlı hükümeti tarafından Mayıs 1919'da kapatılmıştır. Ancak bunların dışında parti olmasalar da toplumsal ve kültürel çalışmalar yürüten İttihatçıların kurduğu Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Türk Ocağı ve Hilal-i Ahmer onlara nazaran daha etkili çalışmalarda bulunma şansını elde etmiştir.³⁰⁵ Bunların ardından ortaya çıkan kısa adlarıyla Birinci ve İkinci Gruplar erken cumhuriyet döneminde politikaların belirlenmesinde kilit rol üstlenmişlerdir. Türk tarih yazımında Birinci ve İkinci Grup adıyla yer alan Kurtuluş savaşı sürecinde meclisteki 1. ve 2. grup üyeleri ye'kvücut olarak vatanın düşmandan temizlenmesi gayesi etrafında toplanmış ve birlikte hareket etmiştir. Bu anlamda iki grup arasında partililik veya parti rekabeti söz konusu edilmemiştir. Birinci Grup; Mayıs 1921'de iktidar partisi niteliğinde olan Mustafa Kemal önderliğinde kurulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur. İkinci Grup ise; Muhalefet niteliği taşıyan Temmuz 1922'de örgütlenen grup dışı bırakılanlar ve birinci gruba katılmak istemeyenlerin kurduğu İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubu'dur. Mürteciler denilen yani

³⁰⁴ İsmail Çağlar, *Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakar Muhalefet*, (Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, s. 109-134, Yıl 2015.), 111.

³⁰⁵ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çoğalı Güven, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2013), 28.

mecliste Birinci ve İkinci Grup arasında kalan bağımsızlardan mesleği hocalık olanlar ise sonradan İkinci Grup'a dahil olmuşlardır. Bunların menfaatlerinin Birinci Grupla çekişirken İkinci Grup'la uyuşması her faaliyetlerinin İkinci Grup'un bir üyesinin hareketiymiş gibi kabul edilmesine yol açmıştır. Bundan dolayı Atatürk bu kişiler için “(...) menfaatleri kimden yana olursa onlardan tarafa olurlar” şeklinde bir ifade kullanmıştır.³⁰⁶

Birinci ve İkinci Grup, sınıfsal baz alınarak yapılan ayrımlarda; Birinci Grup, sivil ve askeri bürokratlardan, İkinci Grup ise toprak sahipleri ve tüccarların ağırlıklı olduğu kimselerden oluşmaktadır. İkinci grubun içinde zengin eşrafın asker olan çocukları da sayılmaktadır. Bunun yanında İkinci Grup hakkında yapılan sınıfsal bağlamda varılan genel kanı ise ikinci grup muhaliflerinin gerici hocalar, büyük toprak ağaları, eski saray memurları, ordudaki bazı generaller ve İttihatçı'ların bir bölümü şeklindedir. Birinci ve İkinci Grup'u yakından incelemiş yazarlara göre Türk devrimi muhalefetin de katkısının olduğu bir başarının sonucudur keza iki grup da Lozan Görüşmeler'inde taviz vermekten imtina ile kaçınmış ve Türkiye'nin lehine karar verilmesine hizmet etmiştir. Bu konuda Kemal Karpat, İslam Ansiklopedisine yazdığı makalesinde Birinci ve İkinci Grup arasındaki temel farkın 'farklı halkçılık anlayışları' olduğunu ifade etmektedir. Bu anlamda Birinci Grup Avrupa eğilimli liberallerden oluşurken, İkinci Grup ademi merkezîyetçi muhafazakarlardan oluşmaktadır. Bu grup, halkın kararlarına ihtiyaç olduğu ölçüde yasaların gelenek, kültür ve yaşayışına da uygun olması gerektiği anlayışına sahip olmuştur. Mete Tunçay ve Erik Jan Zürcher'e göre İkinci Grubun oluşmasındaki temel nokta Mustafa Kemal'in meclisteki otoritesine karşı muhalif olan bakış açısı olmasıyla beraber onlar Atatürk'ün tek başına egemenlik kurması düşüncesine karşı olmuşlardır.³⁰⁷ Bunlar ileride iktidar ve muhalefette yer alacak olan resmi iki partinin çekirdekleridir. Buna göre Birinci Grup, iktidar olan CHF iken, İkinci Grup T.C.'nin ilk muhalefet partisi olan TCF'dır. Birinci ve İkinci Gruplar'a yaş ortalaması açısından bakıldığında Birinci Grup üyelerinin yaş ortalaması 43,3 iken, İkinci Grup'un yaş ortalaması 40,2'dir. İki Grup'a üye olmayan tarafsız veya bağımsızlar denilen grubun yaş ortalaması ise 43,7'dir. Buna göre genç üyeler İkinci Grup'ta yer alırken ilginç olan nokta da yine bu grubun muhafazakar

³⁰⁶ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, (İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009), 19.

³⁰⁷ a.g.e., 46-49.

üyelerden oluşuyor olmasıdır. Bu bağlamda dini temele dayalı eğitim veren medrese mezunu milletvekilleri Birinci Grup'ta İkinci Gruba nazaran sayıca daha fazladır. Yine budurunda gösteriyor ki İkinci Grup için yapılan 'dinci', 'muhafazakar' ve 'gerici' söylemleri ile eldeki veriler bağdaşmamaktadır. Mesleki açıdan Birinci Meclis'teki Birinci Grup ve Bağımsız'lardan oluşan milletvekillerinin 437'sinin her meslek grubundan üyeyi barındırdığı söylenebilir. Buna göre %46,9'la en yüksek oranı devlet memurları oluşturmaktadır. Devlet memurluğu başlığının altında görev yapanlar ordu mensupları, diplomatlar, öğretim üyeleri, öğretmenler, mülki yöneticiler, hakim ve savcılar, telgraf memurluğu yapanlar, zabıt katipleri, emniyet ve vergi memurlarından oluşmaktadır. Memurların oranı İkinci Grup'ta Birinci Grup'tan %0,7 fazladır. Buna göre %14,0'la avukat, doktor ve mühendis ve bankacı gibi meslektekilerin biraya geldiği topluluğa 'Profesyoneller' adını veren Ahmet Demirel, toprak sahibi, çiftçi, tüccar ve aşiret reislerinin oluşturduğu %18,9'luk gruba Eşraf adını vermektedir. Profesyonel meslek uygulayıcıların oranı İkinci Gruba nazaran Birinci Grup'ta %0,9 fazladır. Çiftçilerin sayısı Birinci Grup'ta fazlayken, İkinci Grup'ta ise tüccarların sayısı fazladır. Buna karşın TBMM'inde mesleği işçilik olan milletvekili sayısı yalnızca 1'dir. Üyelerin %1,6'sının milletvekili seçilmeden önceki mesleği bilinmemektedir. Dönemin koşulları itibariyle ayrı bir başlık altında toplanılan din adamları olan milletvekillerinin sayısı ise toplamda 49'dur. Müftü, müderris ve şeyhlerden oluşan bu grup mensuplarının sayısı Birinci Grup'ta İkinci Grubun üç katı oranında fazladır. Yine bu veriler de gösteriyor ki İkinci Grup'ta yer alan mebuslar için öne sürülen 'dinci-gerici-muhafazakar' nitelemesi gerçeklik payı taşımamaktadır. Sayısal olarak %9,9 oranla 20 mebusu olan Birinci Grup din adamına karşın İkinci Grup'ta %3,2 ile 2 mebus yer almaktadır. Bağımsız din adamlarının oranı ise %21,1 ile 19'dur.³⁰⁸

İktidar olan Birinci Grup ile muhalefette kalan İkinci Grup arasındaki temel anlaşmazlıklar ise, Heyet-i Vekile'nin görev ve sorumlulukları, meclis egemenliği, Baş Komutanlık Kanunu, mebus seçimlerinde aday gösterme yöntemine ilişkin değişiklik, Meclis Başkanlık Divanı'nın tarafsızlığı, İstiklal Mahkemeleri'nin kurulması ve temel hak ve özgürlükler alanlarında gidilen uygulamalar konusundadır. Bu bağlamda 1 Mayıs 1920'de Hasan Basri (Çantay) Bey'in meclisin yetkilerini sınırlandığını ileri

³⁰⁸ a.g.e., 142-150.

sürmesine rağmen yapılan oylama sonucu yalnız Mustafa Kemal'in Heyeti Vekile'ye istediği kişileri seçebileceğini belirten kanun kabul edilmiş ve bu şekilde bir aday gösterme yöntemi I. ve II. Grup arasında yaşanan en önemli kırılma noktası olmuştur.³⁰⁹

1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılırken Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve Lozan Görüşmeler'i başlamıştır. 6 Aralık 1922'de ise Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inin 'Halk Fırkası' adıyla bir partide somutlaşacağının ilk ipucunu vermiştir. Buna karşın meclisteki İkinci Grup yani muhalefet grubu planlananların önüne geçmek amacıyla meclis seçimlerinin öne çekilmesi için çalışılsa da başarılı olamamıştır. Mustafa Kemal 8 Nisan 1923'te 'Dokuz Umde'yi kurulacak olan yeni partinin seçim programı olarak açıklamıştır. Bu anlamda programda Millet Meclisi'nin egemenliği, Saltanat'ın kaldırılması, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nda yapılması planlanan değişiklikler ve seçim programına muhalefet edilmesini de yasaklayan maddeler yer almış ve Halk Fırka'sı yeni parti olarak halka ilan edildikten beş ay sonra resmi olarak kurulmuştur. 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu Müdafaa-i Hukuk Grubu tarafından meclisten geçirilerek kabul edilmiştir. Bunun üzerine 12-13 Nisan 1923'te Enver ve Talat Paşa taraftarları olan İttihatçılar Kongresi yirmi kişi ile Cavit Bey'in evinde toplanmıştır. İki gün süren toplantılarda Mustafa Kemal'in Dokuz Umde'sine karşılık dokuz madde ileri sürmüşlerdir. Toplantıya katılmayanlar bunun yerine Mustafa Kemal'i desteklemeyi önermişlerdir. Bunların asıl amacı ise Mustafa Kemal'in yanında yer alarak onun otoriter bir yönetim kurmasını engellemektir.³¹⁰

29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile aradan geçen bir yılda ilk muhalefet partisinin kurulması yolunda sağlam adımlar atılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in ilan edilmesi safhasında Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar ve Ali Fuat Cebesoy gibi isimlerden uzakta ve kimseye duyurmadan ivedilikle yapılması adı geçen kişilerin ağır eleştirilerine neden olmuştur. Bu konuda Mustafa Kemal de tam bu nedenle böyle bir yol izlediğini söylemektedir ancak onlara göre ise sorun cumhuriyetin ilan edilmesi değil tam da bu şekilde ilan edilirken başvuru usul ve yöntemidir. Zürcher, bunun da arkasında yatan temel neden olarak ise Halifelik makamının ne olacağına dair duyulan

³⁰⁹ a.g.e., 183-184.

³¹⁰ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çoğalı Güven, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2013), 42-48.

endişe olduğunu belirterek tüm bunlar olurken Kazım Karabekir'in cumhuriyete her zaman olumlu baktığını ancak kişisel buyurganlığın her türlüüne de olumsuz yaklaştığını ifade etmesi sonucu bunun Atatürk'e karşı beklenilmedik bir duruş olduğu yorumunu yapmaktadır.³¹¹ Buna göre söz konusu muhalefet partisinin dört önemli ismi bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Refet Bele ve Ali Fuat Cebesoy'dur. Hepsi Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk ile omuz omuza milli mücadelede emek vermiş kişilerdir. Ancak yeni devlet kurulduktan sonra özellikle Atatürk'ün tek söz sahibi olmak istercesine davranışlarından rahatsızlık duymuşlardır.

“Rauf ve Refet tutucuydular. Karabekir ve Ali Fuat o denli tutucu değillerdi, ama yine de Atatürk'ün fazla ileri gittiğini düşünüyorlardı. Muhtemelen hepsi bir zaman örgütte, Milli Mücadele'de ağırlık sahibi oldukları günleri özleyiyor ve şimdi kendilerini dışlanmış hissediyorlardı. Lozan'ın imzasının hemen ardından Rauf, kızgın olarak başvekâletten ayrılmıştı.”³¹²

İkinci Grup'un İstiklal Mahkemelerinin tekrar kurulmasına dair mecliste yapılan oylamada 156 'evet'e karşı 22 'hayır'ı ileride kurulacak ilk muhalefet partisi TCF'nin hükümete karşı kullandığı ilk blok oydur.³¹³ Oyların basın kanadını yönlendirmek isteyen Mustafa Kemal gazetecilerle İzmir'de bir toplantı ayarlamış ve onlardan bağlılıklarını bildirmelerini istemişlerdir. Buna karşın basın mensupları Hüseyin Cahit Yalçın önderliğinde T.C. hedef ve ilkelerini kendilerinin de benimsediğine ancak politikacıları eleştirme hakkının kendilerinde saklı olduğunu vurgulamıştır. Aynı dönemde Rauf Orbay, Vatan gazetesinin sahibi Ahmet Emin Talman'a muhalefet partisinin yayın organı olmayı teklif etmiştir. Buna karşın Hüseyin Cahit Yalçın yeni kurulacak muhalefet partisinin İttihat ve Terakki'yi canlandırma gibi bir amacı olması durumunda bunun onun gerici bir parti olacağına dair bir işaret sayılacağını ileri sürmüştür. 26 Ekim'de Kazım Karabekir'in ordudaki görevlerinde tümüyle istifa ederek yalnızca millet meclisi görevini yürüteceğini beraberinde ise otuz kadar milletvekili olacağını belirtmesi muhalefet partisinin kesinkes kurulacağına bir işaret olarak algılanmıştır. Tahmini muhalefet liderleri; 'Dörtler' adıyla anılan Rauf Orbay, Refet Bele, Adnan Adıvar ve İsmail Canbolat'tır. Ali Fuat Cebesoy'un muhalefet kanadından uzaklaşmasının ardından Mustafa

³¹¹ a.g.e., 53-56.

³¹² Mehmet Özalper, *Bir Muhalefet Partisinin İlgası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN: 2147-7655, Cilt 2, Sayı 1, Haziran: 2014), 120.

³¹³ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çoğalı Güven, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2013), 59.

Kemal'in kendisiyle Çankaya'da görüşmek istemesi üzerine yolladığı davetin kendisine ulaşmasını İsmet İnönü engellemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Fuat Cebesoy'un davete icabet etmemesini kendisine karşı bir düşmanlık gütmeye olarak algılamıştır. Yine bu da Gazi Atatürk ile muhalefet liderleri arasında kişisel bir soruna neden olmuştur. Bununla beraber İskan ve Göçmen politikaları üzerine muhalefetin vermiş olduğu gensoruda mecliste muhalefet adına Hoca Esat, Vehbi Arif, Feridun Fikri ve Rauf Orbay söz alarak konuşmuşlardır. Gensoruda Lozan antlaşması uyarınca mübadele yapılan Yunanistan'dan getirilen 400.000 Türk vatandaşının iskani görüşülmüştür. İsmet İnönü bu konunun sadece İskan Bakanı'nı değil diğer bakanları da ilgilendirdiğini ileri sürerek konuya hükümeti taraf yapmıştır. Kötü yönetim, yolsuzluk [Rum nüfusunun boşalttığı evlere Halk Fırkası milletvekillerinin ailesi ve çevresinden insanlar tarafından doldurulması] eleştirileri yapılmıştır. Ancak muhalefetteki milletvekilleri konuyla ilgili kanıtları yeterince iyi kullanamamışlar ve savunmak istedikleri konuların arkasında hükümet kadar iyi duramamışlar ve Rauf Orbay'ın da Ankara'da sıtma hastalığına yakalanması görüşmelerin kendilerinin aleyhine cereyan etmesine neden olmuştur. Bunların üstüne Feridun Fikri'nin 8 Kasım'da meclise getirdiği gensoruya 19 oyla hayır diyen Rauf Orbay ve arkadaşları Halk Fırkası'ndan istifa etmişlerdir.³¹⁴

Bu dönemde Mustafa Kemal The Times'ın İstanbul muhabiri Maxwell Macartney'e bir röportaj vermiştir. Röportajdan çıkarılacak sonuç muhalefet partisine karşı siyasal gerilimi azaltacağına yönelik olsa da daha sonra İstanbul İngiliz Büyük Elçiliğin'nden Dış İşleri Bakanlığına gönderilen rapora bakıldığında işin daha sert, eleştirel ve ciddiye alındığını görülmektedir. Yapılanların hepsi TCF geliştirilen birer tekkikten öteye gitmemektedir. Aslında Atatürk TCF'ye karşı bu dönemde röportajdaki gibi hiç de sakin değildir. Tüm bunlar olurken CHF'de parti disiplini adına beş karar alınmıştır. Buna göre bir haysiyet divanı oluşturulurken grup çoğunluğu sağlanmadan soru önergesi bir gensoruya dönüştürülemeyecek ve ancak grup çoğunluğunun onayıyla meclise gönderilecek, gensoru grubun kapalı oturumunda ve çoğunluğun talebiyle verilebilecek, üyeler partinin ilkeleriyle bağdaşmayan sözlü ve yazılı açıklamalarda bulunamayacaklardır.³¹⁵

³¹⁴ a.g.e., 76-78.

³¹⁵ a.g.e., 90-91.

Zürcher, bu dönemde Halk Fırkası'nın adını Cumhuriyet Halk Fırkası olarak değiştirilmesinin nedeni olarak 10 Kasım'dan önce çıkan kurulacak yeni muhalefet partisinin isminde olması muhtemel 'cumhuriyet' kelimesinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Ona göre Halk Fırkası taraftarları söylenti bile olsa bu ihtimal karşısında tahammülsüz davranarak isim değişikliğine gitmişlerdir. 17 Kasım 1924'te ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştur. TCF sivil unsurların siyasi politikayı belirlediği bir parti muhtevası arz etmektedir. Bunu, yani TCF'nin devrimcilikten çok evrimci bir bakış açısına sahip olduğu beyannamesinden anlaşılmaktadır. Programda demokratik ve klasik liberal bir model dikkat çekmektedir. Programını 58, tüzüğünü ise 64 madde altında açıklayan TCF genel olarak liberal demokrat bir vizyona sahiptir.³¹⁶

Programda yer alan ve partinin ileride kapatılmasına neden olan ünlü 6. madde ise "Fırka efsar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır."³¹⁷ şeklindedir ve Rauf Orbay bu maddeye dayanak sağlamak amacıyla Türkiye'de o dönemde devletin dininin halen resmi olarak islam olduğunu ve bunu parti programında belirtmenin laikliğe zarardan ziyade yarar sağlayacağı görüşünde olmuştur. Buna karşın Kemalistler bu maddeyi laikliğe alan bir tehlike olarak görmüşlerdir. Zürcher bu konuda Frey'in TCF'yi "bağımsızlık sonrasının muhafazakarları" olarak nitelendirdiğini, gerçekte kemalist politikalara bir tepki niteliğinde ortaya çıktığını ancak bazıları gibi mürteci olmadıklarını bunu da beyannamelerine ve programına bakıldığında kesin bir kanıt olarak ortaya koyabilecek hiçbir maddenin olmamasından anlaşılacağını belirtmektedir. Teker teker şahısların kalplerinden ve beyinlerinden geçen ne olduğunu anlayabilmenin mümkün olmadığını ancak TCF'nin 1922 ile 1924 yılları arasındaki etkin olduğu dönemlerde ne yazılı ne de fiili olarak sanıldığı gibi gerçek bir gericilik, islamiyeti yüceltme, hilafeti geri getirme ve İstanbul'un tekrar başkent yapılması gibi gayeler söz konusu olmamıştır. Bu anlamda anayasal ve demokratik bir işleyiş çerçevesinde siyasi hayata katılan bir parti olan TCF, İzmir İktisat Kongresin'de alınan karara paralel olacak biçimde "kendi ayakları üzerinde duran kendi kaynaklarını kullanan"³¹⁸ devletçi ve bu anlamda bütüncül bir ekonomiyi

³¹⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, (İmge Kitabevi, Ankara, Haziran 1995), 261.

³¹⁷ a.g.e., 142.

³¹⁸ a.g.e., 152.

savunmuştur. Bunun yanında halk eğemenliği, kuvvetler ayrımı, ademi merkezietçilik ve klasik liberalizmi de savunmuşlardır.

13 Şubat 1925'te Elazığ, Diyarbakır, Tunceli illerinde bir ayağı islam bir ayağı Kürt ulusçuluğu olan bir isyan çıkmıştır. Bundan dolayı 25 Şubat'ta Elazığ, Genç, Muş, Ergani, Dersim (Tunceli), Diyarbakır, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlik, Van, Hakkari, Erzurum'un Kığı ve Hınıs ilçelerini kapsayan sıkı yönetim ilan edilmiştir. İsyanı yöneten Nakşibendi Şeyhi Palulu Şeyh Sait'tir. Kazım Karabekir isyan hakkında yaptığı meclis konuşmasında hükümetin yanında olduklarını iç veya dış her türlü tehlikeye karşı hükümetle birlik içinde olmaya hazır olduklarını söylemiştir. Ancak bu bile CHF içindeki radikalleri yatıştırmaya yetmemiş ve TCF'nin doğudaki şubelerinin isyanla alakasının olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bununla da yetinmeyip isyanın lideri Şeyh Sait'in İstanbul'da bulunan oğullarıyla ilişkide oldukları suçlamasında bulunmuşlardır. Buna karşın TCF iki suçlamayı da reddetmiş ancak CHF yine de TCF'yi irticacı eylem suçlamasıyla kapatılmaya zorlamıştır.³¹⁹ Bu bağlamda Şeyh Sait İsyanı hükümetin daha da baskıcı ve otoriter bir tavır takınmasına zemin hazırlamıştır yorumu yapılabilir. 3 Mart 1925'te 22 red oyuna karşı 122 evet oyu ile Takrir-i Sükun Kanunu yasalaştırılarak, çıkartılan Sükun yasasıyla beraber İstiklal Mahkemeleri tekrar etkin hale getirilmiş ve TCF'ye yakınlığıyla bilinen muhalefeti destekleyici haber yapan birçok gazete kapatılmıştır. Yalnızca hükümeti destekleyenler ve onun haricinde İttihat ve Terakki'ci yayın yapan Tanin'e basın özgürlüğu sağlanmıştır. TCF'nin kapatılması nedeniyle çok partili hayata geçiş kısa sürmüş, tek partili hayat devam etmiştir. Bu dönemde merkezi otoriteye yönelik yerel eşraf ve ayan düzeyinde tepkiler olduysa da hükümet bu kapsamda daha da sert önlemler almıştır. CHF tavrını her seferinde sertleştirmiştir. Ancak bu karar tarihte çok sık görülmeyen bir olaya da neden olmuştur. Merkezi ve şubeleri kapatılmış olsa da üyeleri ve partinin kendisi hala varlığını devam ettirmiştir. Hatta 9 Kasım 1925'te İsmet İnönü'nün politikalarına karşı TCF 21 oyla blok olarak red verebilmiştir. Tamamen kapatılmasına neden olan olay ise Mustafa Kemal'e yönelik düzenlenmiş olan 15 Haziran 1926'daki İzmir Suikastı'dır. Bu olaydan ötürü Adnan Adıvar ve Rauf Orbay da dahil olmak üzere TCF'li birçok milletvekili cezalandırılmıştır.³²⁰

³¹⁹ a.g.e., s.116- 119.

³²⁰ a.g.e., 124-133.

CHF'nin, ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı ihtivası hakkında daha önce bilgi verilen parti programındaki "Fırka, efkar ve itikadat-ı diniyeye hizmetkardır."³²¹ sözünü dinin siyasete alet edilme bahanesiyle ve Takrir-i Sükun Kanun'u uyarınca kapatmıştır. Bahane edilen cümlenin günümüz türkçesindeki manası ise "Parti, düşüncelere ve dini inançlara saygılıdır." Buradan da anlaşılacağı üzere ilk muhalefet partisi gerçekte hiçbir alakası olmayan bir suçlama nedeniyle kapatılmıştır. Frey'den aktaran Zürcher'e göre, TCF'nin asıl kapatılış nedeni CHF'ye taban tabana zıt bir politika izlemesi değil bilakis tam da kendisine benzeyen bir politika izlemesidir. Üyelerini ve ideolojisini gerçekten de kendi içinden çıkan unsurlardan alan TCF, CHF için kapatılıncaya kadar büyük bir tehlike arz etmiştir. Falih Rıfkı Atay'a göre TCF'sı kendine özgü bir ideolojisi olan şahsi hesaplar peşinde koşmayan bir parti iken Atatürk'ün The Times gazetesine 21 Kasım 1924'te verdiği bir röportaja göre ise tamamen şahsi ve özel hesaplar güdülen bir partidir. Zürcher'e göre modern Türkiye tarihçileri Atatürk'ün savını desteklemişlerdir. Hatta partiyle ilgili fikir beyan ettiklerinde dahi bu görüşlerine de yansımaktadır ve TCF'yi tutuculuk ve gericilikle ihtam etmekten kendilerini alamamaktadırlar. Buna karşın beyannemenin ardından partinin programının da CHF'nin yayımlanmış olduğu Dokuz Umde'nin bir benzeri olduğu ancak daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığını fark edilmektedir. Bu da yine TCF'nin asıl kapatılma nedeni olan CHF'sinin kendine benzetmesinden kaynaklandığı yönündeki savı destekleyen bir argümandır.³²²

Buraya kadar denilebilir ki Türk siyasi hayatında CHF ile TCF arasında geçen 1923 Seçimleri güdümlü bir seçim olmuştur. Çünkü bu seçimlerde yalnızca Mustafa Kemal Paşa'nın uygun gördüğü kişiler aday olurken seçim sonucunda yine bu kişiler başarılı olabilmişlerdir. Mete Tunçay'dan 'Nurettin Paşa'nın Seçilme Öyküsü' olarak aktaran Ahmet Demirel, Zeki Kadirbeyoğlu'nun istisna olduğunu onun dışındakilerin Paşa'nın istediği kişilerin milletvekili olduğunu ve bu dönemde devlet yönetiminde halkın ancak kendisine gösterilen yoldan gittiğinde doğruyu bulabileceğine dair bir düşüncenin cereyan ettiğini ifade etmektedir. Bu nedenle 1923 Seçim'leri Demirel'in deyimiyle halkın özgür iradesiyle yaptığı bir seçim değil, daha ziyade bizzat merkez tarafından yapılan bir 'seçme'dir. Söz konusu seçim sonuçları

³²¹ Sıbğatullah Kaya, *Üç Gelenekte Devlet, Ütopya-Siyasetname- Yönetim Fıkhı*, (Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2016), 195.

³²² Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çoğalı Güven, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2013), 134-141.

açıklandığında İkinci Meclis'e seçilen mebusların ilk meclise oranla daha genç olanlarından seçilirken din adamı, tüccar, çiftçi, aşiret reisi gibi eşraf grubundan olanların elendiği ve bunun yerine askerlerin tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte medrese, rüştiye ve idadi çıkışlı eğitim alanlar tasfiye edilirken, harp akademisi, harbiye ve yüksek okul mezunu özel eğitim görmüş kişiler seçilmiştir. İkinci seçimlerden sonra İsmet İnönü 'dikensiz gül bahçesi' niteliğinde bir meclis söylemiyle, açıkça muhalif olduğunu bildikleri kişilerin haricinde muhalif olduğunu düşünülenlerin tasfiye edildiğini belirtmiştir. Bu anlamda Zeki Kadirbeyoğlu dışında herkes Birinci Grup adaylarından oluşmaktadır. Böylelikle 11 Ağustos 1913'te Tek Parti Rejimi'nin başlangıcı olan İkinci Meclis açılmıştır.³²³ Zeki Kadirbeyoğlu'nun yayınlanmamış hatıralarından aktaran Mahir İz* den aktaran Ahmet Demirel söz konusu dönemin seçimini şöyle tasvir etmektedir:

“O zaman seçim vilayetlerde ayrı ayrı yapılıyor ve kaza merkezlerinde bile birer ikişer gün ara ile ikinci seçmenler oy veriyorlardı. İlk seçim için Kelkit kazasına emir verildi. Süvari Seyyar Jandarma Taburu, kaza merkezini kuşatarak Tabur Kumandanı bir müfreze ile ayrıca Belediye Daire'sini çevirip kendisi de içeri girdi. Aynı zamanda Jandarma kumandanı Kaymakam vekili tedbir olarak o da Belediye Dairesi'ne dahil oldu. İkinci seçmenler de tamam olduğundan Belediye Reisi Hacı Alaeddin Bey: 'Büyük misafirlerimiz biz şimdi mebus seçimine başlayacağımızdan, sizlerin Belediye Daire'sinden lütfen çıkmanızı rica ederiz' demesi üzere süvari Binbaşı ile Kaymakam vekili olan Jandarma Kumandanı: ' Biz buraya seçimi yaptırmak için geldik. Seçim bizim yanımızda yapılacak ve her ikinci seçmenin yazdığı ya da yazdıracağı pusulaları göreceğiz. Hükümetin istedikleri adaylardan başka hiç kimseye oy verilemez dediler. Bu açık tehdit karşısında Belediye Reisi Hacı Alaeddin Bey 'Efendiler, bizim elimizdeki Seçim Kanunu'nda sizlerin bulunacağına dair hiçbir kayıt yoktur ve halk da kendi vekilini kendisi seçeceğine ve buna karışanların ağır cezalara çarptırılacağına dair maddeler de vardır. Hükümet istediğini yapacaksa, daha bu ahaliyi aylardan beri köylerinde niçin tedirgin edip, bu mahsul zamanı yerlerinden oynattınız? Kaza İdare Meclisi kararı ile yapılır, biterdi. Biz de bu eziyetlere katlanamazdık. Ben sizi burada bırakmam. Elimdeki kanun da bunu emrediyor. 'Binbaşı ve Jandarma Kumandanı: 'Biz emir aldık. İkinci seçmenler hükümetin gösterdiği kişilere oylarını verecek. Vermedikleri takdirde biz verdirteceğiz. Başka münakaşa istemez.' diyerek kesip atarlar. Bunun üzerine Hacı Alaeddin Bey: 'Madem ki böyle emir aldınız, böyle arzu ediyorsunuz, bizler de Kaza adına mebus seçimine katılmıyoruz ve çıkıyoruz. Sizler de istediğiniz gibi oturabilirsiniz' deyip, bütün ikinci seçmenlerle beraber Belediye Dairesi'ni terk ederek, kasaba içerisine dağıldılar.” “Sonucun bu şekle dönüşeceğini hiç de ümit etmeyen kumandan ve kaymakam vekili hayretler içerisinde şaşırırlar; Binbaşı doğruca telgrafhaneye koşup, evvelce aldıkları talimat dairesinde Mustafa Kemal Paşa'yı aramaya mecbur kalır. Bir buçuk saat zarfında bağlantı sağlanarak, Kelkit Belediye Reisi'nin ve İkinci seçmenlerin aldığı vaziyet Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilir. Mustafa Kemal Paşa, Belediye Reisi'ni telgraf başına çağırmasını emreder. Reis Hacı Alaeddin Bey'i hanesinden çağırırlar. Mustafa Kemal Paşa: 'Hacı Bey! Benim size gösterdiğim mebuslara oy verecek olursanız hem sizin hem de memleketiniz

³²³ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, (İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009), 597-598.

* Bkz. Mahir İz, *Yılların İzi*, (Kitabevi Yayınları, Haziran 2016, s. 317-323.)

hakkında çok iyi olur. Ve siz de memnun olursunuz. Zeki Bey'i biz boş bırakmayacağız. En yakın zamanda onu en büyük memuriyetlere koyacağız. Kelkit ahalisine de selamlarımı söyleyiniz. Tekrar ediyorum, Zeki Bey hakkında hiç merak etmeyiniz. "Hacı Alaeddin Bey: 'Paşam bu benim elimde değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumi Harp'te bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştur. Bizi her türlü felaketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize yiyecek hem de tohumluk temin etmiştir. Biz vekil olarak Zeki Bey'i istiyoruz. Mustafa Kemal Paşa: 'Binbaşı ve Jandarma Kumandanı orda mıdır? sualine karşı da, muhabere memuru 'Evet, buradadırlar Paşa'm' cevabını verir. Mustafa Kemal Paşa, onlara hitaben: 'Çekiliniz! Ve seçimi serbest bırakınız. Bu oranda azimkar olan bir halka baskı yapılamaz' derler. Bunun üzerine ikindiye yakın ikinci seçmenler iki oy muhalife karşı bütün oyları bana verdiler, diğerleri birçok kimselere dağıtıldı.'"³²⁴

Burada aktarıldığı üzere olayın bütün gidişatını "halk and içmiştir" sözü değiştirmiştir denilebilir zira şimdiye kadar toplumsal hafızanın şekillendirilmesinde görüldüğü gibi Türk toplumunun özellikleri arasında, kutsal görülen bir durum karşısında and içmek ve kendisine iyilik yapanı hiçbir zaman unutmamak ve yapılan iyiliği karşılıksız bırakmamak esastır. Sonuç olarak modern devletin ilk muhalefet girişimi olan Terakkiperver Fırka'nın kurulmasını milli mücadelenin kazanılmasında büyük payı olan Kazım Karabekir ve Ali Fuat Cebesoy'un Atatürk'ün kendilerine hitaben milletvekili olmalarındansa ordudaki görevlerine devam etmelerini sağlamaya çalışmasına rağmen hayata geçirildiğini söyleyen Feraz Ahmad bu bağlamda muhalefet istemediğini açıkça belli eden Mustafa Kemal'in çabalarının boşa çıktığını belirtmektedir.³²⁵ İlber Ortaylı ise Cumhuriyet dönemindeki demokratik rejim arayışları konusunda demokrasinin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile bir açılım dönemine girdiğini, destek gören partinin önceleri gayet başarılı bir şekilde seyrettiğini ancak daha sonra başarısız olmasını ve ardından gelen Serbest Cumhuriyet Fırkasının da aynı kaderi paylaşmasını o dönemde sosyalizmin etkin olmamasına bağlamaktadır.³²⁶

³²⁴ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, (İletişim Yayınları, 5. Baskı, , İstanbul, 2009), 575-576.

³²⁵ Feroz Ahmad, *Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2006.), 108.

³²⁶ İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2014), 80-81.

3.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından dört yıl sonra bilhassa Atatürk'ün şahsi isteği üzerine TSH'nda çok partili hayat bu kez güdümlü bir muhalefet partisi kurularak yeniden tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda resmen 1930'da Gazi Mustafa Kemal çok partili hayata geçiş yapmak için dönemin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar'dan yeni bir fırka kurmasını istemiş ve Fethi Bey de bu teklifi aslında pek istememesine rağmen kabul etmiştir. Bunun üzerine 12 Ağustos 1930'da yeni muhalefet partisi resmen Serbest Cumhuriyet Fırkası adıyla kurulmuştur. TCF'dan farklı olarak parti grubu bu kez bizzat Mustafa Kemal'in münasip gördüğü isimlerden oluşturulmuştur. Bu isimler arasında; Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul, Nuri Conker gibi ekonomik anlamda liberalizmi savunanlar dikkat çekmektedir. Bununla beraber bu isimler tek dereceli seçim, kadınlara seçme ve seçilme hakkının verilmesi, vergilerin indirilmesi gibi demokratik taleplerini parti nizamnamesinde dile getirmişlerdir. Tek parti dönemi; ulus-devlet merkezli bir yaklaşıma sahipken Serbest Fırka'nın kurulması ile onun karşıtı olan toplum-merkezli yaklaşıma halk tarafından bir kayma olsa da SCF, devlet merkezli bir muhalefet partisi olarak kurulmuştur. Bundan ötürü 1930'larda Halk Fırkası kamusal alanda tek mutlak güç kuramadığından SCF'nin kurulması 'Elitler Arası Çatışma' olarak yorumlanmaktadır.³²⁷ Bu dönemde siyasi elitin söylemi ise devletin ideolojik aygıtlarının işleyişi ve ekonomik durumun iyileştirilmesi yönündedir. Ancak bu görüşe yakın olanların göz ardı ettikleri nokta bunu savunanların bu durumda kendi payı olduğu gerçeğini görememeleridir.

SCF'nin kuruluşunun gerekçeleri olarak siyasi anlamda iktidar olan tek parti rejimi, sosyal anlamda halk-devlet [Kemalist Kadro] arasındaki toplumsal yabancılaşmayı en aza indirmek ve son olarak ekonomik alanda ise Büyük Buhran'ın neden olduğu finansal reform sayılabilir. Bu dönemde demokratik olmadığı gibi yıllar geçtikçe daha da otoriter bir tavra bürünen CHF siyasi alanda nefes alacak bir muhalefet ortamına izin vermemektedir. Ekonomik yetersizlik bir yandan diğer yandan da otoriter yönetim toplumsal huzursuzluğun kendini göstermesini fark eden Atatürk bu nedenle ortamı yumuşatmak amacıyla bir muhalefet partisinin kurulmasının iyi

³²⁷ Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2006), 15.

olacağını düşünmüştür. Daha çok ticaret ve zanaatle meşgul olan gayrimüslimlerin göç ve mübadele sonucunda ülkeden ayrılması, tarımın yetersiz oluşu, Osmanlı'dan kalan borçlar, 1925 Ekonomik Buhran'ı ile bir araya gelince halk tarafından hükümetin politikalarının memnuniyetsizliğini gün yüzüne çıkartmıştır. Tüm bunları göz önüne alan Atatürk yeni bir parti kurularak bu tür sosyal ve ekonomik problemlerin mecliste etkin bir şekilde konuşulup verimli çözümler üretilmesi, gerektiği yerlerde hükümeti eleştirmesinin yerinde olacağı görüşünü ortaya atmıştır. Cem Emrence bu konu hakkında Mete Tunçay'ın Türkiye'nin bu tevessülünün Batı'nın iltifatını almak için yaptığı bir hamle olarak yorumladığını aktarmaktadır. Neticede kurulan SCF 1920'lerin sonunda kent-kır ekseninde meydana gelen ekonomik krizle belirginleşen toplumsal muhalefet esaslı bir partidir. Emrence'ye göre bu dönemde Kemalistler totaliter rejimlerde görülenin aksine 'anti-mobilizasyon' ideolojisine sahiptir. Yani, toplum modernleşmeye ayak uydurmaya çalışmakta ancak bu onu daha da hassas bir halet-i ruhiyeye dönüştürmektedir. Arnold Toynbee'den aktaran Emrence'ye göre KK'nun bir tür Batılılaşma ajandası vardır. "Özellikle kırsal kesimde yaşayan nüfusun büyük kısmı ne okuma yazma biliyor ne de dış dünya ile bir bağlantısı var. Hurafeler insanların hayatını yönetmeye devam ederken, Anadolu'nun ücra köşelerinde hayat halen ilkel ve aynı."³²⁸ Bunu fark eden aydınlar, ajandalarını tekrar gözden geçirerek halkın gündelik hayatına uygun şekilde yeniden dizayn etmişlerdir. KK'nun ajandasından farklı olarak SCF'nin kurulmasının altında yatan başka bir görüşe göre ise asıl neden Atatürk'ün halkın nabzını ölçmek ve devrimlerin gidişatını tahlil edebilmek amacıyla yapılan "*sosyal ve siyasi bir deney*"dir.³²⁹ Daha ilk haftasında 10.000 üyeye ulaşan SCF ikinci hafta sonunda ise 13.000 civarına ulaşmıştır. Parti siyasal hayatta olduğu gibi toplum nezdinde yoğun bir ilgi ve heyecanla karşılanırken beraberinde bir hareketlilikte getirmiştir. Bu bağlamda partinin kuruluşuyla ilgili yapılan yorumlar siyasi ve sosyal olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre olaya siyasi açıdan bakanlar ülkedeki mevcut tek parti yönetiminden memnun olmayan halkın bir göstergesi olduğunu ileri sürerken, sosyal gruptakiler ise Kemalist aydın kadronun kitle üzerinde kurduğu yabancılaşmanın bir sonucu olduğunu vurgulamışlardır. İkinci Grubun düşüncesindekilere göre modernleşme ve cumhuriyet konularında hükümetin yaptığı reformlara bir tepki olarak SCF ivme kazanmaktadır. Ekonomik alanda ise

³²⁸ a.g.e., 28.

³²⁹ a.g.e., 32.

ülkenin mevcut durumundan rahatsız olan grupların tümü yine SCF desteklemişlerdir. Sosyal perspektiften bakanlara göre ise parti iktidarın tekke ve zaviyeleri kapatmasını hazmedemeyen ve CHF'nin politikalarını beğenmeyen 'gericiler' tarafından dolup taşmaktadır. CHF ise özellikle kendilerine değil bizatihi cumhuriyete karşı olanların bu parti etrafında toplandığını savunmuştur. Ekonomik anlamda liberal bir programı savunan parti halkın, işçilerin, tekel mağduru tüccarların desteğini de almaktadır. Tüm bu gruplara ve birleştiği noktalara bakıldığında aslında çıkarları kendi aralarında çelişen grupların bu muhalefet partisi etrafında toplanması gerçeğidir. KK, Serbest Cumhuriyet Fırka'sını tekeline almak istemişse de bunu başaramayacağını anlayınca onu kapatma yolunu tercih etmiştir. Gerçekte, partinin kapanmasının arkasındaki temel etken milliyetçi siyasi elitlerdir. Bundan dolayı başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, CHF'nin tümü SCF'nin kapanışından sorumlu tutulmaktadırlar. Toplumsal muhalefetin siyasi olarak temsil edildiği SCF mecliste bu görevi ifa etmek adına bulunurken bu dönemde muhalefetin sesi olan gazeteler Yarın ve Son Posta (İstanbul), Hizmet(İzmir), Yeni Asır ve Serbest Cumhuriyet'tir.

Ekim 1930'da yapılan seçimlerde SCF yalnızca Samsun'da başarılı olmuştur. SCF'nin seçimlere hile karıştırıldığını iddia etmesi üzerine CHF muhalefeti her zaman olduğu gibi 'irtica yanlısı' ve 'rejim düşmanı' olmakla suçlamıştır. Hele 1930 Belediye Seçimleri'nde SCF'nin başarı potansiyelini gören kemalistler artık bu partinin kesin olarak kendilerine rakip olduğuna karar vermişlerdir. Cumhuriyet Halk Fırkası 1930 İzmir Belediye Seçim Propagandasında 4 Bin liranın harcanmış ve 12 kişilik organizasyon grubu görev almıştır. Buna karşın sosyal geçmişleri birbirinden farklı kampanyacılar arasında ev kadınları tek tek evleri gezerek Serbest Fırka adına oy toplarken; bazı CHF'liler da kaba kuvvetle işi halletmeye çalışmış SCF taraftarlarını bu yolla [döverek] sindirmek istemişlerdir. 1930 seçimlerinde CHF'nin propaganda amacı SCF tabanını karalayarak oy almalarının önüne geçmek olmuştur. CHF Manisa Milletvekili Yaşar Bey, Armut'lu halkından yarım çuval tohumluk ve un karşılığında CHF oy vermelerini istemiş, olumsuz yanıt aldığı anda ise halkı 'gericilikle' itham etmiştir. Adana Valisi ise seçim komitesine verdiği ultimatonda seçimi kesinlikle CHF kazanması gerektiğini aksi taktirde tutuklanacaklarını ileri sürmüştür. Koniteden, "halk kime oy verirse sandıktan o çıkar" cevabını alan vali komiteye tutuklanırsınız tehdidini tekrarlamıştır. Samsun'da ise komünistlerin ve Bolşevik'lerin SCF tabanını oluşturduğunu ileri süren CHF'ye destek veren Milliyet gazetesi 7 Ekim 1930 tarihli

baskısında Fethi Bey'in yankesici, kaçakçı ve ne olduğu belli olmayan kişilerle çalıştığı yönünde bir haber yapmıştır. Trakya ve Batı Anadolu'da ise CHF özellikle SCF tabanını gayrimüslimlerden oluştuğunu iddia ederek oy kazanmasını engellemek istemiştir. İzmir'de ise eğer seçimi SCF kazanırsa Rumların mallarını geri vereceğine dair dedikodular çıkarılmıştır. CHF oyların SCF'ye gitmesini önlemek ve kendisine gelmesini sağlamak amacıyla iş ve meslek gruplarını da baskı altına almaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Belediye'ye bağlı olan işçiler ve çöpçüler oylarını CHF verecekler ya da işlerinden olacaklardır. Oy vermeyen 40 işçi işten atılırken bütün işçileri de CHF'ye vereceklerine tahadüd edinceğe değin iş alamamakla cezalandırılmışlardır. Bunun dışında hamamcılar, mezbahacılar, balıkçılar gibi daha birçok grup baskı altına alınmış veya SCF oy vermesi engellenmiştir. Ayrıca kolluk kuvvetleri ve polisler de halkın oy kullanmasını engellemek için elinden geleni yapmışlardır.³³⁰

CHF Büyük buhran dolayısıyla özellikle işçi ve meslek grubunun oylarına gözlerini dikmiştir. Tüm bunların karşısında SCF yine de seçimin başlarında iyi bir süreç geçeceğini ümit ederek işe başlamıştır. Ancak yavaş yavaş kendini göstermeye başlayan usülsüzlük ve zorbalık karşısında yargı yoluna başvuracaklarını ifade eden Fethi Okyar SCF'ye oy verenlerden pratikte baskılara mahal vermeden oylarını kullanmalarının bir yolunu bulmalarını istemiştir. 1930 Belediye Seçimleri'nin ardından CHF galibiyetle meclisteki yerini alırken SCF hakkında ise on iki saatlik bir oturumun ardından kapatılma kararı verilmiştir. SCF'nin bu başarısızlığına neden olanlar arasında CHF adına çalışan köy muhtarları, polisler, jandarmalar, firma müdürleri, iş verenler, sandık görevlileri vardır. Tüm seçimler boyunca esas olan SCF'nin tabanını ötekileştirici söylemlerle karalamak, 'cumhuriyet düşmanı' şeklinde tabirlerle kötülemek çeşitli yaftalar atmak hükümet yanlısı basının tarafından hayata geçirilmiştir. Tüm bu sindirme, bastırma ve karalama kampanyalarına rağmen az da olsa başarılı olan SCF kendisine yapılanlara sessiz kalmayarak protesto etmiştir. SCF'nin cumhuriyet dönemindeki ikinci muhalefet denemesinin akıbeti şu şekilde ifade edilebilir:

“İkinci muhalefet partisi denemesi 1930'da yapıldı. 12 Ağustosta kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, gördüğü aşırı teveccüh üzerine 17 Kasım'da kendi kendisini feshetti. Kamuoyuna yansıtılan hikaye çok ilginçtir. Genel Başkan Ali Fethi Okyar,

³³⁰ a.g.e., 165-167.

halkın büyük çoğunluğunun kendi partisine akın ettiğini, oylarının çok yükseldiğini görünce, rejimin tehlikeye gireceğini düşünerek dönemin Dahiliye Vezaretine verdiği bir dilekçeyle kendi partisini kapatmış... Ali Fethi Bey, rejimin tehlikeye düşeceğinden mi etkilendi, yoksa kendi hayatından mı endşelendi? Bu konu gizemini koruyor. Böylece rakipsiz bir şekilde tüm devrimleri yapan ve kanunları çıkararak tek partili iktidar 1946'ya kadar devam etti.”³³¹

O dönemde SCF'nin kapatılmasında sorumlu tutulanlar sırasıyla, kimilerine göre Atatürk ve CHF, kimilerine göre SCF'nin kendisi yani Fethi Okyar'dır. Atatürk'ü ve CHF'sini daha fazla karşısına almak istemeyen Fethi Bey, geçmişten gelen bağların ebediyen zedelenmemesi adına kendisini bu fedakarlığı yapmak zorunda hissetmiştir. Atatürk'le yaptıkları konuşmanın neticesinde eğer Fethi Okyar, Mustafa Kemal'le partinin kuruluş aşamasındaki anlaşmaya sadık kalsaydı yani parti yalnızca meclis içinde bir eleştiri görevi görseydi hiçbir zaman sorun olmayacaktı. Ancak Mete Tunçay'a göre o meclis dışındaki çalışmalarını da kitleyi muhalefet olmaya yönlendirmiş ve doğrudan iktidarı hedef almıştır. Bu da CHF'nin istikbali açısından büyük bir tehdit unsuru oluşturmaktadır.

“Serbest Cumhuriyet Fırkası Türkiye tarihçiliğinde siyasi elitin başarısız bir girişimi olarak kurgulandı. Bu yaklaşımın arka planında devleti öne çıkaran entelektüel pozisyonlar ile Batılılaşmış Türk Milliyetçilerini toplumsal değişimin yegane öncüsü olarak kabul eden modernleşme okulu vardır. Avrupa merkezi model, devlet ile toplum, elit ile halk ve modernite ile gelenek arasında keskin ayrımlar yaratarak, siyasal değişim ve demokrasinin ancak tepeden, tedrici ve vesayetçi bir formda gerçekleşebileceğini iddia etmekteydi. Bu kavramsal çerçeveye uygun olarak, SCF'ye ait tarihsel hafızanın anahtar sözcükleri 'siyasi elit' ve 'gerici halk yığınları' oldu.”³³²

Güdümlü muhalefetin başarılı olmasındaki kilit nokta 1929 Ekonomik Buhran'ın neden olduğu durgunluğa bir çözüm olarak SCF'nin geliştirdiği 'liberal ajanda'nın halkın köylü, kasabalı, tüccar gibi çeşitli kesimlerince başarılı olacağına dair olan inancı olmuştur. Şerif Mardin'e göre Türkiye'nin geleceğine yön vermeye çalışan eğitimli seçkinlerin merkezde yer alarak, tarihsel kökeni geç Osmanlı'nın düşünsel arkaplanına kadar dayandırmaktadır. Bu bağlamda kökenleri Genç Osmanlılar ve Jön Türkler'e kadar uzanmakta olan bu kişiler muhalefet partisinin varlığından rahatsız olmuşlardır. SCF ise gerçekten güdümlü bir muhalefet amacıyla

³³¹ Sıbğatullah Kaya, *Üç Gelenekte Devlet, Ütopya-Siyasetname- Yönetim Fıkhı*, (Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2016), 195.

³³² Cem Emrence, *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2006), 191.

kurulan rica yollu bir parti iken amacından sapması sonucu kendi kendini fes etmek zorunda kalan bir partiye dönüşmüştür. Yani TCF gibi CHF tarafından “bunu da biz kapatmadık” demek adına kendi kendini fes ettirilmek durumunda bırakılmıştır denilebilir. Çetin Yetkin, SCF’sının CHF’sını denetlemek için kurulduğunu iddia etmektedir. SCF, Atatürk’ün ısrarı üzerine kurulmuştur ancak yine onun tarafından fes ettirilmiştir ki bu nedenle SCF, Atatürk başarısız tek devrimi olarak tarihe geçmiştir.³³³ Gerçekte Atatürk’ün istediği muhalefet partisi yalnızca Cumhuriyet Halk Partisi’nin politikalarına ılımlı olarak eleştirilerde bulunacak ve siyasi arenada ona karşı rakip olmayacak bir partidir. Bu yolla kurulan SCF amacına hizmet etmediği ve CHF’na bir tehdit gibi algılandığı için çok kısa bir sürede son bulmuştur.

“1930’a gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa kendini bir kez daha çok partili sistemi denemek isteyecek kadar güvende hissetti. 1924’teki ilk deneme kendi yaptığı bir şey değil, rakiplerinin onun liderliğine meydan okumak için ortaya çıkardıkları bir uygulamaydı. Bu kez, arkadaşı Fethi [Okyar] Bey’den Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı kurmasını ve Cumhuriyet Halk Fırkası’na sadık bir muhalefet yapmasını istedi. Ancak, Mustafa Kemal ülkedeki havayı yanlış hesaplamıştı ve yeni partinin benimseneceğini, kendi partisinin ise kabul görmeyeceğini sezememişti. Parti mitinglerinde Serbest Fırka taraftarları ile jandarma arasında çatışmalar yaşandı ve seçimlerde hile iddiaları ortaya atıldı. Dolayısıyla kasım ayında, Mustafa Kemal’in yakın bir arkadaşı olan, Fethi Bey, Mustafa Kemal’e açıktan meydan okumaya zorlanmaktansa partisini fesetme kararı verdi.”³³⁴

SCF’nın ömrü tamına 99 gün sürmüştür. 1920’lerde baş göstermeye başlayan ekonomik krizle birlikte kuruluşuna kadar imza atılan partinin kapatılması ise Kemalist aydınlar tarafından gericilikle itham edilmemesine dayanmaktadır. Ancak kapatılmasının daha doğru bir ifadeyle kendi kendini fes ettirilmesinin altında yatan gerçek neden partinin kurulma amacından farklı olarak halk nezdinde gerçek bir muhalefet partisi niteliğinde övgü alması ve bunun, söz konusu, gerçek nedeni bilen tarafları bir hayli rahatsız ve tedirgin etmesidir.

“Atatürk’ün bir şeylerin değişmesini istediği kesin. Zaten iki kere çok partili hayata geçmeyi deniyor ve artık cesareti kalmıyor bu konuda. İkinci denemede daha da kötü oldu. Solcular ve onların mürteci dedikleri gruplar bir araya geldi. Aslında, terim olarak boşandığı kadınla yeniden evlenene “mürteci” denir. Tabii en ön anlamı da “cahiliyye” devrini özleyip dönmek isteyendir. Bizim yakın tarihimizde bu terim şeriatî özleyenlere verildi. Bir takım kimseler de cevaben “Şeriatî özlemek

³³³ Çetin Yetkin, *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk’ün Başarısız Demokrasi Devrimi*, (Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997), 245.

³³⁴ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2006), 120.

ve dönmek irtica ise mürteciyiz,” dediler. Ama tabii siyaset bilimindeki kullanma şekli daha farklı.³³⁵

TTH'nın belirlediği TSH'nda, mürtecilikle suçlanan SCF Atatürk'ün isteği ve emri üzerine kurulan ancak yine aynı kadro tarafından çeşitli bahaneler üretilerek kapatılan bir partidir. Ancak asıl kapatılma nedeni Cumhurbaşkanı ile Halk Fırkası arasında meydana gelen problemlerdir. Partinin kurulmasının asıl nedeni ise gücünü toplumdan alan toplumsal kökenli bir siyasal proje olmasında gizlidir. Bununla beraber Büyük Buhran'ın ve partinin çevrede yer alan okumuşlarının siyasi olarak tatmin olmaması kapatılmasında oldukça önemli bir etkidir.

³³⁵ İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, (Timaş Yayınları, İstanbul, 2014), 160-161.

SONUÇ

Türk toplumsal hafızanın muhalefete uzaklığının temel nedenlerinin araştırıldığı bu çalışmada geleneksel sözlü politik kültür öğeleri tarafından kadim bir geleneğin sonucu kendiliğinden şekillenmiş olan Türk toplumsal hafızasının Türk siyasal hayatındaki yansımaları ele alınmıştır.

Toplumsal hafızanın ilk aşamasında verilen örneklendirmelerde görüldüğü üzere ninnilerden başlayarak sırasıyla Türk toplumsal hafızasını şekillendiren masallar, mitolojik unsurlar, atasözleri ve deyimler şeklinde devam eden geleneksel kültür öğelerinin vermek istediği mesaj toplumsal hafızanın net bir biçimde muhalefete temkinli olması gerektiği yönündedir. Genel anlamda, “Söz gümüşse suküt altındır.” atasözünün esas olduğu Türk geleneksel kültüründe toplum haklı olduğu konularda bile bu düsturla hareket etmekte ve siyasal hayata katılma noktasında yine bu düsturu kendine ilke edinmektedir. Zira ancak böyle olursa başı ağrımadan rahat bir hayat sürecektir olduğu kanısında hem fikirdir. Toplumsal bazda, anaç bir tavırla halden anlamak yerine güce önem vererek erkliği yüceltmek, kötü günlerin bir sonu olduğu düşüncesiyle sebatta kalmak, bireyi çocukluktan uslu [akıllı] yetiştirerek şikayet edecekse dahi bunu isyan etmeden Allah’a yönelerek gerçekleştirmesini sağlamak bu anlayışın en bilinen kalıplarıdır.

Geleneksel düşünce kalıplarının hakim olduğu Türk toplumsal yapısında ata erkil düzenin yüceltilmesi gücün merkezine erk’in yani erklik’in ve buna sahip olduğu düşünülen erkeğin alındığı bir sistemin esas olduğu bir düzen anlayışının sonucudur. Bu düzenin esas olduğu bir anlayışta en bilinen durum aile reisi paradigmasına benzer şekilde ‘gütme ihtiyacından’ doğan otoriter eğilimlerdir. Toplumsal alanda kendini gösteren gütme ihtiyacı, Türk siyasal hayatına da tezahür ederek siyasal partilerde de güdümlü deneyimler yaşayan bir toplumun ‘güdümlü birey’den, ‘güdümlü toplum’a ve ‘güdümlü muhalefet’e uzanan deneyimine dönüşmüştür. Bu durumun izdüşümü ise Türk siyasal hayatındaki ilk muhalefet deneyimlerinde kendini göstermiştir. Ortak paydada buluşmamak, ötekini anlamaya çalışmamak ve bunu bir kez olsun denemeden, doğrudan yargılama yöntemine başvurmak, yargılama sonunda kesin bir hükümde bulunmak, çözüm odaklı olmak yerine sorun odaklı olmak ataerkil düzenin egemen olduğu toplumların genel özelliklerindedir. Bu durum da muhalefetin

uygulamada geçersizliğinin bir göstergesi niteliğindedir zira çözüm odaklı toplumlar konuyu her yönden ele alarak açık fikirlilikle bir çözüm yolu bulmaya çalışırken sorun odaklılar konunun bir kısır döngüye sıkışıp kalmasına ve yeni fikirlere kapalı olmaya neden olmaktadır. Toplumsal kısır döngüye neden olan bu özellikleri değiştirmeye giden yolun ilk adımının adı eğitimidir. Bunuda başarabilmenin yolu toplumsal bazda gerçekleştirilecek olan düşünsel bir dönüşümden geçmektedir. Yapıcı, birleştirici ve iyileştirici değerlerin esas olduğu ‘anaç’ değerlerin yükseldiği bir toplum yapısı ile soruna değil çözüme odaklı ve bu sayede her türlü fikri konuşmaya, paylaşmaya açık bireylerin oluşturduğu bir düzende toplumsal bütünleşme her haliyle inkişaf edebilecektir.

Tün bu bilgiler ışığında denilebilir ki Türk siyasal kültüründe eril siyaset baskındır. Zira günümüzde halen ‘kadir-i mutlak’ her şeye her an hakim olma yetkisini elinde bulunduran devlet anlayışı sivil alana da tahakkümde bulunabilmektedir. Bu anlayışta altı asır ayakta kalan Osmanlı devletinde hiçbir padişah kendisinden önce yönetimi idare etmiş bir padişahın koyduğu kuralları tasvip etmeme veya üzerinde değişikliğe gitme gibi bir duruş sergilememiştir. Bunun sebebi ise muhalefet olmaktan ziyade devletin bekası için bundan kaçınılmıştır. Bu durum geleneksel ataerkil toplumsal değerler tarafından yönetilen bir devletin uzantısı niteliği taşımaktadır. Bu gibi ata eril değerlerin el üstünde tutulduğu toplumlarda genel olarak aktif uzlaşmadan ziyade pasif çatışma kültürü hakimdir. Bu kültüre sahip toplumlarda bireyler genellikle hemfikir olmadığı konularda açıkça fikir beyanında bulunup ortak bir noktada buluşmak yerine pasif kalarak ancak yinede ortayolu bulmaya yanaşmama eğilimindedirler. Bu konuda erken cumhuriyet döneminde taşra ile merkez arasındaki muhafazakar muhalefeti ele alan İsmail Çağlar’a göre Türk toplumunda “madunluk kültürü” esastır. Erken Cumhuriyet dönemi muhafazakarları bu dönemde devleti cenazeleri yıkayacak imam bulamamakla suçlarken, açılan modern dini eğitim kurumlarına rağmen medrese tarzı eğitimle talebe yetiştirmeye devam etmişlerdir. Muhafazakar muhalefetin kendi içinde çelişen bu söylemlerini devletin baskıcı politikalarına karşılık taşradaki insanların dini yaşamak için geliştirdikleri çözümlerin bir yansıması olarak görmek mümkündür. Durum bir nevi ezilen alt sınıfların siyasal katılma noktasında üst sınıfa karşı geliştirdiği savunma mekanizmasının ortaya çıkardığı karmaşıklıktan ve bu kesimi savunan karşı aydınların argümanlarını yeterince iyi okuyamamalarından ileri gelmektedir.

Muhalefet, bir toplumun başta aile olmak üzere en küçük biriminden en üst birimlerine kadar her alanda görülebilen doğal bir olgudur. Tanımı verildiği üzere muhalefet kavramı teorik bir zeminde bulunsa da pratiğinin gerçek hayatta da gözlemlenmesi mümkündür. Muhalefet kavramı bireylerin kafasında “düşünsel bazda olumsuz bir karşıtlığı” çağrıştırdığından bireyler herhangi bir şeye karşı çıkmadan önce neyi, niçin eleştirdiklerini çokça düşünmektedirler ki aksi taktirde okların kendilerine döneceğinin farkındadırlar. Muhalefetin kavramsal anlamda doğru anlaşılmadığı bir toplumda demokrasi adına umut verici bir ilerlemeden söz edilemez. Bu nedenle toplumsal ilerlemenin tüm toplum nezdinde sağlanabilmesi ve toplumda gerçek bir demokrasi anlayışının söz konusu olabilmesi öncelikle onun muhalefete olan bakış açısının eğitim vasıtasıyla sağlıklı bir zemine taşınması ile mümkün görünmektedir.

Bir toplumda demokrasinin esas olması için toplumun yönetilenler ve yönetenler olarak ikiye ayrılması ile yönetici olanların yönetimi altındakilerle arasında adaleti tesis edip içte tam egemenliği sağlaması gerekmektedir. Yönetilenler safhında yer alan toplumun adına muhalefet hakkının olmadığı bir devlette halkın gerçek egemenliğinden bahsetmek pek de mümkün değildir. Yöneticiler, yönetime gelmeleri usulüyle de anlaşılacağı üzere toplumu oluşturan bireylerin varlığı için buldukları kademedede yer alan kişilerdir. Seçen yönetilenler, seçilen ise yöneticiler olduğuna göre üstün olan hiyerarşik olarak halktır zira yöneticiler halkın onları seçip desteklediği ölçüde yönetim yetkilerine sahip olabilmektedirler. Eğer halk yönetimden memnun olmazsa onu yücelttiği yerden aşağıya indirme gücünü de kendinde bulabilmektedir. Tarih bu durumun farkında olan ve olmayan iyi veya kötü yöneticilerin örnekleriyle doludur. Mete Tunçay’a göre Yeni Çağ düşünürlerinden Stephanus Junius Brutus bu duruma “Prenslere mi İtaat Etmeli yoksa Tanrı’ya mı?” şeklinde sorduğu sorusuna cevap arayarak konuya bir açıklık getirmek istemiştir. Ona göre Tanrı’nın dünyadaki elçileri sayılan yöneticilere tabi ki itaat etmeli ancak bir şarta ve bir koşula bağlılıkla. Şart, yöneticinin buyruğunun Tanrı’nın buyruğu ile çakışmaması durumu iken; koşul ise şartın sağlandığı durumlarda Tanrısal buyruk izin verdiği ölçüde yöneticinin tiranlığına karşı yönetilenlerin direnme hakkının açık olarak kabul edilmesi durumudur. Burada aslında korunmak istenen hak, ister Tanrı’ya karşı olsun isterse de yöneticiye karşı olsun uyrukların yani tabiyetle sabit olunan bütün bir toplumun hakkıdır. Bu hakların kapsamının içeriği yeni çağda halkın krala üstünlüğüne kadar

ileri gitmektedir. Kral, bilmeli ve daima hatırlamalıdır ki ona krallığını Tanrı'dan sonra veren halktır; yoksa o eski Yunan mitlerindeki gibi kendinin halktan başka bir mayadan yapıldığını zannedip halka güdülmesi gereken bir koyun sürüsü muamelesi uygulamak için Kral olmamıştır. Tersine, kendiyile aynı özden gelen halkının omuzlarına alınarak tahtına taşındıktan sonra adaletle yönetim yükünü kendi omuzlarına almak için o mertebeye getirilmiştir. Bundan dolayı, Tanrının buyruklarına itaat etmeyen, halkına zulm eden bir yöneticiye karşı halkın yasal direnme hakkı her zaman vardır. Tanrısal kayra bunu gerektirmektedir.

Buradan da anlaşılacağı üzere tarih boyunca denenmiş tüm insanlar için geçerli belli başlı düzenler söz konusu olmuştur. Bunlardan ilki Tanrı'nın yasaları, ikincisi toplum olarak bir arada yaşamadan doğan insan eliyle icat edilmiş rasyonel aklın geliştirdiği politikalarıdır. Aklın düzeni ile kasıt aydınlanma ile insanın merkeze alındığı bilimsel olana yapılan atıf yani pozitivizmdir. Tanrısal yasalar adı verilen düzen geleneksel yönetim biçimine işaret ederken; aklın düzeni ile pozitivist, rasyonel modern bir yönetime işaret edilmektedir. Bu bağlamda modern bir devlette sivil toplumu güçlendirmek hayata geçirilebilecek en rasyonel politikalardan biridir. Buna göre, modern sivil toplum anlayışında devlet kendisine belli bir ideoloji ile tanımlamaktan kaçınırken belli bir görüşe ait inanç kalıbından bağımsız olduğunu kabul etmelidir. Onun tek bağlılığı 'hukuk devleti' ilkesi olmalıdır. Buna karşın sivil toplumun kendini ifade edeceği alanların içine giren bir devlet tarafsız bir tavıra bürünerek, demokrasinin sağlıklı işleyişini baltalamakta ve kendi gelişimini engellemektedir. Ancak hukuk devleti sınırlarına sadık kalan bir devlet bu gibi durumlardan kaçınan ve toplumun kendini ifade etme özgürlüğüne saygı gösteren ve muhalefete yaşama alanı tanıyan devlettir. Tek tipleşme, toplumun içerisinde yer alan farklı kimlik ve ideolojilere kuşkuyla yaklaşma, hak ve özgürlüklere saygı göstermeme, toplumu cinsiyet, renk, dil, din, gelir dağılımı gibi ölçütlere göre sınıflandırmalara gitme devletin ortaya çıkma amacı olan demokrasi anlayışı ile ters düşen uygulamalardır. Muhalefetin de siyasal bir amaç için var olduğu bilincinde olan bir toplumda geçerli bir demokrasi anlayışının kök salabilmesi için ilk iş farklılıkların kabullenildiği ve her düşünceye saygı duyulan bir ortamın tesis edilmesi durumunu gerçekleştirilmesidir. İkinci olarak ise söz konusu toplumsal farklılıkların bir araya getirilmesi yönünde çalışmalar yapılarak bunların gerekirse talep edilme noktasında siyasi anlamda oluşumlarına izin verilmesidir. Bu durum toplumu kapsayıcı ve çözüm

odaklı hareket edildiğinin bir göstergesi niteliği de taşıyarak toplumsal farklılıklar doğrultusunda hür politikalar üreterek, devletin mevcut politikalarını toplumun kendi lehlerine olacak şekilde manipüle edebilme imkanı elde etmesine olanak sağlayacaktır.

Türk siyasal hayatı Tanzimattan Erken Cumhuriyet dönemine değin geçen sürede sözü edilen uygulamaların aksine bir yönetim anlayışı benimsemiştir denilebilir. Bu durumun tezahür ettiği erken cumhuriyet döneminin Türkiye'sinin genel perspektifine bakıldığında küçük gelenekten büyük geleneğe geçişi sağlama yolunda bir Türkiye'den söz edilebilir. Küçük gelenek denilen alt kültüre sahip Türk köylerinde hakim düşünce yapılarına yönelik yapılan bir araştırmaya göre köylüler alt kültür öğelerine sıkı sıkıya bağlı oldukları için kendi kültürlerine yabancı olan her şeye uzak durmakta ve içlerine yabancı hiçbir unsuru almak istememektedirler. Bu kültür disiplin olarak, aralarındaki kurallar yazılı olmamakla birlikte merkezinde bir cemaat ve köy ihtiyar heyetinin bulunduğu fısıltı gazetesi aracılığıyla işleyen türdendir. Bu nedenle Şerif Mardin, Türkiye'deki yaygın kontrol mekanizmasının mihenk taşı olarak muhalefete sert bir hoş görüzlükle yaklaşan eğitimden yoksun kalmış köyleri işaret etmektedir. Söz konusu köylerin özellikle okur yazarlık öncesi durumda muhalefete olan bakış açısında 'sapmaya karşı tahammülsüzlük', 'hoşgörü azlığı', 'bilişsel sertlik' ve 'yaygın sosyal kontrol' uyguladığı görünen bilgiler arasındadır. Bu nedenle Türkiye'de Tanzimat döneminden çok partili hayat dönemine uzanan süreçte diğer partilerin muhalefetteki partilere yönelik yapmış olduğu ülkeyi bölme suçlaması hiç değişmeden devam etmiştir. Bu nedenle çalışma göstermiştir ki toplumsal hafızası süreç içerisinde kendiliğinden geleneksel sözlü politik kültür öğeleri vasıtasıyla şekillenmiş bir toplumda muhalefet olgusuna gerçek anlamda ihtiyaç duyulduğunu idrak edebilen bireyler söz konusu olamamaktadır. Zira gerçekte muhalefet denilen olgu toplumun öncelikle kendi yararına olduğu noktasında mutabık olması gereken bir konudur ki muhalefetin işlevselliğinin olmadığı bir devlet yapılanmasında toplum gerçek anlamda bir ilerlemeden de mahrum kalacaktır. Muhalefet bağlamında işaret edilen toplumsal ilerlemenin ilk koşulu ise eğitimidir.

Buna göre eğitilmiş bir birey, konuşan ve kendi zihinsel kapasitesine güvenerek düşünen insandır. İnsanın kendine güvenmesi, güncel olanı takip edip buna göre refleks geliştirebilmesi, karşısına çıkan çeşitli düşünce yapılarına karşı alternatifler sunabilmesi eğitimle mümkün olabilmektedir. Bu nedenle toplumsal ilerlemenin tüm

toplum nezdinde sağlanabilmesi ve toplumda gerçek bir demokrasi anlayışının söz konusu olabilmesi onun muhalefete olan bakış açısının eğitim vasıtasıyla değiştirilmesi ile mümkündür. Bu zeminin sağlam ve kaymaz bir temele oturmasının ilk koşulu ise, söz konusu bu toplumsal yapının üzerinde, kendi ayakları üstünde yardım almadan durması amaçlanan toplumun tüm kesimlerinin eğitimle toplumsal demokrasiye gönüllü olmasına bağlıdır. Ancak yeterli ve doğru bir eğitimden geçen toplumlar kendilerine rehberlik edilmesi ihtiyacına daha az gerek duyacak ve böylece muhalefetinin içindeki iktidarı, iktidarın içindeki muhalefeti kavrayabilecek bir yapıya sahip olacaklardır. Bu seviyeye gelen bir toplum ise zaten siyasal hayatta muhalefet olgusunun da en az iktidar kadar önemli bir görevi ifa ettiğini anlayabilen bireylerden oluşmuş olacaktır. Buna karşın yeterli eğitimin söz konusu olmadığı veya devlet nezdinde arka plana atıldığı bir toplum ise muhalefet bilincini idrak edebilip kendi ayakları üstünde durmayı başaramayacaktır. Bu bağlamda eğitim, bireyleri körü körüne bağlılıktan kurtararak neye niçin inandığını öğretip; siyasal hayatta aktif bir rol üstlenmelerine ve kapasiteleri ölçüsünde toplumun eğitimsiz bireylerini etkileme gücüne sahip olabilmelerine imkan vermektedir. Bu özelliğinden dolayı eğitim, politik kültürün ilk basamağıdır.

Toplumda bireysel ve toplumsal konularda hayır diyebilme gücü doğrudan eğitimle orantılı bir durumdur. İnsanın kendine güvenmesi, güncel olanı takip edip buna göre refleks geliştirebilmesi, eğitimle mümkün olabilmektedir. Bekir Gündoğmuş'un 'Siyasal Tercihler' isimli araştırmasına göre yapılan araştırmalar eğitimin bağımsız bir siyasal tercih yaratmadığını ancak siyasal bir kişiliğin oluşumuna katkı sağladığını göstermektedir. Hyman 1959'da yaptığı bir araştırmada eğitim düzeyi yükseldikçe otorite eğiliminin azaldığını, hoşgörü eğiliminin arttığını göstermiştir; ancak yüksek oranda hoşgörü azlığı olan kişilerde eğitimin içeriği ne olursa olsun bir eğilimi yumuşatamadığı da görülmüştür. Eğitim düzeyi düşük kişilerde tek bir doğruya bağlanma inancı ağırlık kazanmaktayken hoşgörü aynı zamanda demokratik eğilimlerin temelini oluşturduğu için eğitim düzeyi yüksek kimselerin daha demokratik bir tutum geliştirebilecekleri, eğitim düzeyi düşük kimselerde ise demokratik eğilimlerin daha az olabileceği saptanmıştır. Bu doğrultuda toplumun genel siyasal değerleri eğitimi üst bir grup [aydınlar] tarafından belirlenmekte ve topluma empoze edilmektedir. Toplum söz konusu bu empoze edilme durumundan kurtulabilmek amacıyla yine eğitime sarılmalıdır.

Eğitimin beraberinde getirdiği toplumsal olgulardan bir diğeri de hoşgördür. Bu anlamda hoşgörü demokratik ilerlemenin sağlanabilmesi için bir topluma kazandırılması gereken en önemli parametrelerden biridir. Ve bu eğitim ile insanın sonradan öğrenebildiği zihinsel bir süreçtir. İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır ve sıradan bir gün içerisinde bile toplumda bulunduğu çeşitli ortamlarda hiç tanımadığı insanlarla ve onların sahip olduğu kendine göre ‘farklı’ düşünme birçimleriyle karşı karşıya kalabilmektedir. Böyle bir durumda ise aktif ya da pasif kimseyle çatışma haline girmeden kendini olduğu gibi ifade edebilmenin yolu ‘hoşgörülü’ davranabilmekten geçmektedir. Bu tür bir hoşgörü ise ‘ben hoşgörülüyüm’ demekle insan bünyesine kazandırılmaz. Dr. Yalçın Güzelhan’a göre konulara bütünsel bakabilmenin ve hoşgörülü olmanın öğrenilebilir bir şey olduğunun bilincinde olan insanlar herhangi bir konuda birbirinden farklı düşünseler dahi olaya bütüncül bir pespektiften bakabilirler. Spor, siyaset, eğitim gibi hayatın hangi alanında olursa olsun başarılı ve toplum tarafından kabul görmüş bir insan olabilmenin yolu sözü edilen şekilde bir hoşgörüyü benliğimize katabilmekten geçmektedir ki bu insanın eğitimle, sonradan öğrenebileceği bir vecittir. Toplumda sözü edilen hoşgörüye sahip bireyler siyaset alanında muhalefetin ne derece örselendiğinin farkına vararak onun da en az iktidar ölçüsünde toplumun onayını hak ettiğinin bilincinde olacaktır. Bu bireyler empati yapma yetilerini siyaseten de kullanabilen kimselerdir. Ve kendilerine daima şu soruyu sorarlar: “Karşımdaki kişinin koşullarında ben olsaydım nasıl davranırdım?” Bireyin kendine bu soruyu soruyor olması toplumda demokrasi kültürünün yerleşmesi için önemli adımdır. Toplumsal alanda kendini ötekinin yerine koyabilmek ve onun gibi düşünebilmek hoşgörünün temel anahtarlarından biridir. Bu da aslında insan için üstesinden gelinmesi çok da zor bir sorun değildir. İstemek ve hayata geçirmek kadar kolaydır. Buna göre toplumu oluşturan bireyler başlarına gelen olaylarda “bu bana yapılsaydı ne hissederdim” diyen hoşgörü kuralına itibar etseler her fikri yargılamadan önce anlamının bir yolunu bulabilirler. Buradan hareketle toplumsal eğitimin olması gerektiği ölçülerde olan bir toplum bu aşamadan itibaren toplumsal hafızasını demokratik usuller çerçevesinde algılayıp yorumlama kabiliyetine açık hale gelebilecektir yorumu yapılabilir.

Geleneksel yapının toplumsal hafızalarındaki izlerini silmeye başlayan ve bu doğrultuda toplumsal komplekslerinden kurtulan bireyler ancak bu sayede siyasal hayata aktif katılma yolunda emin adımlarla ilerleyebilmektedir. Siyasal katılmada

etkin olan bireyler toplumdaki tarafgirlik yapılarına karşı uyanık olabilmektedir. Buna göre tarafgirlik, Andrew Heywood'un tanımıyla beşeri yargıları etkileyen faktörler nedeniyle gerçeğin anlamının bozulmasını ima etmektedir. Bu da, insanda varolan hayır diyebilme cesareti bir diğer ifadeyle özgüvenle doğrudan ilgili bir kavramdır.

Bu anlamda 'Hayır Diyebilen Türkiye' kitabının yazarı ve eski devlet bakanı Kamran İnan'a göre Türkiye'de değişmesi gereken en temel şey zihniyettir. Zihniyetin değişmesi ise daha önce de değinildiği gibi topluma verilecek olan eğitime bağlıdır. Türk eğitim sistemi topluma güvenden çok kompleks aşılacaktır ki fazla kökleşmiş kompleksler ise insanın karar gücünü zayıflatmaktadır. Muhalefet demek istikrarlı bir şekilde hayır demek değildir. Muhalefet, yeri ve zamanı geldiğinde sağlıklı olan eveti de devletin çıkarı için söyleyebilmek ve bu doğrultuda iktidarla aynı görüşte olmaktan çekinmemektir. Söz konusu olan bu hayır ruhunu topluma verecek olan kişilerse topluma rehberlik etmekle yükümlü olan aydınlardır. Bunu en doğru şekilde hayata geçirmiş ülke ise Finlandiya'dır. Hemen hemen Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı dönem olan 1917'de bağımsızlığına kavuşan Finlandiya o zamana dek komşu ülkelerin boyunduruğu altında açlık ve sefaletle mücadele eden bir ülkedir. Ancak bu duruma bir son vermek isteyen ülkenin önde gelen okumuş kimseleri halkı eğitimle donatarak kısa zamanda büyük işler başarmışlardır. Bu anlamda, bataklıklar ülkesi Finlandiya'nın, içinde bulunduğu çamurdan sıyrılarak beyaz zambakların ülkesi olan Finlandiya adını alması toplumsal eğitim ve özgüvenle sağlanmıştır. Yüzyıllar boyu fakirlikle, cahillikle yaşamaya mahkum edilmiş Fin halkından, deyim yerindeyse 'dişlerini tırnaklarına takarak' ülkelerinin kara yazgısına bir son vermek isteyen Fin aydınlarının köy köy kasaba kasaba gezerek, içine girerek aydınlatmadıkları bir beyin bırakmamaları sonucu bu durum gerçekleşmiştir. Snelman önderliğindeki birkaç avukat, öğretmen, doktor ve memurdan oluşan Fin aydınları Finli halkın eğitilmesi için kolları sıvayarak bir nevi 'kurtuluş seferberliği' başlatmışlardır. Bu bağlamda yaşamda her şeyin fakirliğin, cehaletin, hastalığın, geçimsizliğin, kötü yaşamın en temel çözümünün eğitim olduğu sonucuna varan Fin aydınları her biri kendi alanında halkı bilgilendirmekte gönüllü olmuşlardır.

İnan'a göre Türk toplumunda da tıpkı Finlandiya'da olduğu gibi köklü bir zihniyet reformu gerçekleştirilmelidir. Bu işin püf noktasıdır. Osmanlı'nın son dönemlerinde Avrupa'da kullanılan "*Texte de Turc*" (Türk kafası) deyimini hatırlatan

İnan bunun gelenin geçenin vurduğu bir kafa olduğundan bahsetmektedir. Bu zihniyetin ve kafa yapısının değişmesinde toplumu yönlendirmekle görevli olan entelektüellere çok iş düşmektedir. Bu noktada Türk toplumunda toplum nezdinde her şeye verilen cevap olan eveti aşağıya çekilerek hayır yukarıya çıkartılmalıdır. Ve daha da iyisi evet-fakatı söyleyebilecek noktaları kolaylıkla farkedebilecek toplumsal bir sentez oluşturulmalıdır. Türk toplumunun mottosu 'icat çıkartma' olduğu gibi Türk diplomasisinin mottosu da '*olay çıkartmamak*'tır diyen İnan gerçekten de 'icat çıkartma' deyiminin Türk toplumunun toplumsal hafızasına kazınmış bir olgu olarak varlığını halen devam ettirdiğini söylemektedir.

Finlandiya'nın gerçekleştirdiği gibi eğitimle aydınlanan toplumlar tıpkı Platon'un Mağara Mit'inde olduğu gibi bir daha aynı karanlık mağaraya geri dönmek istememektedir. Eğitim onları kendiyle yüzleştirerek geçmişi ve geleceği ile barışık bir hale getirmektedir. Cemil Meriç bu konuda, Mağaradakiler adlı eserinde Platon'un Mağara Mit'ini Türk toplumuna uyarlayarak Türk toplumunun içinde bulunduğu karanlıktan kurtulmasının yolu olarak Platon'un binlerce yıl önce işaret ettiği eğitim olgusuna dikkat çekmektedir. Eğitimli bir toplum kendini içinde bulunduğu karanlık mağaradan çıkararak gerçek dünyaya uyanacaktır. Bu durum ise onun politik kültüründeki kadim geleneğini inkar etme pozisyonuna girmeden ve kendini, üzerinde herhangi bir 'toplumsal mühendislik' girişimlerine maruz bırakmadan muhalefeti de siyasal hayatın doğal akışı içerisinde olması gereken ve hatta olmazsa olmaz bir olgu şeklinde kavramasını sağlayacaktır.

Tüm bu bilgiler ışığında Türk toplumsal hafızasının muhalefetle arasındaki mesafenin ortadan kalkması eğitimle mümkün gözükmektedir. Geleneksel Türk masallarının sonunda dinleyenlere söylenen tekerlemelerden birinde denir ki: "Gökten üç elma düştü biri bana, biri dinleyenlere, diğeri de dünyadaki bütün iyi insanlara olsun." Bu çalışma göstermiştir ki geleneksel kültürü ile bağları oldukça güçlü olan Türk toplumu için gökten düşen üç elmadan ilki Şerif Mardin'in her fırsatta sözünü ettiği eğitim olgusu, ikincisi Kamran İnan'ın "hayır diyebilme cesareti" diye de tarif ettiği toplumsal özgüven ve sonuncusu ise tüm kadim geleneklerin bir uzantısı ve gerçek bir muhalefet kültürünün ayrılmaz bir parçası olan hoşgörü prensibidir. Bu elmaları sırasıyla yiyebilen Türk toplumu muhalefetle arasındaki mesafeyi kaldırarak aslında demokrasiye yani kendine giden yolu açmış olabilecektir. Bunu başarabilen bir

toplum içinse modern olmak demek artık gelenekten kopmak anlamına gelmeyeceğinden geleneği ile barışık bununla beraber aldığı eğitim sayesinde görünen dünyanın değerlerine de uyum sağlayabilmiş ve kendine olan bu güven vechi ile kendinden başka fikir ve düşünce yapılarını dinlemekte hiçbir sakınca görmeyen bir halet-i ruhiyeye sahip olacaktır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abdulhalık Mustafa, Nevin. *İslam Siyasi Düşüncesinde Muhalefet, Hz. Muhammed Devrinden Abbasilerin İkinci Yüzyılına Kadar*, Çeviren: Vecdi Akyüz İz Yayıncılık, 1990, İstanbul.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali-Köker, Levent. *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, İmge Kitabevi, Birinci Baskı: Kasım, Ankara, 1991.
- Ahmad, Feroz. *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, Çeviren: Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Aralık 2006.
- Akın, Tarık Behram. *Mini Mini Ninniler*, Ninnilerden Seçmeler, Anonim, Umut Matbaacılık, Kasım 2005.
- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap Yayınları, 1993.
- Akzambaklar, Meral. *Ninnilerden Seçmeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2005.
- Alatlı, Alev. *Batıya Yön Veren Metinler, Cilt 1, Kökler*, Alfa Yayıncılık, 2010.
- Alexander, Jeffrey C. *Kültür ve Siyaset*, Türkçesi: Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, 1. Basım, Aralık 1999.
- Anonim, *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, 100 Temel Eser, Turkuvaz Matbaacılık Yayıncılık A.Ş., İstanbul, 2009.
- Arnhart, Larry. *Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi*, Çeviren: Ahmet Kemal Bayram, Adres Yayınları.
- Avcı, Nazmi. *Türkiye'de Modernleşme Açısından Din Kültür ve Siyaset (1839-1960)*, Pınar Yayınları, İstanbul, Eylül 2000.
- Bobaroğlu, Metin. *"Kültür ve Uygarlık" Üzerine*, Anadolu Aydınlanma Vakfı, Kasım 2012.
- Boratav, Pertev Naili. *Az Gittik Uz Gittik*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Temmuz 1969, Ankara.
- Büyük Türkçe Sözlük, T.C. Başbakanlık Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu / Tarih Terimleri Sözlüğü, 1974.
- Cassier, Ernst. *Devlet Efsanesi*, Çeviren: Necla Arat, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.

- Çavdar, Tefvik. *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)*, İmge Kitabevi, Haziran 1995, Ankara.
- Çelebi, Mevlüt. *Anadoluya Gönderilen Nasihat Heyeti, İstiklal Savaşında İtalyan İşgal Bölgeleri, Mütarekeden İşgallere Kadar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlk. veİnk. Tar. Ens. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.
- Çetin, Halis. *Siyaset Bilimi, Siyasal İktidarın Meşruiyet Kaynakları*, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012.
- Çukurçayır, M. Akif. *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi, Küreselleşme Sürecinde Yurttaş, Yönetim, Siyaset*, Çizgi Kitabevi, Konya, İkinci Basım, Konya, Ocak 2002.
- Demir, Necati. *Türk Ninnilerinin Dili*, Türk Ninnileri Hazinesi, İstanbul 1995.
- Demirel, Ahmet. *Birinci Meclis'te Muhalefet İkinci Grup*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2009.
- Durgun, Sezgi. *Memalik-i Şahanedan Vatan'a*, İletişim Yayınları, İstanbul, Mayıs, 2011.
- Duymaz, Recep. Ahmet Vefik Paşa, *Atalar Sözü Müntehaba't-ı Durub-ı Emsal*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005.
- Elçin, Şükrü. *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Eliot, T.S. *"The Three Senses of Culture"*, *Kültür Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Sevim Kantarcıoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1981.
- Emrence, Cem. *99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Erat, Azra. *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, Eylül 2013.
- Erenoğlu, Dilek. *Güvâhî'den Günümüze Atasözleri ve Deyimler*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyon, 1997.
- Ergun, Metin. *Türk Efsanelerinde Değişme Motifi*, TDK, Ankara, 1997.
- Gedikoğlu, Haydar. *Doğu Karadeniz / Masallar, Öyküler Söylenceler Destanlar*, Serander Yayınları, Ekim 2008.
- Gemalmaz, Efrasiyap. *Erzurum İli Ağızları, İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler*, Türk Dil Kurumu, 3. Cilt, Ankara, 1995.
- Goethe, J.W. *Faust*, Çeviren: Yüksel Pazarkaya, Dünya Klasikleri Dizisi: 62, Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık, Ağustos 1999.

- Gökalp Alpaslan, Gonca. *XIX.Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.
- Gökalp, Ziya. *Türk Töresi*, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, 2015.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*, Editör: Mehmet Celal Atgün, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul, Ağustos 2013.
- Grigory, Petrov. *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, Çeviren: Ali Haydar, Batı Yayınları, Dünya Klasikleri, İstanbul, Şubat 2007.
- Guerber, Adeline. *Destanlar Kitabı, Dünyanın En Büyük Destanlarının Öykülendirilmiş Anlatımı*, Çeviren: Suat Başar Çağlan, Helene İlya Yayınevi, 9. Baskı, İzmir, Kasım 2013.
- Güleç, İsmail. *Annemden Duyduklarım, Kutluca Köyü Atasözleri ve Deyimleri*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- Güler, Burcu. *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, Temel Kitaplar, Nehir Yayınları, İstanbul, Ekim 2005.
- Günel, Erdoğan. *Türkiye’de Siyasal Partiler ve Güncel Siyaset*, Bilimadamı Yayınları, 1. Basım, Ankara, Ekim 2006.
- Gündoğmuş, Bekir. *Siyasal Tercihler, Şırnak Örnekolay Araştırması*, Editör: Emre Kurt, Düzey Yayınevi, 2014.
- Günsoy Kaya, Funda. *Felsefe ile Teolojinin Kavşağında Schmitt ve Strauss’ta Politik Olan*, Paradigma Yayınları, İstanbul, Şubat 2010.
- Güzelhan, Yalçın. *İnsana Dair (Yaşam ve Siyaset)*, Sinemis Yayın Grup, 1. Baskı, Kocatepe/Ankar, Nisan 2010.
- Heywood, Andrew. *Siyaset*, Editör: Buğra Kalkan, Adres Yayınları, 2016.
- Hocaoğlu, Baran. *II. Meşrutiyet Döneminde İktidar-Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Kitap Yayınevi, 1. Basım, İstanbul, Ekim 2010.
- Hocaoğlu, Baran. *İkinci Meşrutiyet Dönemi Siyasal Yaşamında Muhalefet İlişkileri 1908-1913*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Honko, Lauri. *Halk Biliminde Kavramlar ve Yaklaşımlar 2, Miti Tanımlama Problemi*, Çeviren: Nezir Temür, Geleneksel Yayıncılık, Ankara 2010.

- İnan, Kamran. *Hayır Diyebilen Türkiye*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- İslamoğlu, Abdullah. *II. Meşrutiyet Döneminde Siyasal Muhalefet (1908-1913)*, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.
- İslamoğlu, Mustafa. *Üç Muhammed, İki Tasavvur Bir Gerçek*, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- İvgin, Hayrettin. *Derin Mitoloji İnançlarda Söylencelerde Folklorlarda Geleneklerde*, Kültür Ajans Yayınları, Ankara 2013.
- İz, Mahir. *Yılların İzi*, Kitabevi Yayınları, Haziran 2016.
- Kantarcıoğlu, Selçuk. *Türkiye Cumhuriyeti Hükümet Programlarında Kültür*, Kültür Bakanlığı: 730, Kültür Eserleri Dizisi/ 71, Ankara, 1990.
- Kapani, Münci. *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Yirmici Basım, Ankara, Ekim 2007.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- Kaya, Sıbğatullah. *Üç Gelenekte Devlet, Ütopya-Siyasetname- Yönetim Fıkhı*, Pınar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, Kasım 2016.
- Kemal, Ali. *Türk Ninnilerinden Seçmeler*, Parlıt Yayıncılık, İstanbul, Eylül 2005.
- Kemal, Yaşar. *Üç Anadolu Efsanesi*, Yapı Kredi Yayınları, 38. Basım, İstanbul, 2015.
- Koselleck, Reinhart. *Kavramlar Tarihi, Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*, Çeviren: Atilla Dirim, İletişim Yayınları, 2013.
- Koz, M. Sabri. *Türk Halk Ninnileri*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı: İstanbul, Mart 2005.
- Kurt, Hanifi. *Politik Kültür ve İletişim, Siyaset Bilimi*, Editör: Halis Çetin, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012.
- Kurt, Kevser Türkay. *Eğlendiren Öğreten Ninniler*, Hayat Yayın Grubu, İstanbul, 2012.
- Kuşçu, Hüseyin-Kuşçu, Ülkü. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Genişletilmiş Yeni Baskı, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.

- Levi-Strauss, Claude. *Mit ve Anlam*, Özgün Adı: Myth and Meaning, Çeviren Gökhan Yavuz Demir, İthaki Yayınları 2013.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çeviren: Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993.
- Mardin, Şerif. *Bütün Eserleri 9, Makaleler 4, Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi, Bütün Eserleri 9, Makaleler 4*, İletişim Yayınları, 2013.
- Mardin, Şerif. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler/1*, İletişim Yayınları, 1997.
- Maverdi. *Yönetimin Esasları*, Çeviren: Mehmet Ali Kara, İlke Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul, 2013.
- Meriç, Cemil. *Mağaradakiler*, Yayına Hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, İletişim Yayınları, 25. Baskı, İstanbul, 2015.
- Niyazi, Mehmed. *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul, Nisan 2005.
- Onaran, Alim Şerif. *Binbir Gece Masalları*, Asa Yayınları, İstanbul, Nisan 1992.
- Ong, Walter J. *Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözüün Teknolojileşmesi*, Çeviren: Sema Postacıoğlu Banon, Metis Yayınları, İstanbul, Kasım 2014.
- Ortaylı, İlber - Akyol, Taha. *Tarihin Gölgesinde*, Timaş Yayınları, 2. Baskı, 2012.
- Ortaylı, İlber-Küçükkaya, İsmail. *Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı 1923-2023*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- Öcal, Oğuz M. *Masallar*, T. C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri, Ankara, 2008.
- Örs, H. Birsen. *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Şubat 2014.
- Öztürk, Özhan. *Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*, Phoenix Yayınevi, Ankara, Ekim 2009.
- Platon. *Devlet*, Çevirenler: Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, XVIII. Baskı, İstanbul, Ekim 2009.

- Platon. *Sokrates'in Savunması*, Çeviren: Numan Özcan, Metropol Yayınları, Ekim 2006.
- Roskin, Michael G. *Çağdaş Devlet Sistemleri, Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Çeviren: Bahattin Seçilmişoğlu, Adres Yayınları, Mart 2009.
- Roux, Jean-Poul. *Eski Türk Mitolojisi*, Çeviren: Musa Yaşar Sağlam, BilgeSu Yayıncılık, Ankara 2011.
- Sarıbay, Ali Yaşar. *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Everest Yayınları, 1. Basım: Mart 2008.
- Sears, Kathleen. *Mitoloji 101, Eski Yunan ve Roma Mitolojisi Hakkında Bilmeniz Gereken Her Şey*, Çeviren: Ekin Duru, Say Yayınları, İstanbul 2015.
- Şenel, Alaeddin. *Siyasal Düşünceler Tarihi, Tarih Öncesinde, İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yayınları, 3. Baskı 2011.
- Tekin, Talat. *Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine*, Türk Dil Kurumu, 1957.
- Tezel, Naki. *Türk Masalları Cilt I, II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Basım, Ankara, Ekim 1985.
- Tok, Nafiz. *Siyaset Bilimi, Siyasal İdeolojiler*, Orion Kitabevi, Ankara, Ocak 2012.
- Tunçay, Mete. *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi 2*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2014.
- Turgut, Nükhet. *Siyasal Muhalefet*, Doktora Tezi, 1984.
- Uygur, Nermi. *Kültür Kuramı*, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Ağustos 1996.
- Willams, Raymond. *Kültür*, Çeviren: Suavi Aydın, İmge Kitabevi, Ankara, Nisan 1993.
- Yalnızuçanlar, Sadık. *Antik Şark Klasikleri*, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Yetkin, Çetin. *Serbest Cumhuriyet Fırkası, Atatürk'ün Başarısız Demokrasi Devrimi, Toplumsal Dönüşüm Yayınları*, 2. Basım, İstanbul, Eylül 1997.
- Yürüşen, Melih. *David Hume'un Sosyal ve Siyasal Felsefesi*, Liberte Yayınları, Kasım 2013.

Zürcher, Erik Jan. *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)*, Çeviren: Gül Çoğalı Güven, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Makaleler

Akbal, İsmail-Akıncı, Mehmet. *Türkiye’de Siyasal İktidar Muhalefet İlişkilerinde Muhalefete Tahammülsüzlüğün Aynası: Basın ve Tasfiyeler*, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 9, Sayı 18, ss. 31-49, 2013.

Altaylı, Seyfettin. *Atasözü ve Deyimler Ararsındaki Farklar, Karadeniz Araştırmaları*, Sayı: 25: 125-134, Bahar 2010.

Aman, Fatih. *Bronislaw Malinowski’nin Kültür Teorisi*, Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 21, Sayı:1, 2012, s. 135-151.

Beyme, Klaus von Robert V. Danlels. *Muhalefet*, Çeviren: Mehmet Turhan, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi.

Beyzadeoğlu, Süreyya. *Durub-ı Emsal-i Osmaniyye’de Türkçe ile Birlikte Arapça ve Fransızca’da Ortak Kullanılan Atasözleri ve Deyimleri*, Uluslararası IV. Dil, Yazın ve Deyişbilim Sempozyumu Bildirileri, Çanakkale, 17-19 Haziran 2005.

Çağlar, İsmail. *Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakar Muhalefet*, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, s. 109-134, Yıl 2015.

Çetin, Halis. *Platon ile Başlayan Totaliter Gelenek; Toplumsal Hafızanın “Tabula Rasa”sı: Soylu Amaç, Soylu Akıl ve Soylu Yalanlar* Muhafazakar Düşünce Dergisi, 24. Sayı Editörü: İbrahim Sarıtaş, Yıl 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010.

Çobanoğlu, Özkul. *Sözlü Kültürden Yazılı Kültür Ortamına Geçiş Bağlamında Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinden Aşıkpaşazade'nin Epik Karakteri Üzerine Tespitler*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 1996.

Dursun, Aysun. *Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi ‘Toprağı Ekmek’*, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 12, Ağustos 2017, s. 311-323.

- Etöz, Zeliha. *Mitos ve İktidar*, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Dergisi, Cilt 66, No. 3, s. 157-176, 2011.
- Gelişli, Yücel-Yazıcı, Elçin. *Ninniler ve Çocuk eğitimindeki Önemi*, Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi Cilt 01, Sayı 01, 2016, Sayfa 1-7, 2011.
- Nazlı, Atiye. *Binbir Gece Masallarının Anadolu Türk Masalları Üzerine Bir Araştırma*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2011.
- Özalper, Mehmet. *Bir Muhalefet Partisinin İlgası Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ISSN: 2147-7655, Cilt 2, Sayı 1, Haziran: 2014.
- Sarıtaş, İbrahim. *Toplumsal Hafıza*, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı:24, Ankara, Nisan-Mayıs-Haziran 2010.
- Sinan, Ahmet Turan. *Deyim Kavramı Üzerine Notlar-I*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Cilt: 18, Sayı: 2 Sayfa: 91-98, Elazığ-2008.
- Sitembölükbaşı, Şaban. *Siyasal Kültür'ün Kavramlaştırılmasında Karşılaşılan Bazı Güçlükler*, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Yıl: 1997 Güz, s. 249-266.
- Soysal, Tamer. *Demokrasi Üzerine Bir Retorik*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı : 13 Yıl : 2002 s. 331-341.
- Söğütü, İlyas. *Cumhuriyetin Pozitivist Ütopyası Yeni Bir Toplum Yaratmak*, Muhafazakar Düşünce Dergisi, Sayı Editörü: İbrahim Sarıtaş, Yıl 6, Sayı 24, Nisan-Mayıs-Haziran 2010.
- Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Araştırmaları Merkezi (İsam), *Muhalefet*, İslam Ansiklopedisi, Yıl: 2005, cilt: 30, sayfa: 402-403.
- Yardımcı, Mehmet. *Kıbrıs ve Diğer Türk Ülkelerinde Ortak Ninni ve Tekerlemeler*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998.

Yılmaz, Aliye. *Çocuk Eğitiminde Masalın Yeri, Binbir Gece Masalları Örneği*, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, ss.299-306, Mayıs 2012.

Elektronik Kaynaklar

Kur'an Kerim Türkçe Meali:
http://www.kuranmeali.org/3/ali_imran_suresi/104.ayet/kurani_kerim_mealle_ri.aspx,

(Erişim Tarihi:10.04.2018).

Sarıtaş, Süheyla. *Halk Bilimine Giriş 1*, www.acikders.org, (Erişim Tarihi: 07.04.2017)

Şeker, Mehmet. *Osmanlı'da Partiler*, Yeni Şafak Gazetesi, 27 Kasım 2008, <https://www.yenisafak.com/yazarlar/mehmetseker/osmanlida-partiler-14034>

(Erişim Tarihi:14.04.2018).

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük:
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

(Erişim Tarihi: 10.01.2017).

ÖZGEÇMİŞ

Ayşe Sertdemir, 1988’de Karabük’te doğdu. 2005 yılında Demir Çelik Lisesi’ni bitirdi. 2007’de Selçuk Üniversitesi Yerel Yönetimler Programını kazandı. 2009’da Yerel Yönetimlerden mezun olduktan sonra aynı yıl Cumhuriyet Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümüne geçiş yaptı ve buradaki lisans eğitiminden 2012 yılında mezun oldu. Lisans eğitimindeki genel not ortalaması ile 2012 yılı Eniyionlar Başarı Plaketini almaya hak kazandı. 2014’te Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitimine başladı.

